

Σχέδιο δράσης για την πρόληψη ή/και την καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων κάθε είδους, την ανάδειξη της σημασίας της διαφορετικότητας και την καταπολέμηση της βίας στα σχολεία

7085/14-05-2010 Απόφαση έγκρισης εκτέλεσης του έργου

20213/29-10-2010 Απόφαση ανάθεσης του έργου

- I-RED ΙΔΙΕΤΕΡΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ για τα ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ, την ΙΣΟΤΗΤΑ & την ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ
- Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης ΕΠΕΚΔΙΒΙΜ του Υπουργείου Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων

Σχέδιο Δράσης – Πρότυπος Οδηγός

Πρότυπος Συμβουλευτικός Οδηγός για τους Εκπαιδευτικούς

Απρίλιος 2012

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ..... 6
    Πώς να χρησιμοποιήσουμε τον Οδηγό 7

Α΄ ΜΕΡΟΣ - ΕΙΣΑΓΩΓΗ..... 8

    Ποιες μορφές διαφορετικότητας συναντάμε πιο συχνά στο ελληνικό σχολείο? 8

    Με ποιον τρόπο γίνονται αντιληπτές οι ποικίλες μορφές διαφορετικότητας μέσα στην τάξη; 9

    Σε ποιες μορφές διαφορετικότητας έχει εστιάσει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα;..... 9

    Με ποιον τρόπο προσεγγίζει τις εθνοπολιτισμικές διαφορές το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; 10

    Γιατί δεν είναι αρκετή η γνωριμία με τις διαφορετικές συνθήκες των άλλων λαών στα προγράμματα ευαισθητοποίησης;..... 11

    Ποιοι είναι οι στόχοι της αντιρατσιστικής εκπαίδευσης; 11

    Υπάρχει ρατσισμός στο ελληνικό σχολείο; 12

    Γιατί είναι σημαντικό να καταπολεμήσουμε τις ρατσιστικές ιδεολογίες; 12

    Ποιοι είναι οι στόχοι των αντιρατσιστικών προγραμμάτων; 13

    Τι σημαίνει ο όρος «ενσυναίσθηση»; 13

    Ποια είναι η εμπειρία των άλλων χωρών σε θέματα διαφορετικότητας και αντιρατσιστικής εκπαίδευσης; 14

    Τι μπορεί να κάνει το σχολείο σε ζητήματα διαφορετικότητας και αντιρατσιστικής εκπαίδευσης; 14

    Τι σημαίνει « ενταξιακό σχολείο»; 14
        Οδηγίες για τη δημιουργία ενταξιακού πλαισίου στη σχολική τάξη 15

ΜΕΡΟΣ Β΄ - ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΕΝΑ ΕΝΤΑΞΙΑΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ 16

    Τι χρειάζεται για να δημιουργηθεί ένα ενταξιακό πλαίσιο στο σχολείο μου; 16

    Γιατί χρειάζεται να εμπλακούν και οι γονείς των παιδιών στην εκπαιδευτική διαδικασία; 16
        ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΓΟΝΕΙΣ 17

    Αντιμετωπίζω πολλά προβλήματα με τους αλλοδαπούς γονείς. Τι μπορώ να κάνω γι’ αυτό; 18
        ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΓΟΝΕΙΣ 18

    Με ποιον τρόπο μπορώ να αξιολογήσω τη σχολική επίδοση των αλλόγλωσσων παιδιών; 19
        ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΑΛΛΟΓΛΩΣΣΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ 19

    Σε ποια γλώσσα πρέπει να διδάσκονται τα ξένα παιδιά; 19
        Περισσότερες πληροφορίες 20

    Γιατί πρέπει να ενημερωθεί η γειτονιά και ο ευρύτερος κοινωνικός περίγυρος για ζητήματα διαφορετικότητας; 20

    Ωραία αυτά που λέτε, αλλά θα περάσουν χρόνια για να εφαρμοστούν στα ελληνικά σχολεία! 21

Πολλά δεν εξαρτώνται μόνο από τους εκπαιδευτικούς, αλλά και από το Υπουργείο Παιδείας	23
Με ποιον τρόπο χρειάζεται να αλλάξει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα για να εναρμονιστεί με τις διεθνείς παιδαγωγικές πρακτικές;	24
ΜΕΡΟΣ Γ' - Η ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ	25
Τι είδους επιμόρφωση χρειάζομαι για να εφαρμόσω τέτοια προγράμματα;.....	25
Τι είδους γνώσεις χρειάζεται να έχω σε ζητήματα αντιρατσιστικής εκπαίδευσης;.....	25
Υπάρχει εκπαιδευτικό υλικό για την ευαισθητοποίηση στη διαφορετικότητα των ίδιων των εκπαιδευτικών;.....	26
Δεν είμαι σίγουρος/η, αλλά πιστεύω πως έχω και εγώ προκαταλήψεις.....	26
Πώς ξέρω αν κάνω διακρίσεις εναντίον ορισμένων μαθητών;.....	27
Τι μπορούμε να κάνουμε καθημερινά στην τάξη για να αποφύγουμε τις διακρίσεις εναντίον ορισμένων μαθητών ;	27
ΜΕΡΟΣ Δ' - ΠΩΣ ΕΦΑΡΜΟΖΟΥΜΕ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ	29
Κοίταξα το προτεινόμενο υλικό και δεν ξέρω αν μπορώ να τα καταφέρω στην τεχνική του κύκλου και τις ομαδικές δραστηριότητες.....	29
Τι είναι η βιωματική διδασκαλία;.....	31
Γιατί πρέπει να αξιολογήσω ένα πρόγραμμα για την καταπολέμηση του ρατσισμού και ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα;.....	32
Ποια είναι τα κριτήρια « καλών πρακτικών» σε ζητήματα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα και στα ανθρώπινα δικαιώματα;.....	33
Ποιες τεχνικές παρουσίασης μιας δραστηριότητας μπορώ να χρησιμοποιήσω στην τάξη;.....	33
Τι συνιστά “καλή πρακτική” στο χώρο της αντιρατσιστικής αγωγής;	34
Πείτε μου ποιες ασκήσεις πρέπει να χρησιμοποιήσω για να εξαλείψω τα φαινόμενα ρατσισμού από την τάξη μου.	34
Κατευθυντήριες γραμμές για την επιλογή, εφαρμογή και αξιολόγηση παρεμβάσεων που αφορούν την καταπολέμηση των διακρίσεων, του ρατσισμού και της βίας στα σχολεία.	35
ΜΕΡΟΣ Ε' - ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	39
Πώς συγκεντρώθηκε το υλικό;.....	39
Με ποιον τρόπο αξιολογήθηκε το εκπαιδευτικό υλικό;	39
Ποιος είναι ο πιο κατάλληλος τρόπος για να εφαρμόσω το εκπαιδευτικό υλικό στην τάξη μου;	40
Ποια είναι τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού υλικού που έχει παραχθεί στην Ελλάδα;.....	40
Προτάσεις για την καλύτερη αξιοποίηση του εκπαιδευτικού υλικού που έχει παραχθεί στην Ελλάδα;	41

Μια σύντομη εισαγωγή στο εκπαιδευτικό υλικό που υπάρχει για να χρησιμοποιήσουμε στην τάξη	44
Ανθρώπινα Δικαιώματα	44
Βία και εκφοβισμός στα σχολεία	44
Εθνοπολιτισμικές διαφορές	45
Ισότητα Φύλων	45
Σε ποιες θεματικές διαφορετικότητας δεν υπάρχει έτοιμο εκπαιδευτικό υλικό για το σχολείο;.....	45
Παιδιά Ρομά	45
Αντισημιτισμός	45
Φτώχεια	45
Θρησκεία	46
Τι μπορώ να κάνω για να προωθήσω την ισότητα των φύλων στην τάξη μου;	46
Πού μπορώ να βρω εκπαιδευτικό υλικό για την ισότητα των φύλων;	47
Τι έχει γίνει στην εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία στην Ελλάδα;	48
Καταγραφή των προβλημάτων στη συνεκπαίδευση παιδιών με αναπηρία	48
Η συνεκπαίδευση ως προτεραιότητα για όλα τα παιδιά και όλα τα σχολεία	49
Ο ρόλος της πολιτείας	49
Πού μπορώ να βρω εκπαιδευτικό υλικό σε αυτόν τον τομέα;	50
Τι μπορώ να κάνω για τα παιδιά με αναπηρία;.....	50
Πώς μπορούμε να βοηθήσουμε τους γονείς των παιδιών με αναπηρία;	51
Τι μπορούμε να κάνουμε για τα παιδιά Ρομά;	52
Τι γνωρίζουμε για τα παιδιά που γίνονται αντικείμενο κοροϊδίας για την εμφάνισή τους;	55
Τι μπορώ να κάνω για τα παιδιά που φαίνονται να έχουν έναν διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό;	56
Τι γνωρίζουμε για τα παιδιά που ζουν μόνο με έναν γονέα;	57
ΜΕΡΟΣ ΣΤ' - ΣΥΧΝΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΠΟΥ ΘΕΤΟΥΝ ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΓΙΑ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ ΤΟΥΣ	
Θα ήθελα να εφαρμόσω ένα πρόγραμμα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα στην τάξη μου, αλλά δεν ξέρω από πού να αρχίσω.	58
Θα ήθελα να κάνω κάτι για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην τάξη μου, αλλά δεν έχω αρκετό χρόνο. Υπάρχει κάποια εναλλακτική λύση;	58
Θα ήθελα να εφαρμόσω ένα πρόγραμμα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα στην τάξη μου, αλλά δεν νομίζω ότι μπορώ να ανταποκριθώ στις απαιτήσεις του.	58
Θα ήθελα να μάθω περισσότερα για τον τρόπο που δημιουργούνται τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις	59
Έχω ήδη αλλόγλωσσα παιδιά στην τάξη μου. Πώς πρέπει να συμπεριφερθώ;	59
Αρκετά παιδιά στην τάξη μου φέρονται άσχημα στα αλλόγλωσσα παιδιά, δεν τα παίζουν, τους μιλούν άσχημα ή και τα χτυπάνε στο διάλειμμα. Τι μπορώ να κάνω σε αυτήν την περίπτωση;	60

Έχω παρατηρήσει ότι στην τάξη μου κοροϊδεύουν ένα άλλο παιδί για τη σωματική του εμφάνιση. Πώς μπορώ να το βοηθήσω;	60
Κοίταξα το υλικό, αλλά δεν βρήκα κάτι που να ταιριάζει με τις ανάγκες της τάξης μου.	60
Έχω δοκιμάσει πολλές τακτικές για να αντιμετωπίσω τις δυσκολίες στην τάξη μου, αλλά τίποτε δεν βοηθάει.	60
Έχω δοκιμάσει να προσεγγίσω τους γονείς των αλλοδαπών παιδιών, αλλά δεν είχα καμία ανταπόκριση.	61
Είμαι εκπαιδευτικός στη Δευτεροβάθμια και δεν έχω εντοπίσει αρκετό υλικό για να δουλέψω θέματα διαφορετικότητας στην τάξη μου.	61
Υπάρχουν πηγές στο Διαδίκτυο από τις οποίες μπορώ να ενημερώνομαι για δράσεις, προγράμματα επιμόρφωσης ή εκπαιδευτικό υλικό σχετικά με αυτά τα θέματα;.....	61
ΜΕΡΟΣ Ζ' - Υποδείγματα δραστηριοτήτων τα οποία πληρούν όλα ή περισσότερα από τα κριτήρια « καλής πρακτικής»	62

Σχέδιο δράσης για την πρόληψη ή/και την καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων κάθε είδους, για την ανάδειξη της σημασίας της διαφορετικότητας καθώς και για την καταπολέμηση της βίας στα σχολεία

Το Σχέδιο Δράσης αποτελείται από δύο κύριες ενότητες:

A. Πρότυπος Συμβουλευτικός Οδηγός και Υλικό

1. [Πρότυπος Συμβουλευτικός Οδηγός για τους Εκπαιδευτικούς](#)
2. [Πρότυπο Υλικό: Παρουσίαση Προγραμμάτων και Δράσεων για τη διαφορετικότητα, τα δικαιώματα, τη βία & την αντιρατσιστική αγωγή](#)
3. [Προγράμματα και Δράσεις ανά Θεματικές και Βαθμίδα Εκπαίδευσης](#)
4. [Ονομαστικός Κατάλογος Προγραμμάτων](#)
5. [Βοηθητικό Υλικό που έχει παραχθεί από τα προγράμματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης](#)
6. [Προγράμματα Ειδικής Αγωγής του ΥΠΕΠΘ](#)
7. [Προγράμματα ένταξης παιδιών Ρομά](#)
8. [Προγράμματα ΕΠΕΑΕΚ](#)
9. [Παιδικά βιβλία με θέματα τη διαφορετικότητα, τα δικαιώματα του παιδιού και τον αντιρατσισμό](#)
10. [Μεθοδολογία - Οδηγίες για την επιλογή και αξιολόγηση ενός προγράμματος καταπολέμησης του ρατσισμού](#)
11. [Μεθοδολογία - Κατευθυντήριες γραμμές για το συντονισμό της ομάδας](#)
12. [Μεθοδολογία – Εισαγωγή στη Βιωματική Μάθηση](#)
13. [Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία](#)
14. [Γενική Βιβλιογραφία](#)
15. [Γλωσσάριο όρων για την καταγραφή Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων/Δραστηριοτήτων κατά των Διακρίσεων και για τη Διαφορετικότητα στα Σχολεία](#)

B. Καταγραφή και αξιολόγηση δράσεων, υλικού και αναγκών

16. [Καταγραφή των μέχρι σήμερα οργανωμένων δράσεων στα Ελληνικά σχολεία οι οποίες στήριξαν και στηρίζουν την εξάλειψη των διακρίσεων και του σχετικού υλικού.](#)
17. [Καταγραφή ανάλογων δράσεων από το διεθνή χώρο](#)
18. [Διαφορές ανάμεσα στα προγράμματα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα στην Ελλάδα και στις χώρες του εξωτερικού](#)
19. [On Line Survey on Best Practices in Greek Schools/ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ/ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ](#)
20. [Έρευνα - Καταγραφή και αξιολόγηση αναγκών εκπαιδευτικών](#)

Σοφία Τριλίβα

Τάνια Αναγνωστοπούλου

Θανάσης Μαρβάκης

Μίλτος Παύλου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Πρότυπος Οδηγός για τους Εκπαιδευτικούς έχει ως στόχο να τους βοηθήσει να προωθήσουν ζητήματα διαφορετικότητας, αντιρατσιστικής εκπαίδευσης και ενταξιακής πολιτικής στο σχολείο τους ή την κοινότητά τους.

Πιο συγκεκριμένα ο Οδηγός προσφέρει εξειδικευμένο υλικό, το οποίο βασίζεται στην ελληνική και τη διεθνή εμπειρία, ώστε οι εκπαιδευτικοί και οι υπεύθυνοι για την εκπαίδευση να υλοποιήσουν προγράμματα για τη διαφορετικότητα, την καταπολέμηση του ρατσισμού και της βίας στα σχολεία και να προωθήσουν την ενταξιακή εκπαίδευση.

Απώτερος στόχος του Οδηγού είναι να δώσει κατευθύνσεις που μπορούν να αποτελέσουν πηγή γόνιμου προβληματισμού για την κατάσταση που αντιμετωπίζει το κάθε σχολείο και όχι να λειτουργήσει σαν ευρητήριο που έχει τη λύση για κάθε πρόβλημα. Η κάθε περιοχή, το κάθε σχολείο και η κάθε τάξη αντιμετωπίζουν ποικίλα και διαφορετικά μεταξύ τους προβλήματα. Επομένως, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να επεκτείνουν και να τροποποιούν τα συμπεράσματα του Οδηγού, με τον δικό τους δημιουργικό τρόπο, για να τα καταστήσουν πιο αποτελεσματικά με βάση την πραγματικότητα του συστήματος μέσα στο οποίο εργάζονται.

Ο οδηγός απαρτίζεται από οκτώ μέρη.

- Το πρώτο μέρος παρουσιάζει με απλά λόγια τις βασικές έννοιες και μεθόδους της αντιρατσιστικής εκπαίδευσης και της ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και τη φιλοσοφία και τις διαδικασίες του ενταξιακού σχολείου.
- Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι συνθήκες που χαρακτηρίζουν το ενταξιακό σχολείο
- και ο τρόπος με τον οποίο μπορούμε να δημιουργήσουμε ένα ενταξιακό πλαίσιο στο σχολείο μας.
- Στο τρίτο μέρος γίνεται αναφορά στην κατάλληλη προετοιμασία του εκπαιδευτικού που επιθυμεί να μην κάνει διακρίσεις απέναντι στους μειονοτικούς μαθητές και να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα ή/και τα ανθρώπινα δικαιώματα στην τάξη του.
- Το τέταρτο μέρος δίνει μια λεπτομερή περιγραφή της προσέγγισης που ακολουθούμε κατά την εφαρμογή του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το πέμπτο μέρος αφορά στον τρόπο με τον οποίο συγκροτήθηκε ο Πρότυπος Οδηγός και περιέχει μια συνοπτική αναφορά στις θεματικές της διαφορετικότητας που πραγματεύεται.
- Το έκτο μέρος αναφέρεται στις πιο συχνές απορίες των εκπαιδευτικών σχετικά με την εφαρμογή των προγραμμάτων ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Το έβδομο μέρος περιλαμβάνει έναν ενδεικτικό κατάλογο από δράσεις-υποδείγματα που πληρούν τα κριτήρια καλής πρακτικής.
- Στο όγδοο μέρος μπορείτε να ανατρέξετε σε έναν αναλυτικό κατάλογο παρουσίασης του εκπαιδευτικού υλικού που έχει παραχθεί στην Ελλάδα, καθώς και δράσεις που έχουν διεξαχθεί από δημόσιους, διεθνείς ή ιδιωτικούς φορείς σε ζητήματα διαφορετικότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Στο τέλος του Οδηγού θα βρείτε παραρτήματα με εξειδικευμένες πληροφορίες και βοηθητικό υλικό.

Πώς να χρησιμοποιήσουμε τον Οδηγό

Δεν βιαζόμαστε!

Η μέθοδος που ακολουθούμε στοχεύει σε θεμελιώδεις αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αναγνωρίζουμε τη διαφορετικότητα και τις διακρίσεις καθώς και τον τρόπο εργασίας με τα παιδιά. Μια τέτοια αλλαγή δεν μπορεί να συντελεστεί σε λίγες ώρες ή μόνο μέσα από μερικές δραστηριότητες!

Χρειάζεται να εντάξουμε τις δραστηριότητες μέσα στο καθημερινό μας πρόγραμμα για αρκετούς μήνες. Με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά έχουν χρόνο να απορροφήσουν καλύτερα τη νέα γνώση και να συνδέσουν αυτό που έμαθαν με την καθημερινή τους ζωή στο ενδιάμεσο διάστημα.

Επιλέγουμε τις ασκήσεις σύμφωνα με τις ανάγκες της τάξης μας

Χρησιμοποιούμε την εμπειρία μας από την τάξη για να επιλέξετε τις δραστηριότητες που ταιριάζουν με τις ανάγκες των μαθητών. Με βάση τους στόχους κάθε δραστηριότητας σκεφτόμαστε ποιες είναι οι καλύτερες για την τάξη μας και με ποιον τρόπο θα τις παρουσιάσουμε.

Ενισχύουμε την συμμετοχή των παιδιών

Προσπαθούμε να αποφύγουμε τον κλασικό, μετωπικό τρόπο διδασκαλίας. Φροντίζουμε να εντάξουμε όσο γίνεται περισσότερο τους μαθητές στις δραστηριότητες. Εάν τα παιδιά βιώσουν αποδοχή, ελευθερία λόγου και συμπαράσταση κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας, τότε θα είναι πολύ πιο δεκτικά για να κατανοήσουν και να δεχθούν το

Οι διακρίσεις, οι προκαταλήψεις και η αποδοχή ή μη της διαφορετικότητας είναι πολύπλοκα ζητήματα που αφορούν τους ανθρώπους και τις σχέσεις τους. Είναι μάλλον απίθανο να υπάρξει ένα πρόγραμμα ή ένας οδηγός που, όταν εφαρμοστεί, τα σύνθετα αυτά προβλήματα θα λυθούν ως δια μαγείας. Ούτε είναι δυνατόν η εφαρμογή ορισμένων οδηγιών ή ασκήσεων να οδηγήσει στην εξάλειψη του ρατσισμού, της βίας και των διακρίσεων.

μήνυμα της διαφορετικότητας, της συμμετοχής και της ένταξης χωρίς διακρίσεις.

Φροντίζουμε να έχουμε αρκετό χρόνο για τις δραστηριότητες

Πολλές δραστηριότητες απαιτούν λίγο σχετικά χρόνο για τη διεξαγωγή τους (30-45 λεπτά), μπορούμε όμως να τις προσαρμόσουμε ώστε να πάρουν περισσότερο χρόνο.

Στην περίπτωση που μια δράση αφορά μια δύσκολη έννοια ή είναι πολύπλοκη στην εφαρμογή της, δίνουμε όσο χρόνο χρειάζεται στους μαθητές για να κατανοήσουν τον στόχο της και να αποσαφηνίσουν τυχόν συγκεχυμένες έννοιες.

Επίσης χρειαζόμαστε αρκετό χρόνο για να συζητήσουμε στο τέλος, να αξιολογήσουμε τη δραστηριότητα και να σκεφτούμε με ποιον τρόπο αυτό που έμαθαν τα παιδιά μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε άλλα πλαίσια: την αυλή του σχολείου, το σπίτι ή τη γειτονιά.

Πιθανόν να χρειαζόμαστε περισσότερο χρόνο εάν:

- Χρησιμοποιούμε ένα υλικό για πρώτη φορά.
- Έχουμε μια ετερογενή ομάδα όσον αφορά τη γλώσσα και άλλες ικανότητες.
- Έχουμε μια ομάδα που δεν έχει εμπειρία από παιχνίδι ρόλων και άλλες ενεργητικές τεχνικές μάθησης.
- Έχουμε μια ομάδα που δεν γνωρίζει σχεδόν τίποτε για τις έννοιες που εισάγετε.
- Έχουμε μια ομάδα που αντιδρά αρνητικά στο περιεχόμενο των ασκήσεων ή δράσεων.

Ωστόσο, τα εκπαιδευτικά υλικά, τα προγράμματα ή τα βιβλία προσφέρουν μια ποικιλία δημιουργικών τρόπων τους οποίους ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να εφαρμόσει στοχεύοντας στη βελτίωση των σχέσεων μέσα στην τάξη, το σχολείο και την κοινότητα, στην ανάπτυξη της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Όταν ο/η εκπαιδευτικός εμφυσήσει αυτά τα ιδεώδη στους μαθητές του, ενισχύεται η συμμετοχή, η αλληλεπίδραση και η ένταξη- διαδικασίες που ενισχύουν την υγιή ανάπτυξη των παιδιών.

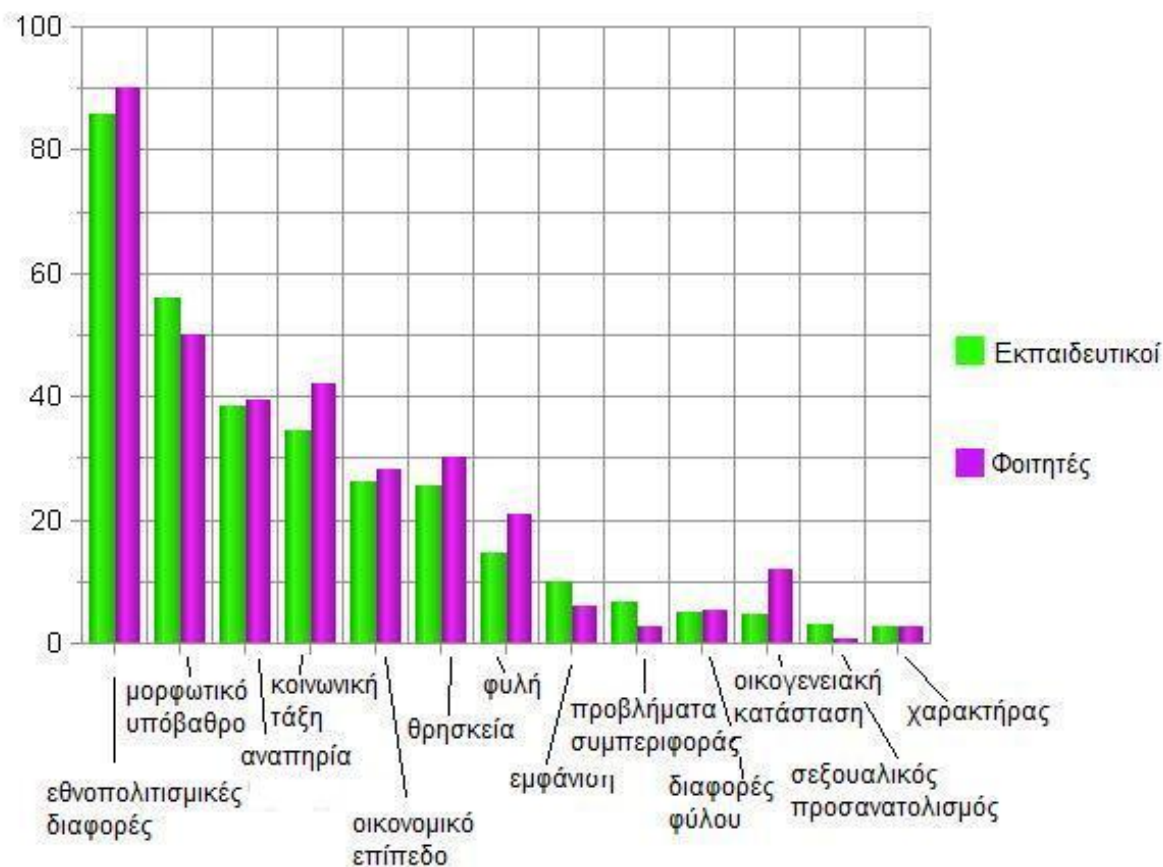
Α' ΜΕΡΟΣ - ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ποιες μορφές διαφορετικότητας συναντάμε πιο συχνά στο ελληνικό σχολείο?

Στην [έρευνα](#) που διεξήχθη σε πληθυσμό 294 εκπαιδευτικών και 178 φοιτητών Παιδαγωγικών Τμημάτων της χώρας τέθηκε η ανοιχτή ερώτηση για τις μορφές διαφορετικότητας που οι Έλληνες εκπαιδευτικοί συναντούν στην τάξη.

Μορφές Διαφορετικότητας στη σχολική τάξη		
	Εκπαιδευτικοί	Φοιτητές
εθνοπολιτισμικές διαφορές	74.8%	75.8%
μαθησιακές δυσκολίες/νοητική υστέρηση	48.6%	42.1%
σωματική αναπηρία	33.3%	35.4%
κοινωνική τάξη	29.9%	33.1%
οικονομικό επίπεδο	22.8%	25.3%
θρησκεία	22.1%	23.6%
φυλή	12.6%	17.4%
εμφάνιση	8.5%	10.1%
προβλήματα συμπεριφοράς	5.8%	5.1%
Ισότητα φύλων	4.54%	4.5%
οικογενειακή κατάσταση	4.1%	2.2%
σεξουαλικός προσανατολισμός	2.7%	2.2%
χαρακτήρας	2.4%	0.6%

Μορφές Διαφορετικότητας στη σχολική τάξη

Σύμφωνα με τις απαντήσεις τους η πλέον ορατή μορφή διαφορετικότητας αφορούσε (74.8%) τις εθνοπολιτισμικές διαφορές. Μια επίσης εμφανής μορφή διαφορετικότητας αφορούσε το μορφωτικό υπόβαθρο και τις νοητικές ικανότητες των παιδιών στις οποίες συμπεριλαμβάνεται η νοητική υστέρηση (48.6%), ενώ 33.3% των απαντήσεων αναφέρθηκαν στη σωματική αναπηρία.

Αρκετοί εκπαιδευτικοί περιέγραψαν κοινωνικούς παράγοντες όπως είναι η διαφορετική κοινωνική προέλευση των μαθητών (29.9%) ή το οικονομικό επίπεδο της οικογένειάς τους (22.1%). Υπήρξε επίσης μνεία των μονογονεϊκών οικογενειών (4.1%).

Παραδόξως, η σεξιστική αντίληψη των φύλων έλαβε πολύ μικρά ποσοστά (4.54%), όπως και ο σεξουαλικός προσανατολισμός των μαθητών (2.7%). Μικρά ποσοστά έλαβαν η εμφάνιση των παιδιών (8.5%) καθώς και τα προβλήματα συμπεριφοράς (5.8%).

Σε αυτή την καταγραφή διαφαίνεται η τάση πολλών από μας να επικεντρωνόμαστε σε ορισμένες μορφές διαφορετικότητας και να αγνοούμε άλλες, εξ ίσου σημαντικές, πτυχές της.

Με ποιον τρόπο γίνονται αντιληπτές οι ποικίλες μορφές διαφορετικότητας μέσα στην τάξη;

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι όλες οι μορφές διαφορετικότητας δεν είναι εξ ίσου ορατές. Ο όρος “ορατή διαφορετικότητα” εισήχθη από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (Άλκηστις, 2008) για να περιγράψει το φαινόμενο της διαρκούς “διαφοροποίησης” ενός ατόμου που είναι εμφανώς διαφορετικό όσον αφορά την σωματική του κατασκευή (χρώμα δέρματος, ύψος, αναπηρία κ.λ.π). Η ορατή διαφορετικότητα αποτελεί ένα συνεχές εμπόδιο στην προσπάθεια του ατόμου να ενταχθεί στο κυρίαρχο κοινωνικό πλαίσιο, εφόσον όλοι αντιλαμβάνονται ότι “δεν είναι σαν κι εμάς”.

Εν τούτοις και το αντίστροφο φαινόμενο, η “μη ορατή διαφορετικότητα”, αποτελεί πρόβλημα. Σε αυτή την περίπτωση το άτομο δεν υφίσταται στιγματισμό ή περιθωριοποίηση, εφόσον το πρόβλημα δεν είναι εμφανές στους υπόλοιπους. Το ίδιο το άτομο, όμως, βιώνει από μόνο του τη διαφορετικότητά του σαν κάτι που το ξεχωρίζει, δημιουργώντας συχνά αβάσταχτη πίεση να είναι σαν τους άλλους. Για παράδειγμα, ο σεξουαλικός προσανατολισμός αποτελεί μια μη ορατή μορφή διαφορετικότητας στην τάξη, ωστόσο, τα παιδιά αυτά υφίστανται μεγάλη

κοινωνική πίεση (για ελληνική βιβλιογραφία σε αυτό το θέμα βλ. Gerouki, 2010 και Πολίτη, 2006). Επομένως, η ευαισθητοποίηση στη διαφορετικότητα θα πρέπει να περιλαμβάνει όχι μόνο τη διαφορά στο χρώμα του δέρματος, αλλά και τις πιο ήπιες εθνικές διαφοροποιήσεις (Walcott, 1994), καθώς και τις μη ορατές διαφορές.

Σε ποιες μορφές διαφορετικότητας έχει εστιάσει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα;

Η Ελληνική Πολιτεία έχει δώσει μεγάλη έμφαση στις εθνοπολιτισμικές διαφορές τις οποίες αντιμετώπισε με την προσπάθεια ένταξης στο παραδοσιακό σχολικό σύστημα μειονοτικών μαθητών, όπως είναι τα παιδιά παλιννοστούντων, τα Μουσουλμανόπαιδα ή τα [Τσιγγανόπαιδα](#)). Γι' αυτόν τον λόγο, τα περισσότερα [προγράμματα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα που έχουν χρησιμοποιηθεί στην Ελλάδα](#) στοχεύουν στην εξοικείωση με τις εθνοπολιτισμικές διαφορές. Ως επί το πλείστον έχουν μικρή διάρκεια και χρησιμοποιούν τη λογοτεχνία, το θέατρο, τη μουσική, το παιχνίδι ή την άμεση επαφή με το διαφορετικό για να βοηθήσουν τα παιδιά να γνωρίσουν και να εξοικειωθούν με διαφορετικούς τρόπους ζωής από τη δική τους.

Ωστόσο, η εξοικείωση με το διαφορετικό, παρόλο που μπορεί να είναι σημαντική, δεν είναι επαρκής για να αλλάξει τη στάση των παιδιών απέναντι στους «διαφορετικούς» άλλους.

Με ποιον τρόπο προσεγγίζει τις εθνοπολιτισμικές διαφορές το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα;

Η Ελληνική Πολιτεία προσπάθησε να επιλύσει το πρόβλημα της εκπαίδευσης των αλλόγλωσσων παιδιών μέσα από την ίδρυση Διαπολιτισμικών Σχολείων.

Ωστόσο, αυτή η προσπάθεια δέχθηκε κριτική, επειδή η δημιουργία χωριστών σχολείων εδραιώνει τις προκαταλήψεις και δυσχεραίνει την επικοινωνία και την κατανόηση (Γκότοβος, 1996). Στην Αγγλία υπάρχει εισήγηση για την κατάργηση ή τον περιορισμό των ξεχωριστών σχολείων (Swann, στο Μπερερής και συνεργάτες, 2007, σελ 110-111).

Επιπλέον, οι προσπάθειες ένταξης και αφομοίωσης των μειονοτικών μαθητών στο κυρίαρχο εκπαιδευτικό και γλωσσικό σύστημα αντανακλούν μια ιδεολογία κυριαρχίας της «ανώτερης» κουλτούρας στην «κατώτερη» (Δραγώνα, 2003. Μπουτουλούση, 2010).

Επομένως, η ελληνική πολιτεία χρειάζεται να υιοθετήσει μια διαφορετική προσέγγιση για την ένταξη των μειονοτικών μαθητών στο σχολείο και την αντιμετώπιση των ποικίλων μορφών διαφορετικότητας στη σχολική τάξη. Όπως αναφέρει ο Ευαγγέλου (2007) *“Οι ριζικές μεταβολές που έχουν επέλθει τελευταία στη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού της χώρας προσδιορίζουν την ανάγκη γενικής αναθεώρησης των στόχων της εκπαιδευτικής πολιτικής σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης (σελ. 177-78)*

Ο Ευαγγέλου (2007) προτείνει τη δημιουργία ενός διαπολιτισμικού Αναλυτικού Προγράμματος το οποίο δεν θα μείνει σε μια απλή προσθήκη εθνικού περιεχομένου αλλά θα

μετασηματιστεί ριζικά όσον αφορά τους στόχους του.

Το διαπολιτισμικό Α.Π έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Εφαρμόζεται σε όλη την ύλη και αφορά το σύνολο του προγράμματος.
- Εφαρμόζεται σε όλα τα σχολεία μιας χώρας και όχι μόνο σε εκείνα που έχουν μεγάλο αριθμό αλλοδαπών μαθητών και ευνοεί την αλληλεπίδραση των μαθητών με όλες τις εθνοπολιτισμικές ομάδες.
- Οι διαπολιτισμικές διαστάσεις ενός Α.Π. θα πρέπει να διαπερνούν όλα τα μαθήματα και όχι να διδάσκονται σε συγκεκριμένες ώρες.
- Η επιμόρφωση του εκπαιδευτικού προσωπικού αποτελεί τον πυρήνα της ανάπτυξης ενός διαπολιτισμικού Α.Π.
- Η όλη διαδικασία πρέπει να υπόκειται σε συνεχή αξιολόγηση τόσο της πολιτικής όσο και της πρακτικής με την οποία εφαρμόζεται.

Γιατί δεν είναι αρκετή η γνωριμία με τις διαφορετικές συνήθειες των άλλων λαών στα προγράμματα ευαισθητοποίησης;

Η Derman-Sparks (1989) επισημαίνει τον σοβαρό κίνδυνο η εξοικείωση με την πολυπολιτισμικότητα να διολισθήσει σε μια «τουριστική» παιδαγωγική μέθοδο, η οποία εστιάζει στις εξωτικές και επιφανειακές διαφορές ανάμεσα στους πολιτισμούς, χωρίς όμως να αναφέρεται στα καθημερινά ουσιαστικά βιώματα των διαφορετικών ανθρώπων. Στην τουριστική παιδαγωγική, παραμένει το χάσμα ανάμεσα σε «αυτούς» και σε «εμάς», εφόσον δεν αναπτύσσεται ούτε η ικανότητα να βλέπουμε την πραγματικότητα με την οπτική του άλλου ούτε η επιθυμία να αποκαταστήσουμε την κοινωνική αδικία που υφίστανται πολλές κοινωνικές ομάδες.

Γι' αυτόν τον λόγο, η Derman-Sparks (1989) θέτει ως στόχο την καταπολέμηση των προκαταλήψεων σε όλες τις μορφές διαφορετικότητας, ανάλογα, πάντα με το αναπτυξιακό επίπεδο των παιδιών. Για να αντιμετωπιστούν οι προκαταλήψεις απαιτούνται παρεμβάσεις που υπερβαίνουν το επίπεδο της εξοικείωσης και προχωρούν σε μια αντιρατσιστική οπτική. (βλ. Τσιάκαλος, 2000).

Ποιοι είναι οι στόχοι της αντιρατσιστικής εκπαίδευσης;

Η αντιρατσιστική εκπαίδευση στοχεύει όχι μόνο στην αποδοχή της διαφορετικότητας, αλλά και στη δράση και την απάλειψη των διακρίσεων, καθώς και τη δημιουργία κοινωνικών συνθηκών ισότητας και δικαιοσύνης (Ευαγγέλου & Κάντζου, 2005).

Ως ρατσισμός ορίζεται “Ένα πλέγμα αντιλήψεων, στάσεων, συμπεριφορών και/ή

θεσμοθετημένων μέτρων που εξαναγκάζει ορισμένους ανθρώπους σε υποτελή διαβίωση, και αυτό μόνο και μόνο επειδή ανήκουν σε μια διακριτή κατηγορία ανθρώπων. Ως δικαιολογία για τις διακρίσεις χρησιμοποιείται η διαφορετικότητα της ομάδας, στην οποία προσάπτεται συχνά, αλλά όχι πάντα, μια υποτιθέμενη κατωτερότητα ή/και επικινδυνότητα” (Τσιάκαλος, 2000, σελ. 77).

Η αντιρατσιστική εκπαίδευση στοχεύει σε όλες τις μορφές του ρατσισμού και της κοινωνικής ανισότητας που αφορούν το φύλο, τη σεξουαλικότητα, τη θρησκεία, την αναπηρία και την κοινωνική τάξη. Βασική παραδοχή της αντιρατσιστικής εκπαίδευσης είναι πως κανένας δεν είναι « ουδέτερος». Αντίθετα, οι μαθητές, οι εκπαιδευτικοί, οι γονείς και οι κοινότητες χρειάζεται να αναγνωρίσουν τη διαφορετική τους θέση στη ζωή, μια θέση που είναι απόρροια των διαφορετικών εμπειριών τους (Bennet & Keating, 2009. Berman & Paradies, 2010).

Η αντιρατσιστική εκπαίδευση δεν επαναπαύεται στην αναφορά και την ηθική καταδίκη των ρατσιστικών συμπεριφορών. Θεωρεί ότι τα προγράμματα εξοικείωσης με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά διαφόρων ομάδων δεν είναι επαρκή, αντίθετα, θα πρέπει να υπάρχει συστηματική και μακροπρόθεσμη παρέμβαση στις διαδικασίες που οδηγούν σε κατηγοριοποιήσεις και ομαδοποιήσεις, σε εθνικές και κοινωνικές προκαταλήψεις, σε ρατσιστικές συμπεριφορές (Τσιάκαλος, 2000).

Υπάρχει ρατσισμός στο ελληνικό σχολείο;

Φαινόμενα ρατσισμού και διακρίσεων εναντίον των μειονοτικών ομάδων είναι συχνά στο Ελληνικό σχολείο. Στην έρευνα της Unicef (2001) στην Ελλάδα τα ποσοστά διάκρισης εις βάρος των αλλοδαπών μαθητών έγιναν από μαθητές, γονείς, εξωσχολικούς παράγοντες αλλά και από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς (11%) και τη διεύθυνση του σχολείου (4%).

Στην ίδια έρευνα, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (περισσότερο από 60%) θεωρεί ότι οι αλλοδαποί μαθητές πρέπει να παρακολουθούν ξεχωριστά σχολεία ή τάξεις και οι μισοί περίπου εκπαιδευτικοί διαφωνούν με το δικαίωμα των αλλοδαπών μαθητών να γίνονται σημαιοφόροι στις εθνικές γιορτές.

Σε νεότερη έρευνα σε 190 μαθητές Λυκείου (Παπαδόπουλος, 2009) το 75% των μαθητών θεωρεί ότι υπάρχουν ρατσιστικές συμπεριφορές ανάμεσα στους μαθητές “συχνά ή τις περισσότερες φορές”.

Συνήθως οι μαθητές μειονοτικής προέλευσης (αλλά και μαθητές με ποικίλες άλλες μορφές διαφορετικότητας) αντιμετωπίζονται σαν “ιδιαίτερες” περιπτώσεις. Οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών μένουν σε χαμηλά επίπεδα, οι μαθητές κατατάσσονται σε ομάδες μειωμένων ικανοτήτων, δεν ενθαρρύνονται στις προσπάθειές τους ούτε λαμβάνουν αρκετή βοήθεια από τον εκπαιδευτικό και το σύστημα (DET, 2000 Αυστραλία, όπως αναφέρεται στο Ευαγγέλου και Κάντζου, 2005).

Χρειάζεται να αναγνωριστεί από την Ελληνική πολιτεία ο κομβικός ρόλος του εκπαιδευτικού συστήματος στη δημιουργία και την αναπαραγωγή προκαταλήψεων και ανισοτήτων. Επιπλέον, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μαθητές στο σχολείο θα πρέπει να εξετάζονται στο πλαίσιο του γενικότερου σχολικού περιβάλλοντος και να μη θεωρείται η οικογένεια του μαθητή ή της μαθήτριας ως η κύρια πηγή των προβλημάτων που αυτός έχει στο σχολείο.

Γιατί είναι σημαντικό να καταπολεμήσουμε τις ρατσιστικές ιδεολογίες;

Οι ειδικοί στην αντιρατσιστική αγωγή διαφωνούν με την άποψη ότι τα ρατσιστικά φαινόμενα απορρέουν από την προσωπική παθολογία ή ιδεολογία ορισμένων “στενοκέφαλων” και “θερμόαιμων” ατόμων. Αντίθετα πρεσβεύουν ότι ο ρατσισμός είναι μέρος του συστήματος, βαθιά ριζωμένος στην κυρίαρχη ιδεολογία της κοινωνίας (Bell, 1987. Ladson-Billing & Tate, 1995. Vaught & Castango, 2008). Η Young (2011) πιστεύει ότι η συμμετοχή της κοινότητας στις αντιρατσιστικές δράσεις είναι αναπόσπαστο στοιχείο της αποτελεσματικότητάς τους. Η τάση για αφομοίωση των “διαφορετικών” και περιθωριοποιημένων κοινωνικών ομάδων, να γίνουν δηλαδή « σαν και εμάς», θα πρέπει να αντικατασταθεί από την ενεργό προσπάθεια της συμμετοχής τους στο κοινωνικό γίνεσθαι και τη θεσμοθέτηση πολιτικών που βοηθούν αυτές τις ομάδες να αποκτήσουν φωνή και ίσα προνόμια με τους υπόλοιπους πολίτες.

Ποιοι είναι οι στόχοι των αντιρατσιστικών προγραμμάτων;

Στόχος των ολοκληρωμένων προγραμμάτων (Διεθνής Αμνηστία, 2007. Συμβούλιο της Ευρώπης, 2010) είναι η ταυτόχρονη αλλαγή σε τρία επίπεδα, έτσι ώστε οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις:

- **Να αυξήσουν τη γνώση** και την κατανόηση των παιδιών στα θέματα διαφορετικότητας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- **Να καλλιεργήσουν δεξιότητες** επικοινωνίας, ενσυναίσθησης και κοινωνικής ευαισθησίας.
- **Να οδηγήσουν σε αλλαγή στάσεων** και σε ανάληψη δράσης.

Από τη φύση τους τα αντιρατσιστικά προγράμματα απαιτούν περισσότερο χρόνο για την εφαρμογή τους, έτσι ώστε να έχουν αποτέλεσμα και περιλαμβάνουν δράσεις που ξεπερνούν τα όρια του σχολείου. Τα περισσότερα διεθνή αντιρατσιστικά προγράμματα έχουν την ακόλουθη δομή (Kaillin, 2002):

- Αρχικές δραστηριότητες γνωριμίας και δημιουργίας αισθήματος ασφάλειας στην ομάδα.
- Δραστηριότητες συνειδητοποίησης των συναισθημάτων, των αντιλήψεων, αξιών, στάσεων και συμπεριφορών των μαθητών. Δραστηριότητες συλλογής και ανάλυσης πληροφοριών με τρόπο που ενθαρρύνει την εποικοδομητική κριτική.
- Δραστηριότητες που εστιάζουν στον τρόπο ζωής των ανθρώπων που παραμένουν αφανείς: γυναίκες, μετανάστες, πρόσφυγες, φτωχούς, άτομα με αναπηρία, ομοφυλόφιλους.
- Ασκήσεις που οδηγούν σε ενεργό δράση.

Τι σημαίνει ο όρος «ενσυναίσθηση»;

Στην έρευνα που διεξήχθη για τις στάσεις των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαφορετικότητας όλοι σχεδόν οι εκπαιδευτικοί με εμπειρία σε προγράμματα ευαισθητοποίησης για τη διαφορετικότητα τόνισαν τη σημασία του να φτάσει το παιδί στο σημείο να « μπει στη θέση του άλλου», να κατανοήσει ότι υπάρχουν πολλαπλές οπτικές για το ίδιο θέμα και να αναπτύξει την ικανότητα της ενσυναίσθησης, την ικανότητα, δηλαδή, να αισθάνεται και το ίδιο το πρόβλημα του άλλου σαν δικό του. Οι εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν πως όταν ολοκληρώνεται αυτός ο στόχος, παρατηρούν σημαντικές αλλαγές τόσο στη δυναμική της ομάδας όσο και τη συμπεριφορά των παιδιών μέσα και έξω από τη σχολική τάξη.

Οι αλλαγές αυτές περιλαμβάνουν την καλύτερη ενσωμάτωση των διαφορετικών παιδιών στην ομάδα, καλύτερες σχέσεις και βελτιωμένες δεξιότητες επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ όλων των παιδιών, καθώς και διάχυση του νέου τρόπου σκέψης προς την οικογένειά τους σε μια προσπάθεια να βοηθήσουν τους γονείς τους να σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο. Με αυτόν τον τρόπο μειώνονται οι προκαταλήψεις και αυξάνεται η ανεκτικότητα απέναντι στη διαφορετικότητα.

Ποια είναι η εμπειρία των άλλων χωρών σε θέματα διαφορετικότητας και αντιρατσιστικής εκπαίδευσης;

Τι μπορεί να κάνει το σχολείο σε ζητήματα διαφορετικότητας και αντιρατσιστικής εκπαίδευσης;

Το σχολείο είναι ένας ζωντανός οργανισμός που καθορίζεται όχι μόνο από το αναλυτικό πρόγραμμα και τη διδακτέα ύλη, αλλά και από τη σύνθεση του μαθητικού σώματος, τις αξίες των εκπαιδευτικών που το υπηρετούν και τις ιδιαιτερότητες της περιοχής στην οποία ανήκει. Κάθε σχολείο είναι ξεχωριστό και έχει τη δική του ταυτότητα. Θα πρέπει, λοιπόν, να έχει μια αυτονομία στον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται τις προκαταλήψεις, την άνιση μεταχείριση των μαθητών, τη βία και τις ρατσιστικές συμπεριφορές. Τέτοιου είδους πολιτικές που δίνουν έμφαση στην αυτονομία του εκπαιδευτικού και την ένταξη της πολυπολιτισμικότητας στην σχολική πράξη έχουν καθιερωθεί εδώ και πολλά χρόνια σε χώρες όπως ο [Καναδάς και η Αυστραλία](#).

Επιπλέον, σκοπός του σχολείου δεν είναι μόνον η απόκτηση ακαδημαϊκής γνώσης. Εξ ίσου σημαντική είναι και η δημιουργία της ταυτότητας του μαθητή, η ανάπτυξη της αυτοεκτίμησής του και η συμμετοχή του στο κοινωνικό γίνεσθαι, στοιχεία τα οποία είναι αποφασιστικής σημασίας για τα κίνητρα του μαθητή να αγωνιστεί και να επιτύχει.

Επομένως, στους στόχους του σχολείου περιλαμβάνεται και η προσωπική ανάπτυξη των νέων, ένας στόχος που επιτυγχάνεται όταν ο/η εκπαιδευτικός κατανοεί και σέβεται την ταυτότητα και τις εμπειρίες όλων των μαθητών της τάξης.

Σε αυτό το πλαίσιο αλλάζει και ο παραδοσιακός ρόλος του μαθητή και της μαθήτριας. Δεν είναι πια «το σφουγγάρι που απορροφά πληροφορίες» και έχει ως στόχο τις ακαδημαϊκές και μόνο επιτυχίες, αλλά ένας ζωντανός οργανισμός που διαμορφώνει την ταυτότητά του, τις αξίες του και τις κοινωνικές του σχέσεις μέσα από τις εμπειρίες στο σχολείο. Αυτό το είδος του σχολείου απέχει πολύ από το σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα. Επομένως, είναι αναγκαίο η Πολιτεία να προχωρήσει σε ουσιαστικές αλλαγές του συστήματος για να καταστεί δυνατόν, αφενός να έχουν αποτέλεσμα οι όποιες παρεμβάσεις σε ζητήματα διαφορετικότητας και ρατσισμού, αφετέρου να εκπληρωθεί η πραγματική αποστολή του σχολείου, που είναι να συμβάλλει στην ανάπτυξη υγιών και ολοκληρωμένων προσωπικοτήτων που αργότερα θα συμμετέχουν με αίσθημα δικαιοσύνης στο κοινωνικό γίνεσθαι.

Τι σημαίνει «ενταξιακό σχολείο»;

Το ενταξιακό σχολείο (inclusive school), το οποίο βασίζεται στις αξίες που περιγράφηκαν πιο πάνω, αφορά την προσπάθεια να ενταχθούν στο εκπαιδευτικό σύστημα όσο το δυνατόν περισσότεροι “διαφορετικοί” μαθητές. Το ενταξιακό σχολείο αρχικά στόχευε στα παιδιά με αναπηρία, σήμερα, όμως, χρησιμοποιείται ευρέως και για τα παιδιά με εθνοπολιτισμικές διαφορές (Ευαγγέλου, 2007).

Η προσέγγιση αυτή υποστηρίζει μια διαδικασία μάθησης σε ένα ευρύτερο πλαίσιο συστημάτων και διεργασιών και όχι μόνο στα στενά όρια της σχολικής τάξης με τον εκπαιδευτικό να “διδάσκει” και τον μαθητή να “μαθαίνει”. Η μάθηση γίνεται βιωματική, απελευθερώνεται από τον πίνακα, τα τετράδια και τα βιβλία, λαμβάνει χώρα και εκτός σχολείου, προσκαλεί τη συμμετοχή των γονέων και της κοινότητας.

Οδηγίες για τη δημιουργία ενταξιακού πλαισίου στη σχολική τάξη

Βαρνάβα-Σκούρα Τ. (2008)

Παιδαγωγικές δράσεις και διδακτικές προσεγγίσεις σε πολυπολιτισμικό περιβάλλον

Το παράδειγμα του 132ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών

Εκδόσεις Νουντούμη

Οι αρχές του ενταξιακού σχολείου έχουν εφαρμοστεί, με πρωτοβουλία των ίδιων των εκπαιδευτικών, στο 132^ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών (Πρωτονοτάριου και Χαραβιτσιδής, 2008^α, 2008β). Οι εκπαιδευτικοί δημιούργησαν ένα πολυεπίπεδο πρόγραμμα δράσεων που απευθυνόταν τόσο στις τάξεις τους όσο και στους γονείς των μαθητών τους και στη δική τους επιμόρφωση.

<http://www.132grava.net/>

COENLO Elisabeth (2007)

Διδασκαλία και μάθηση στα πολυπολιτισμικά σχολεία.

Επιμέλεια: Ευαγγελία Τρέσσου- Σούλα Μητακίδου

Εκδόσεις Επίκεντρο

Στόχος είναι η πληροφόρηση των εκπαιδευτικών για τον τρόπο μάθησης και διδασκαλίας σε πολυπολιτισμικές τάξεις. Βασίζεται σε ένα μοντέλο ενταξιακού σχολείου που προέρχεται από το εκπαιδευτικό σύστημα του Καναδά.

Οι θεματικές του βιβλίου περιλαμβάνουν:

Ένα ενταξιακό σχολικό περιβάλλον

Μια ενταξιακή κοινότητα τάξης

Μια ενταξιακή προσέγγιση στη διδασκαλία

Αντιρατσιστική προσέγγιση στη διδασκαλία

Ένα ενταξιακό αναλυτικό πρόγραμμα

Τρόπους αξιολόγησης στα πολυπολιτισμικά σχολεία

ΜΕΡΟΣ Β' - ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΓΙΑ ΕΝΑ ΕΝΤΑΞΙΑΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Τι χρειάζεται για να δημιουργηθεί ένα ενταξιακό πλαίσιο στο σχολείο μου;

Το ενταξιακό σχολείο είναι ένα «ανοιχτό» σχολείο. Όχι μόνο για τους μαθητές, αλλά και τους γονείς, τη γειτονιά, την κοινότητα. Το σχολείο αποδέχεται την πολιτισμική ταυτότητα και την εθνική γλώσσα των μαθητών και των γονέων τους, τις ιδιαιτερότητες όλων των παιδιών, δημιουργεί ασφαλές περιβάλλον με κανόνες εναντίον της βίας και των ρατσιστικών συμπεριφορών. Γι' αυτόν τον λόγο δίνει πολύ μεγαλύτερο ρόλο στους γονείς και τους τοπικούς φορείς έτσι ώστε να μεγιστοποιηθεί η αποτελεσματικότητα των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων.

Γιατί χρειάζεται να εμπλακούν και οι γονείς των παιδιών στην εκπαιδευτική διαδικασία;

Όλοι εμείς οι ενήλικες είμαστε, συχνά άθελά μας, φορείς προκαταλήψεων και αρνητικών συμπεριφορών απέναντι στα “διαφορετικά” παιδιά. Οι γονείς επηρεάζουν με τη συμπεριφορά τους τα παιδιά τους και συχνά αναχαιτίζουν τις προσπάθειες ενός ευαισθητοποιημένου εκπαιδευτικού, όπως φαίνεται από το ακόλουθο παράδειγμα.

Μια εκπαιδευτικός που είχε στο τμήμα της δύο παιδιά με νοητική υστέρηση προσπαθούσε επί μήνες να ευαισθητοποιήσει τους μαθητές της να παίζουν με τους διαφορετικούς συμμαθητές τους. Όμως, οι φιλότιμες προσπάθειές της έπεφταν στο κενό, έως ότου κατάλαβε ότι οι γονείς ήταν αυτοί που απέτρεπαν το παιδί τους να πλησιάσει τα “διαφορετικά” παιδιά. Αποφάσισε, λοιπόν, να καλέσει τους γονείς και να τους μιλήσει ευθέως για την άδικη μεταχείριση των παιδιών με νοητική υστέρηση. Μετά από αυτή τη συνάντηση και την αλλαγή στάσης των γονέων, αποκαταστάθηκαν και οι σχέσεις ανάμεσα στα παιδιά.

Η Derman-Sparks (1989) θεωρεί ουσιώδες να εμπλακούν όλοι οι γονείς στη διαδικασία καταπολέμησης των προκαταλήψεων. Η εμπλοκή αυτή περιλαμβάνει την ενημέρωση των γονέων σε ζητήματα δημιουργίας της φυλετικής/εθνοτικής ταυτότητας, της ταυτότητας φύλου και της αρνητικής επίδρασης των προκαταλήψεων στην ανάπτυξη του παιδιού τους. Επιπλέον, δίνεται η δυνατότητα συζήτησης με τους γονείς για αυτά τα θέματα καθώς και του ενεργού τους ρόλου στο σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση του προγράμματος. Στο βιβλίο της περιλαμβάνει λεπτομερή σχεδιασμό και προτάσεις για τις συναντήσεις των εκπαιδευτικών με τους γονείς.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΓΟΝΕΙΣ

Για παιδιά νηπιαγωγείου

Πρόγραμμα ΑΙΣΩΠΟΣ

Καμμένου Αθηνά & Αναγνωστοπούλου Λένα (2011)

Οι σχέσεις μεταξύ παιδαγωγών, οικογενειών και παιδιών. Στο βιβλίο

Μεθοδολογικός οδηγός ΕΡΑΤΩ. Η αποδοχή της διαφορετικότητας στις προσχολικές δομές.

Εκδόσεις Ντουντούμη

Derman-Sparks Louise (2005)

Καταπολεμώντας τις προκαταλήψεις. Παιδαγωγικά εργαλεία.

Επιστημονική επιμέλεια Αναστασία Χουντουμάδη

Έκδοση Κέντρο Παιδαγωγικής και Καλλιτεχνικής Επιμόρφωσης “Σχεδία”

Για παιδιά δημοτικού

Anna Aluffi Pentini (2005)

Διαπολιτισμικό εργαστήριο. Υποδοχή, επικοινωνία και αλληλεπίδραση σε πολυπολιτισμικό εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Εκδόσεις Ατραπός

Αντιμετωπίζω πολλά προβλήματα με τους αλλοδαπούς γονείς. Τι μπορώ να κάνω γι' αυτό;

Αρκετοί εκπαιδευτικοί αναφέρουν σαν ιδιαίτερο πρόβλημα τη συνεργασία τους με τους αλλοδαπούς γονείς. Είναι γεγονός ότι οι μετανάστες γονείς που συχνά δεν μιλάνε καλά Ελληνικά και έχουν δύσκολα ωράρια στη δουλειά τους δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις συναντήσεις με τους εκπαιδευτικούς. Σε αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται να βρεθούν εναλλακτικοί τρόποι επικοινωνίας: γραπτά σημειώματα, προσωπικά τηλεφωνήματα, χρήση μεταφραστών, δημιουργία ενός δικτύου με υπο-ομάδες γονέων που επικοινωνούν μεταξύ τους, οι ανακοινώσεις του σχολείου να γίνονται και σε άλλες γλώσσες εκτός από τα Ελληνικά, για να διευκολυνθεί η επικοινωνία με τους γονείς (CoeHo, 2007), (132^ο Δημ.Σχολείο Αττικής, <http://www.132grava.net/>).

Επιπλέον στο σύλλογο γονέων του σχολείου χρειάζεται να γίνουν προσπάθειες για να συμμετέχουν και αλλοεθνείς γονείς. Η διαδικασία της ενσωμάτωσης των αλλοδαπών γονέων παίρνει χρόνο και δεν είναι εύκολη υπόθεση, ωστόσο, όταν ευοδωθεί έχει ιδιαίτερα καλά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, στο πρόγραμμα ΑΙΣΩΠΟΣ (Δήμου & Ορκοπούλου, 2007) οι εκπαιδευτικοί αρχικά αντιμετώπισαν μεγάλη δυσπιστία και επιφυλακτικότητα από τους αλλοδαπούς γονείς, όταν τους ζήτησαν να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες των παιδικών σταθμών. Εν τούτοις δεν αποθαρρύνθηκαν και κατάφεραν προοδευτικά να κερδίσουν την εμπιστοσύνη τους.

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΓΟΝΕΙΣ

Για παιδιά νηπιαγωγείου

Πρόγραμμα ΑΙΣΩΠΟΣ

Καμμένου Αθηνά & Αναγνωστοπούλου Λένα (2011)

Οι σχέσεις μεταξύ παιδαγωγών, οικογενειών και παιδιών. Στο βιβλίο

Μεθοδολογικός οδηγός ΕΡΑΤΩ. Η αποδοχή της διαφορετικότητας στις προσχολικές δομές.

Εκδόσεις Ντουντούμη

Derman-Sparks Louise (2005)

Καταπολεμώντας τις προκαταλήψεις. Παιδαγωγικά εργαλεία.

Επιστημονική επιμέλεια Αναστασία Χουντουμάδη

Έκδοση Κέντρο Παιδαγωγικής και Καλλιτεχνικής Επιμόρφωσης "Σχεδία"

Για παιδιά δημοτικού

Anna Aluffi Pentini (2005)

Διαπολιτισμικό εργαστήριο. Υποδοχή, επικοινωνία και αλληλεπίδραση

σε πολυπολιτισμικό εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Εκδόσεις Ατραπός

Με ποιον τρόπο μπορώ να αξιολογήσω τη σχολική επίδοση των αλλόγλωσσων παιδιών;

Η αξιολόγηση των αλλόγλωσσων παιδιών θα πρέπει να γίνεται με έναν ευέλικτο και δίκαιο τρόπο. Δεν είναι σωστό να αξιολογούνται τα παιδιά σε γνώσεις και ικανότητες που δεν έχουν με βάση την προηγούμενη εκπαίδευσή τους και, μάλιστα, σε μια γλώσσα που ακόμη δεν κατέχουν (Coehlo, 2007). Οι Genesee & Hamayan (1994) όπως αναφέρονται στην Coehlo (2007) προτείνουν μια σειρά εναλλακτικών τρόπων αξιολόγησης των αλλόγλωσσων παιδιών, όπως, για παράδειγμα, να ζητήσει ο εκπαιδευτικός από το παιδί κάτι συγκεκριμένο μέσα από προτροπές, όπως: «Δείξε... Δώσε μου.. Ζωγράφισε... Βρες τη σελίδα όπου.. Πού είναι η εικόνα του...»

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΑΛΛΟΓΛΩΣΣΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

COEHLO Elisabeth (2007)

Διδασκαλία και μάθηση στα πολυπολιτισμικά σχολεία.

Επιμέλεια: Ευαγγελία Τρέσσου- Σούλα Μητακίδου

Εκδόσεις Επίκεντρο

Σε ποια γλώσσα πρέπει να διδάσκονται τα ξένα παιδιά;

Η ταυτότητα ενός ατόμου είναι σύμφυτη με τη μητρική του γλώσσα. Εάν η μητρική γλώσσα δεν είναι αποδεκτή και το παιδί αναγκαστεί να ελληνοποιήσει το όνομά του για να ενταχθεί στη σχολική τάξη, τότε το σχολείο λειτουργεί με διακρίσεις και απομονώνει το παιδί από την πολιτιστική του κληρονομιά και τις εμπειρίες του.

Επομένως, για να μπορέσει το παιδί μετανάστης να ενσωματωθεί στην τάξη, να μάθει καλά ελληνικά, να συνθέσει στοιχεία της δικής του κουλτούρας με της ελληνικής, να νιώσει ισότιμος με τους συμμαθητές του, έχει ανάγκη να γίνουν αποδεκτά βασικά στοιχεία της κουλτούρας του, όπως είναι το όνομα και η εθνικότητά του. Εάν αλλάξει το όνομά του και το κάνει ελληνικό, το σχολείο δίνει το μήνυμα ότι δεν γίνεται αποδεκτός παρά μόνο αν αλλάξει αυτό που είναι ή αποκρύψει μέρος της ταυτότητάς του (Δραγώνα, 2003).

Η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας, αφενός δημιουργεί το αίσθημα της συνέχειας στη ζωή του παιδιού, αφετέρου δίνει ξεκάθαρα το μήνυμα τόσο στο παιδί όσο και στην οικογένεια, ότι είναι αποδεκτοί από την κουλτούρα που τους φιλοξενεί (Irby, Tong, & Lara-Alecio, 2011).

Αυτή η βασική διαπίστωση έχει επικυρωθεί από την UNESCO (2006) στα πλαίσια ενός ενταξιακού σχολικού προγράμματος. Επιπλέον, οι έρευνες έχουν δείξει ότι η διδασκαλία της γλώσσας της χώρας υποδοχής είναι καλύτερο να διδάσκεται ως δεύτερη γλώσσα ή/και η διδασκαλία των μαθημάτων να διεξάγεται στη μητρική γλώσσα των μαθητών (Lindholm-Leary, 2005. Senesac, 2002. Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2011).

Με αυτόν τον τρόπο οι αλλόγλωσσοι μαθητές κατανοούν καλύτερα τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής όπως και τον δικό τους (Lara-Alecio, Bas & Irby, 2001) και έχουν καλύτερες σχολικές επιδόσεις (Tong, Lara-Alecio, Irby, & Kwok, 2008).

Περισσότερες πληροφορίες

Μια ενδιαφέρουσα και επιτυχημένη εφαρμογή των δίγλωσσων και πολυπολιτισμικών προγραμμάτων έγινε στο Ισραήλ σε σχολεία στα οποία φοιτούσαν μαζί παιδιά Ισραηλινών και Παλαιστινίων (Amara, Azaiza, Hertz-Lazarowitz & Mor-Sommefeld, 2009). Μια άλλη ενδιαφέρουσα πρόταση είναι αυτή των Anderson & Chung (2011) που προτείνουν η διδασκαλία της γλώσσας να διεξάγεται μέσα από τη λογοτεχνία, τα πολυμέσα, το χορό και το θέατρο. Με αυτόν τον τρόπο αυξάνονται τόσο οι γλωσσικές ικανότητες των μαθητών όσο και η διαπολιτισμική κατανόηση και η προσωπική τους ανάπτυξη.

Μια αναλυτική παρουσίαση των προγραμμάτων γλωσσικής εκπαίδευσης μειονοτικών μαθητών στις χώρες της Ευρώπης υπάρχει στο βιβλίο Διαπολιτισμική Παιδαγωγική των Παλαιολόγου και Ευαγγέλου (2011).

Υλικό του Υπουργείου από το Πανεπιστήμιο Πατρών για την διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας σε μετανάστες. Υλικό για τη διδασκαλία στα παιδιά Ρομά.

Πρόγραμμα ΕΣΠΑ (2010-2013)

Εκπαίδευση αλλοδαπών και παλιννοστούντων μαθητών

www.diapolis.auth.gr

Γιατί πρέπει να ενημερωθεί η γειτονιά και ο ευρύτερος κοινωνικός περίγυρος για ζητήματα διαφορετικότητας;

Το σχολείο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της τοπικής κοινωνίας. Οι εκπαιδευτικοί που έχουν να διδάξουν μαθητές και μαθήτριες με διαφορετική μητρική γλώσσα και θρησκεία έχουν να αντιμετωπίσουν και τον κοινωνικό περίγυρο: τους γονείς των μαθητών που εμπλέκονται άμεσα και πιθανόν να μη συμφωνούν με τις επιλογές του σχολείου, αλλά και τη γειτονιά, τους κατοίκους και τους εργαζομένους στην περιοχή. Επιπλέον έχουν να αντιμετωπίσουν και τους συναδέλφους εκπαιδευτικούς με διαφορετικές παιδαγωγικές αντιλήψεις και ιδεολογικές πεποιθήσεις (Δημητρίου και συν., 2003). Τα προβλήματα που συνήθως προκύπτουν δεν είναι εύκολο να επιλυθούν μόνο με τις προσπάθειες των εκπαιδευτικών.

Χρειάζεται ενημέρωση της εκπαιδευτικής αλλά και της γενικότερης κοινότητας, εξοικείωση των γονέων και της γειτονιάς με τη διαφορετικότητα των μαθητών, καθώς και ανατροπή των αρνητικών στερεοτύπων και προκαταλήψεων που υπάρχουν για την πολιτισμική ή άλλη ταυτότητα των διαφορετικών μαθητών. Από την άλλη πλευρά, οι μετανάστες γονείς, όπως και οι γονείς που έχουν παιδιά με αναπηρία, χρειάζονται εξυπηρέτηση και βοήθεια από τις υπηρεσίες της κοινότητας, οι οποίες οφείλουν να φέρονται σε αυτά τα άτομα με σεβασμό και αίσθημα ισοτιμίας.

Ωραία αυτά που λέτε, αλλά θα περάσουν χρόνια για να εφαρμοστούν στα ελληνικά σχολεία!

Οι αρχές του ενταξιακού σχολείου έχουν εφαρμοστεί, με πρωτοβουλία των ίδιων των εκπαιδευτικών, στο 132^ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών (Πρωτονοτάριου και Χαραβιτσιδης, 2008^α, 2008β). Έχοντας ένα υψηλό ποσοστό αλλοεθνών μαθητών (70%) από φτωχές οικογένειες με προβλήματα ανεργίας και έντονα μαθησιακά προβλήματα στις τάξεις τους, οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί αποφάσισαν να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που έθετε το συγκεκριμένο πλαίσιο κατανοώντας ότι:

“Ήταν αναγκαίο το σχολείο να διευρύνει τον ρόλο του, να γίνει γέφυρα φιλίας και συνεκτικός κρίκος ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς, μαθητές και γονείς και επίσης να αποκτήσει δεσμούς με τη γειτονιά και την τοπική κοινωνία (Πρωτονοτάριου και Χαραβιτσιδης, 2008α, σελ. 14).

Οι εκπαιδευτικοί δημιούργησαν ένα πολυεπίπεδο πρόγραμμα δράσεων που απευθυνόταν τόσο στις τάξεις τους όσο και στους γονείς των μαθητών τους και στη δική τους επιμόρφωση.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ

- *Ο εκπαιδευτικός φρόντιζε να αξιοποιεί τη γλώσσα και την ιδιαίτερη κουλτούρα που μεταφέρουν τα παιδιά από την πατρίδα τους ενθαρρύνοντας σε κάθε ευκαιρία να προβάλλουν την ταυτότητα και τον πολιτισμό τους.*
- *Στις εκδηλώσεις του σχολείου προσπάθησαν να εξασφαλίζουν τη συμμετοχή όλων των μαθητών αποφεύγοντας ζητήματα που μπορεί να προσβάλουν τα παιδιά ή να δημιουργήσουν εσωτερικές συγκρούσεις.*
- *Χρησιμοποιώντας βιωματικές μεθόδους, οι μαθητές έμαθαν να μοιράζονται βιώματα, να αναγνωρίζουν τη συμπεριφορά τους, να επικοινωνούν και να συνεργάζονται.*

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ

Οι εκπαιδευτικοί επεδίωξαν:

- Την ενδοσχολική επιμόρφωση
- Εναλλακτικά μοντέλα στη διδασκαλία, όπως την παρουσία δύο δασκάλων στην τάξη, τη συνδιδασκαλία σε δύο τμήματα, τη στήριξη των μαθητών μέσα στην τάξη τους κλπ
- Τακτικές συνεδρίες του Συλλόγου Διδασκόντων, όπου συζητούσαν τα προβλήματα που προέκυπταν και αναζητούσαν λύσεις από κοινού.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΓΟΝΕΙΣ

Οι εκπαιδευτικοί φρόντιζαν να έχουν άμεση επαφή και συνεργασία με την οικογένεια των μαθητών χρησιμοποιώντας τους ακόλουθους τρόπους προσέγγισης:

- Ανακοινώσεις και ενημέρωση στη γλώσσα τους
- Συχνή τηλεφωνική ή προσωπική επαφή με γονείς, με τα παιδιά να λειτουργούν σαν μεταφραστές
- Εργαστήρια στήριξης του γονικού ρόλου σε συνεργασία με εξωτερικούς φορείς
- Πρόσκληση σε γονείς να συμμετέχουν εθελοντικά σε εργαστήρια με θέματα τα οποία οι ίδιοι επέλεγαν και παράλληλη μετάφραση στη γλώσσα τους.
- Δικτύωση με υπηρεσίες και υποστηρικτικές δομές, όπως Ιατροπαιδαγωγικά Κέντρα, την Κοινωνική Υπηρεσία του Δήμου κλπ.
- Διδασκαλία ελληνικής γλώσσας στους μετανάστες γονείς και μητρικής γλώσσας στους μαθητές. Η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας στους μαθητές αποδεικνύει έμπρακτα την αποδοχή της σχολικής κοινότητας και την ισότιμη αντιμετώπισή τους με τους Έλληνες μαθητές.

Το πείραμα του 132ου Δημοτικού Σχολείου στη Γκράβα, το οποίο διήρκεσε αρκετά χρόνια, είχε πολύ θετικά αποτελέσματα.

Ενισχύθηκε η αυτοπεποίθηση των μαθητών και υπήρξε βελτίωση των επιδόσεων στα μαθήματα, μείωση των μαθητικών διαρροών και μεγαλύτερη όρεξη για διάβασμα. Επιπλέον μειώθηκαν οι συγκρούσεις ανάμεσα στα παιδιά και καταπολεμήθηκαν οι τάσεις για απομόνωση και αποκλεισμό των διαφορετικών παιδιών.

Για τους γονείς, το ενδιαφέρον που έδειξε το σχολείο για τις ανάγκες τους βοήθησε τη

βελτίωση των σχέσεων με τους εκπαιδευτικούς και τη μείωση της ξενοφοβίας ανάμεσα στους Έλληνες και τους αλλοεθνείς γονείς.

Οι εκπαιδευτικοί έμαθαν να διαχειρίζονται ευκολότερα και καλύτερα τις προκλήσεις που δημιουργούνται από την παρουσία αλλόγλωσσων μαθητών στην τάξη και να επικοινωνούν καλύτερα με τους γονείς. Επιπλέον βελτιώθηκαν οι σχέσεις μεταξύ των συναδέλφων.

<http://www.132grava.net/>

Πολλά δεν εξαρτώνται μόνο από τους εκπαιδευτικούς, αλλά και από το Υπουργείο Παιδείας

Πράγματι, η Ελληνική Πολιτεία χρειάζεται να θεσμοθετήσει δομικές αλλαγές στο υπάρχον σύστημα και το παρόν Σχέδιο Δράσης που είναι μια προσπάθεια σε αυτήν την κατεύθυνση. Οι ειδικοί (Ευαγγέλου, 2007. Παλαιολόγου & Ευαγγέλου, 2011) τονίζουν τη σημασία των ριζικών αλλαγών στο πλαίσιο του σχολείου, ιδιαίτερα όσον αφορά την εισαγωγή ενός πραγματικά διαπολιτισμικού Αναλυτικού Προγράμματος σε όλα τα σχολεία της χώρας.

Οι αναγκαίες αυτές αλλαγές χρειάζεται να στηριχθούν σε ισχυρή βούληση για τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου ενταξιακού σχολικού συστήματος σε όλα τα στάδια εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Οι νέοι θεσμοί αφορούν κατά κύριο λόγο την αλλαγή νοοτροπίας χωρίς απαραίτητα να επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό.

Πιο συγκεκριμένα για την καλύτερη λειτουργία του σχολείου όσον αφορά την ενσωμάτωση των διαφορετικών μαθητών σε αυτό, προτείνεται να υπάρξουν ορισμένες βασικές αλλαγές όπως προκύπτουν από τις [διεθνείς πρακτικές](#) σε πολυπολιτισμικές χώρες (Αυστραλία, Καναδά και Η.Π.Α):

α. Η αποκέντρωση και η μεγαλύτερη αυτονομία των σχολικών μονάδων έτσι ώστε να έχουν τη δυνατότητα να συμπεριλάβουν τις ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας και της σύνθεσης τους μαθητικού σώματος στον προγραμματισμό τόσο των μαθημάτων όσο και των άλλων δραστηριοτήτων του σχολείου.

β. Μεγαλύτερη συμμετοχή των μαθητών, των γονέων και άλλων μελών της εκπαιδευτικής και ευρύτερης κοινότητας στην λήψη αποφάσεων όσον αφορά την οργάνωση,

εφαρμογή και αξιολόγηση δράσεων εντός και εκτός σχολείου.

γ. *Εισαγωγή θεσμικών αλλαγών* με στόχο τη διευκόλυνση του εκπαιδευτικού έργου σε θέματα διαφορετικότητας και αντιρατσισμού, όπως αναφέρεται από την ομάδα των εκπαιδευτικών του 132 Δημοτικού Σχολείου της Γκράβας. Τα θέματα που χρειάζονται θεσμοθέτηση σύμφωνα με αυτούς τους εκπαιδευτικούς είναι:

- Η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας στους αλλόγλωσσους μαθητές.
- Η καθιέρωση πολιτικών αναγνώρισης, αλλά και ενσωμάτωσης για τις θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες.
- Η εκμάθηση της Ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης γλώσσας στους αλλοδαπούς γονείς.
- Η καταγραφή και αντιμετώπιση ρατσιστικών φαινομένων στο χώρο του σχολείου.
- Πολιτικές που δίνουν έμφαση στην συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων στη λειτουργία του σχολείου (γονείς, μαθητές, εκπαιδευτικοί).

Επιπλέον, το περιγεγραμμένο και αυστηρά οριοθετημένο πρόγραμμα της ύλης δεν επιτρέπει αποκλίσεις τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το να προλάβουν να «βγάλουν την ύλη» είναι μόνιμο άγχος για τους εκπαιδευτικούς. Η ευέλικτη ζώνη και τα προγράμματα Αγωγής Υγείας είναι βήματα προς τη σωστή κατεύθυνση, χρειάζεται όμως περισσότερος ελεύθερος χώρος και χρόνος για δημιουργική απασχόληση και ανάπτυξη πρωτοβουλιών τόσο από τους εκπαιδευτικούς όσο και από τους μαθητές.

Με ποιον τρόπο χρειάζεται να αλλάξει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα για να εναρμονιστεί με τις διεθνείς παιδαγωγικές πρακτικές;

Η απλή εξοικείωση των παιδιών με τη διαφορετικότητα άλλων ανθρώπων και λαών δεν επαρκεί ούτε για την εξάλειψη των προκαταλήψεων και διακρίσεων εις βάρος τους ούτε για την προώθηση της δίκαιας και ισότιμης μεταχείρισής τους.

Η διεθνής αλλά και η ελληνική βιβλιογραφία προτείνουν ριζικές αλλαγές στο εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο χρειάζεται να μετατοπιστεί:

- Από μια δασκαλοκεντρική προσέγγιση σε μια μαθητοκεντρική.
- Από μια ιεραρχική οργάνωση στη συμμετοχική οργάνωση.
- Από τον μονοπολιτισμικό προσανατολισμό στον διαπολιτισμικό.

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο οι αποτελεσματικές δράσεις σε θέματα διαφορετικότητας και καταπολέμησης του ρατσισμού θα πρέπει να λαμβάνουν χώρα:

- Σε ένα ενταξιακό σχολικό πλαίσιο.
- Σε ένα διαπολιτισμικό Αναλυτικό Πρόγραμμα.
- Χρησιμοποιώντας βιωματικές μεθόδους.
- Σε διασύνδεση με όλους τους φορείς που εμπλέκονται στην εκπαίδευση: τους γονείς, τη γειτονιά, τις υπηρεσίες του Δήμου κ.λ.π.

Στη [σχετική έρευνα](#), οι Έλληνες εκπαιδευτικοί τόνισαν την ανάγκη να δημιουργηθεί το κατάλληλο πλαίσιο και έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στο να υπάρχει επαρκής χρόνος μέσα στο αναλυτικό πρόγραμμα του σχολείου αλλά και μεγαλύτερη χρονική διάρκεια των προγραμμάτων για την αποτελεσματική υλοποίηση τέτοιων δράσεων.

ΜΕΡΟΣ Γ' - Η ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ

Τι είδους επιμόρφωση χρειάζομαι για να εφαρμόσω τέτοια προγράμματα;

Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα ρατσισμού, διακρίσεων και διαφορετικότητας χρειάζεται να είναι πολυεπίπεδη, έτσι ώστε οι εκπαιδευτικοί να «ζυμώσουν» τα προσωπικά τους βιώματα και απόψεις με νέες γνώσεις και εμπειρίες. Μια τέτοια προσέγγιση προϋποθέτει την ευαισθησία του ίδιου του εκπαιδευτικού στην αντιμετώπιση των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων. Η προσωπική διερεύνηση των οικογενειακών και προσωπικών αξιών και των εμπειριών των εκπαιδευτικών παίζει σημαντικό ρόλο (Τριλίβα, Ξαρχή & Σπινθάκη, υπό δημοσίευση). Η εξάλειψη των προκαταλήψεων των δασκάλων είναι απαραίτητη για να δημιουργηθεί ένα κλίμα αποδοχής στην τάξη.

Στην [έρευνα](#) που διεξήχθη σχετικά με τις στάσεις των εκπαιδευτικών σε προγράμματα διαφορετικότητας οι εκπαιδευτικοί επεσήμαναν την ανάγκη για συνεχή επιμόρφωση αναγνωρίζοντας τη συμβολή της στην αποτελεσματικότητα του έργου τους.

Ως στόχους επιμόρφωσης έθεσαν την ανάπτυξη δεξιοτήτων για την εφαρμογή των προγραμμάτων ευαισθητοποίησης και την προσωπική δουλειά με τις προσωπικές τους προκαταλήψεις.

Οι έμπειροι εκπαιδευτικοί, ιδιαίτερα αυτοί του 132 Δημοτικού Σχολείου της Γκράβας, ανέφεραν ότι δεν τους ενδιαφέρουν τα συμβατικά θεωρητικά προγράμματα επιμόρφωσης. Αντίθετα, τόνισαν τη σημασία της «αυτο-μόρφωσης», η οποία έγκειται στην αυτενέργεια των εκπαιδευτικών, τη δυνατότητα ανάπτυξης εκ μέρους τους πρωτοβουλιών μέσα και έξω από το σχολικό πλαίσιο, τον σχεδιασμό παρεμβάσεων και την αξιολόγησή τους.

Τι είδους γνώσεις χρειάζεται να έχω σε ζητήματα αντιρατσιστικής εκπαίδευσης;

Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να έχουν συγκεκριμένες και ακριβείς πληροφορίες για την ιστορία των λαών και των κοινωνικών ομάδων που συνυπάρχουν στην ελληνική κοινωνία. Άλλα θέματα στα οποία χρειάζεται να είναι ενήμεροι αφορούν

- τις σχέσεις ανάμεσα στις κυρίαρχες και τις μειονοτικές ομάδες,

- την κατανόηση του φαινομένου της κοινωνικής καταπίεσης, της περιθωριοποίησης και του στιγματισμού,
- τις επιπτώσεις της μετανάστευσης,
- το νομικό πλαίσιο για την καταπολέμηση των διακρίσεων στην Ελλάδα,
- την ανάλυση του ρόλου των ΜΜΕ στη διαιώνιση των διακρίσεων,
- την καλύτερη κατανόηση όρων όπως η «πολιτισμική αφομοίωση», «πολυπολιτισμικότητα», «διαπολιτισμικότητα». (Bancroft, 2005; Keil et al., 2007; Kohls & Brussow, 1995; Nuyaba, 2007; Sciafani, 2001; Shirts, 2009; Wildermuth & Gray, 2005; Hollinsworth, 2006).

Υπάρχει εκπαιδευτικό υλικό για την ευαισθητοποίηση στη διαφορετικότητα των ίδιων των εκπαιδευτικών;

Παρόλο που υπάρχει μεγάλη ανάγκη για την ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών σε θέματα διαφορετικότητας, δεν υπάρχει αρκετό υλικό βιωματικών δραστηριοτήτων για την ευαισθητοποίησή τους.

- Σύντομα προγράμματα ευαισθητοποίησης έγιναν από την Άλκηστι (2008) σε εκπαιδευτικούς της Δευτεροβάθμιας.
- Η ΕΑΔΑΠ έχει εκδόσει το βιβλίο «Εγχειρίδιο Διαπολιτισμικού Διαλόγου» (2010) με ασκήσεις αυτογνωσίας ενηλίκων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την διαπολιτισμική ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών.
- Το Ελληνικό Κέντρο Κοινωνικής Διαμεσολάβησης (Αρτινοπούλου, 2010) έχει διεξάγει σύντομα προγράμματα επιμόρφωσης εκπαιδευτικών για την ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων στα σχολεία.
- Υπάρχει επίσης το εγχειρίδιο: Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (2010). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών και στελεχών για ευάλωτες ομάδες. Αθήνα. www.scribd.com/doc/52779030/E-K-O το οποίο εστιάζει στην επιμόρφωση εκπαιδευτικών.
- Το υλικό του προγράμματος « all equal all different» στην αγγλική γλώσσα απευθύνεται σε ενήλικες και στοχεύει ακριβώς στην ευαισθητοποίησή τους σε ζητήματα ξενοφοβίας, διακρίσεων, κοινωνικού αποκλεισμού. <http://eycb.coe.int/edupack/default.htm>

Δεν είμαι σίγουρος/η, αλλά πιστεύω πως έχω και εγώ προκαταλήψεις...

Όλοι μας έχουμε προκαταλήψεις. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις ακόλουθες στρατηγικές για να αυξήσουν την ευαισθητοποίησή τους σε ζητήματα διαφορετικότητας (Gay, 2002, Villegas & Lucas, 2002).

Να διερευνήσουν την προσωπική τους πορεία και την καταγωγή της πατρικής τους οικογένειας (Μικρά Ασία, Πόντος), καθώς και τις εμπειρίες μετανάστευσης (Γερμανία, Σουηδία, Αμερική, Αυστραλία) στην ευρύτερη οικογένεια. Ο αναστοχασμός αυτών των εμπειριών αυξάνει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι ιστορικές συγκυρίες πλάθουν τις αξίες μας και συμβάλλουν στις καλύτερες ανθρώπινες σχέσεις (βλέπε, Τριλίβα, Ξαρχή & Σπινθάκη υπό δημοσίευση).

Να προβληματιστούν για την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκουν. Για παράδειγμα, οι άντρες έχουν περισσότερα κοινωνικά προνόμια από τις γυναίκες και οι περισσότερο μορφωμένοι είναι κοινωνικά πιο προνομιούχοι από τους λιγότερο μορφωμένους.

Επιπλέον, θα πρέπει να αναρωτηθούν με ποιον τρόπο οι ένταξή τους σε συγκεκριμένες ομάδες επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται και αντιδρούν σε άλλες κοινωνικές ομάδες, διαφορετικές από τη δική τους.

Να αναζητήσουν πληροφορίες για την ιστορία και τις εμπειρίες άλλων διαφορετικών ομάδων (εθνικών, θρησκευτικών κλπ), πληροφόρηση που συμβάλλει στην κατανόηση διαφορετικών αξιών από τις δικές τους.

Να επιδιώξουν την προσωπική επαφή με τις οικογένειες των αλλόγλωσσων και αλλόθρησκων μαθητών τους.

Συμπερασματικά, απώτερος στόχος της προσωπικής δουλειάς και της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών είναι η παραδοχή ότι η διαφορετικότητα πλέον είναι ο κανόνας σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Οι προσωπικές μας απόψεις και αξίες δεν είναι οι μοναδικές αξίες, πόσο μάλλον να προσπαθήσουμε να τις επιβάλλουμε και σε άλλους.

Πώς ξέρω αν κάνω διακρίσεις εναντίον ορισμένων μαθητών;

- Μήπως αγνοείτε συστηματικά την παρουσία των μειονοτικών παιδιών στην τάξη και τις προσπάθειες που καταβάλλουν;
- Μήπως δίνετε αρνητικά μηνύματα στην τάξη για συγκεκριμένους μαθητές;
- Μήπως εκφράζετε δημόσια σχόλια σχετικά με τις ικανότητες ή τις αδυναμίες τους;
- Μήπως τους θεωρείτε υπεύθυνους για οποιοδήποτε πρόβλημα δημιουργείται στην τάξη;
- Μήπως σχολιάζετε αρνητικά ορισμένες συνήθειές τους;

Σύμφωνα με τον Γκότοβο (1996) αυτές οι συμπεριφορές δείχνουν ότι ο/η εκπαιδευτικός κάνει διακρίσεις εναντίον των μειονοτικών μαθητών.

Τι μπορούμε να κάνουμε καθημερινά στην τάξη για να αποφύγουμε τις διακρίσεις εναντίον ορισμένων μαθητών ;

(Mock, 1991)

Γνωρίζουμε το κάθε παιδί χωριστά. Προφέρουμε σωστά το όνομά του, χρησιμοποιούμε το υποκοριστικό που προτιμά να αποκαλείται στην τάξη και παίρνουμε πληροφορίες για το ιστορικό του και την οικογένειά του. Είναι επίσης εξαιρετικά βοηθητικό να πληροφορηθούμε για την ιστορία και τις συνήθειες του τόπου καταγωγής του.

Μαθαίνουμε να αναγνωρίζουμε όλες τις μορφές διαφορετικότητας, ακόμη και αυτές που δεν είναι άμεσα ορατές, όπως είναι ορισμένες μορφές μαθησιακών δυσκολιών ή αισθητηριακών μειονεξιών, οι θρησκευτικές αξίες και ο σεξουαλικός προσανατολισμός των μαθητών μας.

Βοηθούμε όλους τους μαθητές να νιώσουν άνετα μέσα στην τάξη. Δείχνουμε ενδιαφέρον για τον καθένα από αυτούς και αναγνωρίζουμε οποιαδήποτε συμμετοχή του στην εκπαιδευτική διαδικασία, όσο μικρή και αν είναι. Με αυτόν τον τρόπο βοηθάμε όλα τα παιδιά να νιώθουν ότι ανήκουν στην ομάδα.

Βοηθούμε τους μαθητές να εκφράζουν την προσωπική τους γνώμη χωρίς τον φόβο της κριτικής ή της απόρριψης. Είναι καλό να συμφωνήσουμε σε κανόνες μαζί με τους μαθητές σχετικά με τον τρόπο συμπεριφοράς των παιδιών μεταξύ τους.

Δείχνουμε έμπρακτα το σεβασμό μας στην αξία της διαφορετικότητας ζητώντας από τους μαθητές να πληροφορήσουν τους υπόλοιπους για τα έθιμα και τις συνήθειές τους.

Αντιδρούμε αμέσως σε περίπτωση που γίνει ένα ρατσιστικό ή κακοπροαίρετο σχόλιο μέσα στην τάξη εναντίον ενός μαθητή ή μιας κοινωνικής ομάδας, ακόμη και με μορφή αστείου.

Αποφεύγουμε να ξεχωρίζουμε ένα μαθητή μια μαθήτριά ως τον εκπρόσωπο της χώρας του, της φυλής του ή της κουλτούρας του.

Ευαισθητοποιούμε τους μαθητές στη διαφορετικότητα μέσα από ιστορίες, παραδείγματα, γεγονότα τα οποία αναφέρονται σε διαφορετικές κουλτούρες, συνήθειες και αξίες. Μέσα από την αφήγηση και τη συζήτηση οι μαθητές μαθαίνουν να αναγνωρίζουν τις διαφορετικές οπτικές και τη γενικότερη αξία της διαφορετικότητας.

Για τον τρόπο υποδοχής ενός αλλοδαπού μαθητή στην τάξη:

Anna Aluffi Pentini (2005)

Διαπολιτισμικό εργαστήριο. Υποδοχή, επικοινωνία και αλληλεπίδραση σε πολυπολιτισμικό εκπαιδευτικό περιβάλλον.

Εκδόσεις Ατραπός

ΜΕΡΟΣ Δ' - ΠΩΣ ΕΦΑΡΜΟΖΟΥΜΕ ΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Κοίταξα το προτεινόμενο υλικό και δεν ξέρω αν μπορώ να τα καταφέρω στην τεχνική του κύκλου και τις ομαδικές δραστηριότητες

Η δυναμική της ομάδας αποτελεί έναν κρίσιμο παράγοντα για την αποτελεσματικότητα οποιασδήποτε μεθόδου και αυτό αναγνωρίζεται από τη συντριπτική πλειοψηφία των εκπαιδευτικών. Η αποτελεσματική ομάδα δεν κατευθύνεται από τον/την εκπαιδευτικό, αντίθετα, η ίδια παίρνει πρωτοβουλίες, σχεδιάζει δράσεις, προβληματίζεται και αναστοχάζεται και προσπαθεί να επιλύσει τα προβλήματά της μέσα σε πνεύμα συνεργασίας και συλλογικότητας.

Ο τρόπος με τον οποίο ο/η εκπαιδευτικός διαχειρίζεται τη δυναμική της ομάδας είναι καταλυτικός. Ο εκπαιδευτικός ξέρει πως:

- Όταν τα παιδιά βάζουν τις σκέψεις και συναισθήματά τους σε λέξεις απελευθερώνονται προσωπικά και συλλογικά.
- Όταν τα παιδιά μιλάνε ανοιχτά για τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους το κλίμα αλλάζει και όλοι αρχίζουν να δένονται συναισθηματικά.
- Όταν τα παιδιά μοιράζονται σημαντικά κομμάτια από τον εαυτό τους με τα άλλα παιδιά δημιουργείται μέσα τους η αίσθηση ότι ανήκουν σε αυτήν την ομάδα.
- Όταν η ομάδα επιτρέπει στο παιδί να εκφράσει ανοιχτά τις ανάγκες του, το βοηθά να βρει ανταπόκριση σε αυτές.

Περισσότερες πληροφορίες για αυτό το θέμα: Οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να αναπτύξουν την ικανότητα να δημιουργούν και να διατηρούν το αίσθημα της ασφάλειας και της εμπιστοσύνης στους μαθητές τους και αυτό επιτυγχάνεται όταν διαχειρίζονται την ομάδα και την δυναμική της με αποτελεσματικό τρόπο (Bancroft, 2005; Clements & Jones, 2008; Hatz, 2003; Ishyama, 2006; Johnson, 2008; Lewis & Hyder, 2005; Lulquisen & Schaff, 2008; Nuyaba, 2007; Shirts, 2009; Tulin, 2005).

Σύμφωνα με τις Τριλίβα και Αναγνωστοπούλου (2008) η ομάδα χρειάζεται να θέσει τους στόχους της όσον αφορά τον ρατσισμό, τις

διακρίσεις, τα στερεότυπα, τον αποκλεισμό, την επιθετικότητα και τις προκαταλήψεις. Οι μαθητές μιας τάξης μπορούν να θέσουν κανόνες και όρια σε αυτά τα θέματα, να αποφασίσουν πώς θα λειτουργούν και πώς θα αξιολογούν την αμοιβαία προσπάθειά τους έτσι ώστε να επαναπροσδιορίζουν τους στόχους τους. Όταν τα παιδιά μάθουν να συνεργάζονται, να επικοινωνούν και να συντονίζονται μεταξύ τους, τότε μπορούν να αναλάβουν πρωτοβουλίες, να συμμετάσχουν ενεργά, να αλλάξουν θέσεις, στάσεις και συμπεριφορές και να κινητοποιηθούν συλλογικά και ατομικά προς μια αντιρατσιστική συνειδητοποίηση και δράση.

Τι είναι η βιωματική διδασκαλία;

Η σύγχρονη παιδαγωγική προωθεί σημαντικές αλλαγές στον τρόπο διδασκαλίας και υποστηρίζει τη μετατόπιση από ένα δασκαλοκεντρικό σε ένα μαθητοκεντρικό τρόπο διδασκαλίας μέσα από τη βιωματική προσέγγιση ως προς τις δεξιότητες ζωής. Παραδείγματα τέτοιων δεξιοτήτων είναι η αντιρατσιστική εκπαίδευση και η εξοικείωση με τη διαφορετικότητα (Junge, Mandlallan & Raskauskas, 2003. Low & Nelson, 2005).

Τα παραδοσιακά προγράμματα στα οποία ο εκπαιδευτικός παραδίδει το μάθημα και γράφει στον πίνακα έχουν αντικατασταθεί από καινοτόμες μεθόδους που προωθούν την άμεση επαφή με το αντικείμενο διδασκαλίας, την ομαδική δουλειά, τον αναστοχασμό και τη συζήτηση (Shirts, 2009).

Οι μαθητές αναζητούν οι ίδιοι τις πληροφορίες που χρειάζονται για να λύσουν προβλήματα και εξετάζουν τις προσωπικές τους αντιδράσεις στα θέματα που μελετούν (O'Mara, 2007). Η κεντρική έννοια είναι το βίωμα, δηλαδή, για να μάθουμε κάτι καλά, θα πρέπει να το βιώσουμε με το σώμα μας και τα συναισθήματά μας και όχι μόνο με τον εγκέφαλό μας.

Σημαντικά στοιχεία της βιωματικής μάθησης είναι η αυτενέργεια των μαθητών, η έμφαση στο προσωπικό βίωμα και ο κριτικός αναστοχασμός, η επεξεργασία δηλαδή της εμπειρίας. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η βιωματική προσέγγιση εμπεριέχει αλλά δεν περιορίζεται μόνο στη μέθοδο project και την ομαδική συνεργασία. Γι' αυτόν τον λόγο είναι σημαντικό οι εκπαιδευτικοί να μνηθούν στη φιλοσοφία της και σε όλο το φάσμα των στρατηγικών που χρησιμοποιεί.

Σχεδόν όλα τα αντιρατσιστικά πρόγραμμα χρησιμοποιούν τη βιωματική ή “ενεργητική” μάθηση, η οποία βασίζεται στην ενεργό συμμετοχή των μαθητών στην εκπαιδευτική διαδικασία (Bancroft, 2005; Clements & Jones, 2008; Cross, 2003; Holladay, 2004; Hollinsworth, 2006; C. Johnson, 2008; L. Johnson et al., 2009; Monshengwo, 2001; North Shore Multicultural Society, 2003; Johnson, Antle, & Barbee, 2009; O'Mara, 2007; Penn State Cooperative Extension, 2008; Roberson et al., 2001; Sippola, 2007; Ward, 2008; Wildermuth & Gray, 2005).

[Περισσότερες πληροφορίες για τη βιωματική μάθηση.](#)

Γιατί πρέπει να αξιολογήσω ένα πρόγραμμα για την καταπολέμηση του ρατσισμού και ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα;

Όταν εφαρμόζουμε ένα πρόγραμμα συναντάμε δυσκολίες, χρειάζεται να κάνουμε δημιουργικές προσαρμογές στο υλικό μας, είναι πιθανόν να δημιουργηθούν συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις μέσα στην ομάδα. Όλα αυτά τα γεγονότα χρειάζεται να καταγραφούν και να αξιολογηθούν έτσι ώστε με τις κατάλληλες τροποποιήσεις η επόμενη φορά να λειτουργήσει καλύτερα.

Επομένως, η αξιολόγηση ενός προγράμματος έχει σαν στόχο να συλλέξουμε με συστηματικό τρόπο πληροφορίες για τις δραστηριότητες, τα χαρακτηριστικά και τα αποτελέσματα του προγράμματος, να εξάγουμε συμπεράσματα, να βελτιώσουμε την αποτελεσματικότητά του και να λάβουμε αποφάσεις σχετικά με τη μελλοντική του εξέλιξη (Patton, 1997).

Η αξιολόγηση εστιάζει στην υλοποίηση του προγράμματος, την αποτελεσματικότητα και την απόδοσή του και καθορίζεται από τις ακόλουθες ερωτήσεις:

- Οι δραστηριότητες του προγράμματος πραγματοποιήθηκαν όπως είχε καθοριστεί;
- Το πρόγραμμά σας εκπλήρωσε τους προκαθορισμένους στόχους του;
- Η πρόοδος που σημειώθηκε σε σχέση με τους στόχους μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα του προγράμματός σας, και όχι αποτέλεσμα εξωτερικών παραγόντων;

Τα στάδια σχεδιασμού και αξιολόγησης ενός προγράμματος αναφέρονται πιο κάτω (Τριλίβα & Αναγνωστοπούλου, 2008):

- **Πρώτο στάδιο** = Αξιολόγηση των αναγκών των ατόμων της κοινότητας. Ποιες είναι οι κοινωνικές και συναισθηματικές ικανότητες και ανάγκες των παιδιών που θα συμμετέχουν στην παρέμβαση όσον αφορά τη διαφορετικότητα ή και τον αντιρατσισμό; Ποιες είναι οι ικανότητές τους; Σε ποιο τομέα αντιμετωπίζουν δυσκολίες;
- **Δεύτερο στάδιο** = Επιλογή του προγράμματος- Ποιο πρόγραμμα, δράση ή παρέμβαση μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτές τις ανάγκες;
- **Τρίτο στάδιο** = Στόχος αξιολόγησης-Τι θα πρέπει να αξιολογήσω για να τεκμηριώσω την επιρροή της παρέμβασης;
- **Τέταρτο στάδιο** = Συγκέντρωση και επεξεργασία έγκυρων δεδομένων-Τι είδους

δεδομένα θα πρέπει να συλλέξω; (π.χ., απαντήσεις σε ερωτηματολόγια για τις γνώσεις και συμπεριφορές παιδιών σε ότι αφορά τα θέματα στα οποία εστιάζει το πρόγραμμα)

- **Πέμπτο στάδιο** = Αποτελέσματα και δικαιολόγηση συμπερασμάτων-Τι σημαίνουν τα δεδομένα μου; (π.χ., για την περαιτέρω εφαρμογή του προγράμματος, για το τι άλλαξε στους μαθητές/ μαθήτριες, για το τι πρέπει να γίνει στο άμεσο και απώτερο μέλλον)
- **Έκτο στάδιο** = Αξιοποίηση των ευρημάτων της αξιολόγησης και διάχυσης της γνώσης που αποκτήθηκε- Δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων, σε συναδέλφους, στην περιφέρεια, σε γονείς, στο υπουργείο.

[Περισσότερες πληροφορίες για την αξιολόγηση παρεμβάσεων](#)

- Η Άλκηστις (2008), επίσης, παραθέτει οδηγίες για τους εξειδικευμένους τρόπους αξιολόγησης των θεατρικών δράσεων που χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση.

Ποια είναι τα κριτήρια « καλών πρακτικών» σε ζητήματα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα και στα ανθρώπινα δικαιώματα;

Οι πλέον ενδεδειγμένες μεθοδολογίες, σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία (Mock, 1991. Nuyba, 2007. O'Mara, 2007. Silberman, 2007) είναι αυτές οι οποίες:

- βασίζονται στη βιωματική προσέγγιση
- προωθούν την ενεργό συμμετοχή των μαθητών
- καλλιεργούν την κριτική σκέψη
- συνδέουν το θέμα που διαπραγματεύονται με τη ζωή των μαθητών και τα κοινωνικά δρώμενα
- προτείνουν τρόπους δράσης στην ευρύτερη κοινότητα.

Αυτά τα κριτήρια μπορούν να λειτουργήσουν σαν πυξίδα τόσο για την δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού όσο και για την αξιολόγηση υλικού το οποίο τυχόν δεν περιλαμβάνεται στον Πρότυπο Οδηγό.

Ποιες τεχνικές παρουσίασης μιας δραστηριότητας μπορώ να χρησιμοποιήσω στην τάξη;

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της [έρευνας](#) που σχετικά με τις στάσεις των εκπαιδευτικών σε προγράμματα διαφορετικότητας οι εκπαιδευτικοί που υλοποίησαν προγράμματα για τη διαφορετικότητα χρησιμοποίησαν μια μεγάλη γκάμα τεχνικών παρουσίασης και επεξεργασίας ερεθισμάτων: καλλιτεχνικές δραστηριότητες, παιχνίδι ρόλων, μουσικοχορευτικά και θεατρικά δρώμενα, ανάγνωση και επεξεργασία ιστοριών και λογοτεχνικών κειμένων κλπ.

Αυτό που διαφαίνεται στις απαντήσεις τους είναι ότι δεν υπάρχουν “καλές” και “κακές” τεχνικές. Αντίθετα, κάθε μέθοδος μπορεί να χρησιμοποιηθεί με αποτελεσματικό και μη αποτελεσματικό τρόπο.

Οι εκπαιδευτικοί τονίζουν ότι οι αποτελεσματικές τεχνικές χαρακτηρίζονται από τα ακόλουθα στοιχεία:

α. Κινητοποίηση του ενδιαφέροντος των παιδιών. Οι δραστηριότητες θα πρέπει να είναι πρωτότυπες, να καλούν τους μαθητές σε δράση, να αφυπνίζουν το ενδιαφέρον τους. Για παράδειγμα, και μόνο η μετακίνηση των θρανίων σε κύκλο δημιουργεί μια άλλη ατμόσφαιρα και αλλάζει τη δυναμική της ομάδας.

β. Κινητοποίηση του συναισθήματος των παιδιών. Οι δραστηριότητες δεν πρέπει να είναι θεωρητικές και διανοητικοποιημένες γιατί κουράζουν τους μαθητές. Η επαφή με τα συναισθήματα και η ελεύθερη έκφρασή τους βοηθά να μετασχηματιστεί ο ψυχικός κόσμος του παιδιού οδηγώντας σε βαθιές και ουσιαστικές αλλαγές.

γ. Έμφαση στη δράση και την πρωτοβουλία

Οι δραστηριότητες οι οποίες δίνουν στα παιδιά πρωτοβουλία για την δομή ή την εξέλιξή τους φαίνεται να λειτουργούν καλύτερα και να είναι πιο αποτελεσματικές. Αντίθετα, δραστηριότητες οι οποίες είναι προκαθορισμένες και τις οποίες τα παιδιά επεξεργάζονται παθητικά είναι λιγότερο αποτελεσματικές.

δ. Η άμεση επαφή με το διαφορετικό είναι μια εμπειρία ζωής που παραμένει ανεξίτηλη. Για παράδειγμα, σε ένα πρόγραμμα η εκπαιδευτικός αναφέρθηκε στην αναπηρία μέσα από πραγματικές ιστορίες. Ωστόσο, αυτό που « έμεινε» στα παιδιά δεν ήταν οι πληροφορίες της δασκάλας, αλλά η επίσκεψη ενός τυφλού παιδιού στο σχολείο, το οποίο έπαιξε μαζί τους μπάλα, τους έδειξε πώς χειρίζεται το τηλέφωνο, πώς ξεχωρίζει τα χαρτονομίσματα και πώς είναι η ζωή του. Με αυτόν τον τρόπο η αρχική επιφυλακτικότητα των μαθητών μετασχηματίστηκε σε ενθουσιασμό και επιθυμία για μεγαλύτερη επαφή μαζί του.

Θα πρέπει, όμως, να επισημάνουμε ότι η επαφή με το διαφορετικό χρειάζεται επαρκή και κατάλληλη προετοιμασία, διαφορετικά μπορεί να λειτουργήσει αρνητικά για τον ψυχικό κόσμο των παιδιών και να εντείνει τις προκαταλήψεις (Τσιάκαλος, 2000).

Τι συνιστά “καλή πρακτική” στο χώρο της αντιρατσιστικής αγωγής;

Οι μεμονωμένες ασκήσεις εξοικείωσης με τις διαφορές και τις ομοιότητες ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες ανθρώπων και η αρχική γνωριμία με τα φαινόμενα της μετανάστευσης, της προσφυγιάς, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κοινωνικού αποκλεισμού μπορεί να είναι σημαντικές, αλλά δεν συνιστούν επαρκή συνθήκη για να υπάρξει αλλαγή στις στάσεις και τη συμπεριφορά των μαθητών.

Παράλληλα με τους σύνθετους στόχους και την ενδεδειγμένη μεθοδολογία των δραστηριοτήτων που μόλις περιγράψαμε, η αντιρατσιστική αγωγή θέτει ως προϋπόθεση για την επιτυχία ενός προγράμματος αλλαγής στάσεων και συμπεριφοράς μια σειρά από συνθήκες, όπως:

1. Τη διασύνδεση με την οικογένεια και την κουλτούρα των παιδιών (βλέπε πρόγραμμα Αίσωπος, [δράσεις του 132ου Δημοτικού Σχολείου](#) κλπ)
2. Την κατάλληλη επιμόρφωση του εκπαιδευτικού
3. Την αυτενέργεια του εκπαιδευτικού. Η σημερινή προσέγγιση διδασκαλίας εκπορεύεται από μια κεντρική, αναθέτουσα αρχή (Υπουργείο, οργανισμό ή άλλο φορέα) δίνει προκατασκευασμένο υλικό στον εκπαιδευτικό τον οποίο αντιμετωπίζει σαν εργαλείο και απαιτεί την πλήρη συμμόρφωση του εκπαιδευτικού με τις απαιτήσεις της αναθέτουσας αρχής (βλέπε την πίεση που ασκεί στους εκπαιδευτικούς το Αναλυτικό Πρόγραμμα).

Μια τέτοια προσέγγιση, ωστόσο, εφαρμόζεται μηχανιστικά, δίνει “καλά” αποτελέσματα, αλλά δεν αναδεικνύει τις δυσκολίες και τις αντιφάσεις που είναι αναπόφευκτο να υπάρχουν σε μια ζωντανή εφαρμογή ούτε οδηγεί σε ουσιαστικές αλλαγές. Αποτελεί απλώς ένα ευχάριστο διάλειμμα σε ένα ανιαρό και πιεστικό πρόγραμμα.

Πείτε μου ποιες ασκήσεις πρέπει να χρησιμοποιήσω για να εξαλείψω τα φαινόμενα ρατσισμού από την τάξη μου.

Τι χρειάζεται να κάνει ένας εκπαιδευτικός για να εμφυσήσει το αίσθημα της κοινωνικής δικαιοσύνης στους μαθητές του; Υπάρχει κάποια συγκεκριμένη συνταγή; Υπάρχουν προγράμματα και ασκήσεις ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα και την καταπολέμηση του ρατσισμού που μπορούν να αλλάξουν τις στάσεις των μαθητών γρήγορα και εύκολα;

Η πολυετής διεθνής εμπειρία σε ζητήματα διαφορετικότητας έχοντας αξιολογήσει εκατοντάδες δράσεις και προγράμματα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει

“μια” λύση. Αντίθετα, τονίζει τη σημασία της αλλαγής της νοοτροπίας και των θεσμών που στηρίζουν τη γενικότερη λειτουργία του Σχολείου μέσα στην κοινωνία.

Κατευθυντήριες γραμμές για την επιλογή, εφαρμογή και αξιολόγηση παρεμβάσεων που αφορούν την καταπολέμηση των διακρίσεων, του ρατσισμού και της βίας στα σχολεία.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές δεν αρκούνται απλώς σε προσπάθειες να αυξήσουν την γνώση ή την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε ζητήματα διαφορετικότητας.

Αντίθετα, στοχεύουν στην αλλαγή της συμπεριφοράς των μαθητών και την αύξηση της επιθυμίας και της ικανότητάς τους να μεταδώσουν τα αντιρατσιστικά μηνύματα και σε άλλους.

Για να είναι αποτελεσματικά τα προγράμματα ευαισθητοποίησης θα πρέπει να περιέχουν και κατευθύνσεις σχετικά με τις κατάλληλες μεθόδους δράσης και εφαρμογής των νέων γνώσεων και της νέας θεώρησης της διαφορετικότητας. Οι περισσότεροι από εμάς δεν έχουμε τις δεξιότητες και την επάρκεια που μας επιτρέπουν να αλληλεπιδρούμε με άνεση με τα άτομα που είναι 'πολιτισμικά διαφορετικά από εμάς. Ακόμη και αν έχουμε τις καλύτερες προθέσεις απέναντί τους, μπορούμε να λειτουργήσουμε με προσβλητικό ή άδικο τρόπο. Επιπλέον, δεν επαρκεί η δική μας καλή συμπεριφορά απέναντι στα διαφορετικά άτομα. Χρειάζεται να αλλάξει η προκατειλημμένη συμπεριφορά του κοινωνικού συνόλου για να "κάνουμε τη διαφορά" στη ζωή αυτών των ατόμων. Τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν τις δεξιότητες για να αντιμετωπίζουν τις προκαταλήψεις και βίαιες συμπεριφορές των άλλων.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές απευθύνονται τόσο στις ατομικές όσο και τις κοινωνικές πηγές προκατάληψης και διακρίσεων που αφορούν τις συγκεκριμένες εργασιακές και εκπαιδευτικές συνθήκες των ατόμων που συμμετέχουν στο πρόγραμμα.

Οι αιτίες των προκαταλήψεων και των διακρίσεων συχνά είναι ριζωμένες σε συγκεκριμένα ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια και διαιωνίζονται από τους κοινωνικούς θεσμούς και τις εκάστοτε πολιτικές. Γι' αυτόν τον λόγο είναι μάταιο να επιχειρήσουμε να τροποποιήσουμε τις στάσεις των μαθητών χωρίς προηγουμένως να έχουμε συμπεριλάβει στο πρόγραμμά μας τις κοινωνικές επιρροές των προκατειλημμένων συμπεριφορών.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι πίσω από τις προστριβές των κοινωνικών ομάδων λανθάνουν ζητήματα κοινωνικής ισχύος --πραγματικά ή φαντασιακά. Αυτά θα πρέπει να αντιμετωπιστούν, εάν επιθυμούμε να τροποποιήσουμε συμπεριφορές με τρόπο αποτελεσματικό και κοινωνικά αποδοτικό.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές συμπεριλαμβάνουν άτομα από όλες τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες στοχεύουν και διασφαλίζουν ισότιμους ρόλους συνεργασίας ανάμεσα στα άτομα που προέρχονται από τις μειονοτικές και τις μη μειονοτικές ομάδες .

Σύμφωνα με την εμπειρία, η καλύτερη στρατηγική για τη μείωση των διακρίσεων και του ρατσισμού και τη βελτίωση των σχέσεων ανάμεσα σε διαφορετικές εθνοπολιτισμικές ομάδες αφορά την αλληλεπίδραση από θέση

ισοτιμίας ανάμεσα σε άτομα διαφορετικών ομάδων. Ιδιαίτερα αποτελεσματική είναι η προσπάθεια συνεργασίας σε μια ομάδα στην οποία τα άτομα με διαφορετικό εθνοπολιτισμικό υπόβαθρο συνεισφέρουν εξ ίσου στο έργο που έχουν να επιτελέσουν.

Το ίδιο συμβαίνει και με τις δράσεις που έχουν ως αφετηρία την συνεργατική αλληλεξάρτηση ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες (εθνικιστικές, θρησκευτικές, ικανότητας, φύλου, και άλλες διαφορές) και που διασφαλίζουν ότι όλοι οι συμμετέχοντες έχουν αξία.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές, όταν είναι εφικτό, υποστηρίζονται και έχουν τη συμμετοχή των προϊσταμένων των σχολείων.

Τα άτομα εξουσίας περνάνε μηνύματα περισσότερο με τις πράξεις παρά με τα λόγια τους. Όταν αυτά τα άτομα δεν συμμετέχουν σε αντιρατσιστικά προγράμματα λόγω φόρτου εργασίας ή όταν οι πράξεις τους αντιτίθενται στις αρχές της ισότιμης μεταχείρισης - για παράδειγμα, ο διευθυντής ενός σχολείου αρνείται να γράψει στο σχολείο του ένα ανάπηρο παιδί ή ένα παιδί Ρομά- το μήνυμα που παίρνουν οι μαθητές είναι ότι τέτοια παιδιά δεν έχουν θέση στο σχολείο τους. Επομένως είναι σημαντικό ολόκληρο το σύστημα το σχολείου να συμμετέχει σε τέτοιες δράσεις και όχι μόνο μια μεμονωμένη τάξη.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές ξεκινούν από τα πολύ μικρά παιδιά του νηπιαγωγείου και του παιδικού σταθμού και να συνεχίζονται σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Οι πρώιμες παρεμβάσεις ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα ήδη από τον παιδικό σταθμό λειτουργούν πολύ θετικά στην ικανότητα των παιδιών να κατανοούν ζητήματα διακρίσεων και

ρατσισμού όταν μεγαλώσουν. Επομένως είναι σημαντικό τα προγράμματα αυτά να ξεκινάνε όσο το δυνατόν νωρίτερα. Θα πρέπει, βέβαια, να επισημάνουμε ότι τα παιδιά μεγαλώνοντας απορροφούν τις προκαταλήψεις και τα αρνητικά στερεότυπα από το κοινωνικό περιβάλλον, γι' αυτό και τα προγράμματα πρέπει να συνεχίζονται καθόλη τη διάρκεια της εκπαίδευσής τους.

Τα προγράμματα για τη διαφορετικότητα είναι μακροπρόθεσμα, συστηματικά και ενσωματωμένα στο Αναλυτικό Πρόγραμμα όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης.

Οι μεμονωμένες προσπάθειες αναφοράς σε ζητήματα διακρίσεων, κοινωνικού στιγματισμού και αποκλεισμού μέσα στην τάξη, όταν τύχει και υπάρξει ένα τέτοιο περιστατικό ή ακόμη και η διεξαγωγή ενός σύντομου προγράμματος σε αυτό το θέμα, δεν είναι αποτελεσματικές και ορισμένες φορές πιθανόν να ενισχύσουν τις αρνητικές προκαταλήψεις.

Η εμπειρία έχει δείξει ότι είναι πολύ περισσότερο αποτελεσματική η στρατηγική της διάχυσης της πληροφόρησης και της ευαισθητοποίησης μέσα σε όλα τα μαθήματα καθώς και προσπάθεια δημιουργίας θετικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες.

Η «μακροπρόθεσμη» παρέμβαση που μπορεί να είναι περιοριστική εφόσον ο κάθε εκπ/κός χωριστά δεν είναι μακροπρόθεσμος σε ένα σχολείο. Ως εκ τούτου το συστηματικό και το μακροπρόθεσμο είναι δόκιμο να μπουν ως στοιχεία που χαρακτηρίζουν την κουλτούρα και τη στρατηγική της σχολικής μονάδας και δεν εξαρτώνται από συγκεκριμένα πρόσωπα - εκπαιδευτικούς.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές δίνουν έμφαση στις ομοιότητες ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες

Είναι σημαντικό να επισημαίνονται οι ομοιότητες ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και όχι μόνο οι διαφορές τους. Η έμφαση στις ομοιότητες συμβάλλει ώστε ο άλλος να φαίνεται λιγότερο διαφορετικός, περίεργος ή εξωτικός και μια τέτοια προσέγγιση οδηγεί σε περισσότερο θετικές αλληλεπιδράσεις.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές καλλιεργούν την αποδοχή της πολλαπλής ταυτότητας των ατόμων από διαφορετικό εθνοπολιτισμικό περιβάλλον

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές θα πρέπει να αναγνωρίζουν τις πολλαπλές ταυτότητες ατόμων και ομάδων καθώς και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα που ζούνε σε δύο διαφορετικές κουλτούρες. Η καλύτερη στρατηγική είναι η αποδοχή της πολλαπλότητας των άλλων και όχι η πίεση να είναι “ή δικός μας ή ξένος”.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές αποκαλύπτουν τις ανακρίβειες των μύθων που συντηρούν τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις.

Είναι σημαντικό να ανακαλύψουμε τους μύθους οι οποίοι τροφοδοτούν τις προκαταλήψεις και να τους αντιμετωπίσουμε έτσι ώστε να μην υπάρχει έδαφος για παρανοήσεις. Θα πρέπει, όμως, να έχουμε κατά νου ότι η διόρθωση των παρανοήσεων δεν είναι αρκετή για να αλλάξει τη συμπεριφορά.

Η ευαισθητοποίηση απέναντι στη διαφορετικότητα θα πρέπει να διαπνέει τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών κάθε στιγμή που είναι στο σχολείο και όχι μόνον όταν «κάνει μάθημα».

Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να είναι προετοιμασμένος να δουλέψει τα ζητήματα διακρίσεων, στιγματισμού και βίας όχι μόνο θεωρητικά-μέσα από ιστορίες για γεγονότα που συμβαίνουν σε άλλους- αλλά και μέσα στην τάξη του, τις καθημερινές συγκρούσεις των παιδιών, τον τρόπο που απομονώνουν ή κοροϊδεύουν κάποια παιδιά κλπ. Διαφορετικά, τα παιδιά θα δίνουν τις “σωστές” απαντήσεις μέσα στην τάξη και στο διάλειμμα θα εξακολουθούν να λειτουργούν με άδικο και ρατσιστικό τρόπο απέναντι στους συμμαθητές τους.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές να βασίζονται σε μια πλήρη ανάλυση των εκπαιδευτικών αναγκών των παιδιών και μια συνεχή αξιολόγηση των αποτελεσμάτων, ιδιαίτερα όσον αφορά τις αλλαγές στη συμπεριφορά.

Οι παρεμβάσεις θα πρέπει να είναι στοχευμένες στα συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο εκπαιδευτικός στην τάξη του. Γι’ αυτόν τον λόγο είναι σημαντική η αξιολόγηση τόσο στην αρχή μιας παρέμβασης όσο και στο τέλος. Δυστυχώς, πολλές αξιολογήσεις μένουν μόνο στη διαπίστωση ότι “υπήρχαν θετικά αποτελέσματα” χωρίς να διευκρινίζεται σε ποιους τομείς σημειώθηκαν ή όχι αλλαγές στη συμπεριφορά. Οι ειδικοί τονίζουν τη σημασία των συνεχιζόμενων αξιολογήσεων και μετά το πέρας της παρέμβασης (follow-ups) για να διαπιστωθεί η διάχυση των αποτελεσμάτων.

Οι αντιρατσιστικές στρατηγικές λαμβάνουν υπόψη τους ότι οι παρεμβάσεις σχετικά με την προκατάληψη για μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα δεν γενικεύονται αυτόματα ώστε να εξαλειφθούν οι προκαταλήψεις απέναντι σε όλες τις κοινωνικές ομάδες.

Ο ρατσισμός είναι συνήθως εστιασμένος σε μία μόνο ομάδα ατόμων. Για αυτόν τον λόγο είναι σημαντικό οι προσπάθειές μας να εστιάζουν στα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που αφορούν πολλές 'διαφορετικές' ομάδες, έτσι ώστε τα παιδιά να εξοικειωθούν με τα

στερεότυπα που υπάρχουν σε ένα εύρος μειονοτικών ομάδων.

Τα περισσότερα παιδιά ξέρουν ότι ο ρατσιστικές τάσεις δεν εκφράζουν δημοκρατικές αξίες ούτε είναι κοινωνικά αποδεκτές και επιθυμούν να μην θεωρούνται ρατσιστές.

Προσπαθούν, λοιπόν, να δικαιολογήσουν τις προκαταλήψεις που έχουν χρησιμοποιώντας επιλεκτικά ορισμένα στοιχεία από τη ζωή των διαφορετικών ατόμων, όπως:

«Εγώ δεν είμαι ρατσιστής, αλλά δεν βλέπεις ότι οι τσιγγάνοι είναι βρώμικοι!»

«Στην Ελλάδα δεν είμαστε σεξιστές, γιατί οι γυναίκες έχουν τους ίδιους μισθούς με τους άνδρες».

ΜΕΡΟΣ Ε' - ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Πώς συγκεντρώθηκε το υλικό;

Το εκπαιδευτικό υλικό συγκεντρώθηκε με δυσκολία λόγω της μεγάλης διασποράς του και της ποικιλίας των μορφών παρουσίασης- στο διαδίκτυο, σε έντυπη μορφή, παρουσιάσεις σε συνέδρια, ανακοινώσεις σε εφημερίδες, σε δράσεις σχολείων και ατομικές πρωτοβουλίες, κλεισμένο στα συρτάρια Δημόσιων φορέων. Η προσπάθεια περιελάμβανε και μια ηλεκτρονική πλατφόρμα (e-survey: [On Line Survey on Best Practices in Greek Schools/Καταγραφή Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων/Δραστηριοτήτων κατά των διακρίσεων και για τη διαφορετικότητα](#)) καταγραφής υλικού για άμεση αναφορά στο έργο από τους ίδιους τους δημιουργούς, έτσι ώστε να μεγιστοποιηθεί η δυνατότητα για κάθε δημιουργό και εκπαιδευτικό να καταθέσει το υλικό του. Συνολικά καταγράφησαν περίπου 150 προγράμματα, δράσεις και παρεμβάσεις.

Το υλικό το οποίο είχε έντυπη μορφή ήταν πιο ορατό και προσβάσιμο, όπως οι δικτυακοί τόποι μεγάλων διεθνών φορέων, ΜΚΟ ή μη κερδοσκοπικών εταιρειών με στόχο την εναλλακτική εκπαίδευση, την ευαισθητοποίηση στη διαφορετικότητα και την αντιρατσιστική αγωγή. Είναι πολύ πιθανόν να έχει παραχθεί εξαιρετικό υλικό, στο οποίο, όμως δεν ήταν δυνατή η άμεση πρόσβαση και το οποίο ενδεχομένως δεν μπόρεσε τελικά να συμπεριληφθεί στον παρόντα οδηγό.

Δύο είναι τα κύρια προβληματικά σημεία για την αξιολόγηση και περαιτέρω αξιοποίηση του υπάρχοντος εκπαιδευτικού υλικού:

1. Δεν υπάρχει επαρκές υλικό σε πολλές κατηγορίες διαφορετικότητας.
2. Ελάχιστα προγράμματα έχουν αξιολογηθεί από τους συντελεστές τους, οπότε δεν υπήρχαν δεδομένα στα οποία να στηριχθούμε για την αποτίμηση της αποτελεσματικότητάς τους.

Με ποιον τρόπο αξιολογήθηκε το εκπαιδευτικό υλικό;

Η ερευνητική ομάδα πρότεινε τα ακόλουθα κριτήρια ένταξης υλικού για αξιολόγηση:

- Τη συνάφεια του υλικού με τους στόχους της δράσης.
- Τη συστηματική και διεξοδική διερεύνηση μιας θεματικής σε ένα έργο το οποίο είχε συνέχεια και δεν αναφερόταν σε μια μεμονωμένη εκδήλωση (όπως ανάγνωση παιδικού βιβλίου για τη διαφορετικότητα, εκδήλωση Μουσείου με θέμα τη διαφορετικότητα).
- Την πρωτοτυπία της μεθοδολογίας (όπως Εκπαιδευτικό Θέατρο, χρήση εξειδικευμένου λογισμικού, κ.λ.π.).
- Την προσβασιμότητα του υλικού.

Υπάρχει άφθονο εκπαιδευτικό υλικό το οποίο έχει παραχθεί από εκπαιδευτικούς στα πλαίσια των προγραμμάτων Αγωγής Υγείας, το οποίο, όμως, δεν είναι προσβάσιμο, με εξαίρεση το ακαδημαϊκό έτος 2002-03, κατά το οποίο το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ψηφιοποίησε τις εκθέσεις των εκπαιδευτικών. Η ερευνητική ομάδα, ωστόσο, θεώρησε ότι δεν θα ήταν δίκαιο να αναφερθούν οι εργασίες που έτυχε να ψηφιοποιηθούν και όχι οι υπόλοιπες, που αποτελούν και τον μεγαλύτερο όγκο του υλικού. [Εδώ μπορούμε να βρούμε τα ψηφιοποιημένα προγράμματα Αγωγής Υγείας.](#)

Ποιος είναι ο πιο κατάλληλος τρόπος για να εφαρμόσω το εκπαιδευτικό υλικό στην τάξη μου;

Η νέα τάση στον χώρο της αντιρατσιστικής εκπαίδευσης και της εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2010. Διεθνής Αμνηστία, 2007) προωθεί μια φιλοσοφία εφαρμογής στην οποία τόσο ο εκπαιδευτικός όσο και ο μαθητής έχουν ενεργό ρόλο και σε καμία περίπτωση ο εκπαιδευτικός δεν “διδάσκει” τον μαθητή, αντίθετα προσαρμόζει το υλικό στις ανάγκες της τάξης του (Mock, 1991. Nuymba, 2007. Ο’Mara, 2007. Silberman, 2007).

Όσον αφορά την αξιολόγηση του υλικού, όπως επεσήμαναν και οι εκπαιδευτικοί που έλαβαν μέρος στην [έρευνα](#) αξιολόγησης των προγραμμάτων ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα, δεν υπάρχει “καλό” και “κακό” υλικό σε αυτόν τον τομέα. Υπάρχει υλικό το οποίο έχει δημιουργηθεί με ευκαιριακό και αποσπασματικό τρόπο και υλικό το οποίο βασίζεται σε ένα κατάλληλο θεωρητικό υπόβαθρο και είναι αποτέλεσμα συστηματικής και ολοκληρωμένης δουλειάς, οπότε αυξάνονται οι πιθανότητες να είναι αποτελεσματικό.

Επιπλέον, για την εφαρμογή ενός σοβαρού και συγκροτημένου προγράμματος, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να έχει δεξιότητες στη βιωματική μάθηση, τη διαχείριση της δυναμικής της ομάδας και σε τρόπους αξιολόγησης της παρέμβασής του.

Μια τέτοια προσέγγιση δίνει παρόμοια βαρύτητα τόσο στο εκπαιδευτικό υλικό όσο και στον τρόπο εφαρμογής του. Το ζητούμενο δεν είναι μόνο η παραγωγή και η αξιολόγηση των “καλών πρακτικών” αλλά και η κατάλληλη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών που θα εφαρμόσουν το πρόγραμμα. Διαφορετικά, ένα εν δυνάμει εξαιρετικό υλικό κινδυνεύει να ναρκοθετηθεί εξαιτίας της κακής εφαρμογής του.

Ποια είναι τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ανασκόπηση της διεθνούς βιβλιογραφίας και την αξιολόγηση του εκπαιδευτικού υλικού που έχει παραχθεί στην Ελλάδα;

Η συστηματική ανασκόπηση της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας σε ζητήματα στόχων, μεθοδολογίας, εφαρμογής και αξιολόγησης εκπαιδευτικών προγραμμάτων ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα, την καταπολέμηση της βίας και των διακρίσεων και της αντιρατσιστικής αγωγής μας οδήγησε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Για να υπάρξει ουσιαστική αλλαγή και πραγματική ευαισθητοποίηση στους μαθητές θα πρέπει η εμπλοκή τους σε τέτοια προγράμματα να είναι συστηματική και μακροχρόνια.

- Ο σχεδιασμός αυτών των προγραμμάτων θα πρέπει να γίνεται στην αρχή της σχολικής χρονιάς με βάση την αξιολόγηση των αναγκών της συγκεκριμένης τάξης και τα προγράμματα να διεξάγονται καθ'όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους.
- Απώτερος στόχος αυτών των προγραμμάτων θα πρέπει να είναι όχι μόνο η εξοικείωση και η παροχή γνώσης για τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους και τα δικαιώματά τους, αλλά και η καλλιέργεια δεξιοτήτων κριτικής σκέψης, επικοινωνίας και κοινωνικής ευαισθησίας, όπως και η συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις μέσα και έξω από το σχολείο.
- Η εφαρμογή προγραμμάτων και δραστηριοτήτων για την καταπολέμηση του ρατσισμού, της βίας, του αποκλεισμού και των προκαταλήψεων αφορά όλο το σχολείο και την κοινότητα. Η συμμετοχή και η συνεργασία όλων είναι απαραίτητη.

Μια τέτοια προσέγγιση προϋποθέτει την κατάλληλη προετοιμασία του εκπαιδευτικού τόσο όσον αφορά την αναγνώριση των προσωπικών του προκαταλήψεων όσο και την ανάπτυξη δεξιοτήτων διαχείρισης ομάδας και βιωματικών μεθόδων διδασκαλίας που είναι απαραίτητα εργαλεία για την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων.

Προτάσεις για την καλύτερη αξιοποίηση του εκπαιδευτικού υλικού που έχει παραχθεί στην Ελλάδα;

Παραγωγή υλικού

Χρειάζεται να παραχθεί στοχευμένο εκπαιδευτικό υλικό ευαισθητοποίησης στις κατηγορίες της **αναπηρίας, της σωματικής εμφάνισης, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ισότητας φύλων, της θρησκευτικής ετερότητας, των παιδιών Ρομά και του αντισημιτισμού.**

Η εκπαιδευτική κοινότητα έχει εστιάσει στις εθνοπολιτισμικές διαφορές με αποτέλεσμα οι υπόλοιπες κατηγορίες διαφορετικότητας, προκαταλήψεων και διακρίσεων να μην λάβουν την προσοχή που απαιτείται.

Όσον αφορά την εφαρμογή δράσεων για τις εθνοπολιτισμικές διαφορές προτείνεται μια διαβάθμιση ανάλογα με την εμπειρία των εκπαιδευτικών και τις συνθήκες της τάξης.

Αρχικά μπορούμε να ξεκινήσουμε με δραστηριότητες εξοικείωσης που είναι πιο απλές στην εφαρμογή τους και σταδιακά να προχωρήσουμε σε πιο σύνθετες αναζητήσεις ανάλογα με τον χρόνο που έχουμε στη διάθεσή μας και την αντίδραση των μαθητών.

Απώτερος στόχος είναι οι δράσεις να μη μείνουν στην απλή εξοικείωση, αλλά να εξετάζουν τα στερεότυπα που δημιουργούνται καθώς και τρόπους ανατροπής των προκαταλήψεων.

Επιπλέον είναι μεγάλη ανάγκη να δημιουργηθεί υλικό και δράσεις για την ευαισθητοποίηση και επιμόρφωση όσων εκπαιδευτικών ενδιαφέρονται σε αυτά τα θέματα. Η πλέον πρόσφορη συνθήκη για αυτήν την επιμόρφωση είναι κατά τη διάρκεια των σπουδών τους.

Αξιολόγηση εφαρμογών του υλικού

Είναι σημαντικό για τα ήδη καταγεγραμμένα εκπαιδευτικά υλικά, αλλά και για όσα δημιουργηθούν στο μέλλον, να περιλαμβάνουν στοχευμένες αξιολογήσεις της αποτελεσματικότητάς τους, με έμφαση στις δυσκολίες που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή τους (για κριτήρια αξιολόγησης παρεμβάσεων βλ. Τριλίβα και Αναγνωστοπούλου “Βιωματική Μάθηση”, 2008).

Ψηφιοποίηση, διάσωση και προσβασιμότητα εκπαιδευτικού υλικού

- Είναι απαραίτητο να αποκτηθούν τα πνευματικά δικαιώματα και να ψηφιοποιηθεί το υλικό που προτείνεται στον παρόντα Οδηγό, έτσι ώστε να είναι άμεσα προσβάσιμο από οποιονδήποτε εκπαιδευτικό.
- Οι εγκύκλιοι του Υπουργείου δεν συνιστούν επαρκή συνθήκη για την ενημέρωση των εκπαιδευτικών όσον αφορά την ύπαρξη του Πρότυπου Οδηγού. Θα πρέπει να εντοπιστούν εναλλακτικοί τρόποι ενημέρωσης των εκπαιδευτικών πέρα από τις εγκυκλίους που αποστέλλονται στις διευθύνσεις των σχολείων.

Επιμόρφωση εκπαιδευτικών

Να καταστεί εφικτό και να διευκολυνθεί από το Υπουργείο Παιδείας η δυνατότητα τα επιμέρους σχολεία να επιλέγουν την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών από εξωτερικές κοινωνικές και ακαδημαϊκές δομές, σε συνεργασία με Δημόσιους ή άλλους πιστοποιημένους φορείς όπως το ΚΕΘΕΑ ή τα Κέντρα Πρόληψης του ΟΚΑΝΑ, που έχουν ήδη μεγάλη εμπειρία σε αυτόν τον τομέα.

- Η εξωστρέφεια του σχολείου είναι αναγκαία ενόψει της ανάγκης για όσμωση της εκπαιδευτικής μονάδας και κοινότητας προς εφαρμογή του Σχεδίου Δράσης. Κατά τη διαβούλευση για το Σχέδιο Δράσης επισημάνθηκε από εκπαιδευτικούς ότι σήμερα υπάρχει μεγάλη γραφειοκρατία για να γίνουν επισκέψεις – εκτός και εντός του σχολείου οι οποίες είναι απαραίτητες για παρεμβάσεις αντιρατσιστικής αγωγής.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι επίσης μια επιλογή για τους εκπαιδευτικούς που μένουν στην περιφέρεια, όπως φαίνεται από το πρόγραμμα:

Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (2010). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών και στελεχών για ευάλωτες ομάδες. Αθήνα. Πρόγραμμα εκπαίδευσης από απόσταση διάρκειας 25 ωρών. www.scribd.com/doc/52779030/E-K-O

Ένα επιμορφωτικό Portal

- Μια εφικτή και ευκατάρκτη λύση είναι η περαιτέρω ανάπτυξη του υλικού που προτείνεται στον παρόντα οδηγό - στο πλαίσιο άλλου έργου, κατόπιν της ολοκλήρωσης του παρόντος – σε ένα επιμορφωτικό Portal για εκπαιδευτικούς.
- Λειτουργίες/δράσεις μέσα από το επιμορφωτικό portal:
  - δημιουργία και διαθεσιμότητα βίντεο πάνω στις εκπαιδευτικές τεχνικές ώστε να είναι εφικτή η αναφορά, αλλά και κατάρτιση των εκπαιδευτικών εξ αποστάσεως με ελάχιστο κόστος.
  - Webinars – πλατφόρμες συζήτησης/discussion platforms – συνεύρεση συμμετεχόντων εκπαιδευτικών – μέσα από το μοντέλο ‘μέντορα’ όπου οι εμπειρότεροι βοηθούν και μοιράζονται γνώσεις εμπειρίες – ως moderators- προς λιγότερο έμπειρους εκπαιδευτικούς
  - Αναπαραγωγή διαθέσιμων ήδη φιλμ μικρού μήκους (filmshorts) στο διαδίκτυο - για θέματα διαφορετικότητας, ακόμη και από σχολικά συστήματα άλλων χωρών (πχ. από Γερμανία για το ολοκαύτωμα)
  - Σχολικό εκπαιδευτικό δίκτυο ανάμεσα σε σχολεία, εκπαιδευτικές μονάδες και ομάδες εκπαιδευτικών προς υιοθέτηση και εφαρμογή του Σχεδίου Δράσης

Ένταξη προγραμμάτων ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα και τα ανθρώπινα δικαιώματα και αντιρατσιστικής αγωγής στο Αναλυτικό Πρόγραμμα

Να δοθεί η δυνατότητα από το Υπουργείο Παιδείας να ενταχθούν τα προγράμματα εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα, την αντιρατσιστική αγωγή, τη διαφορετικότητα, την καταπολέμηση του σχολικού εκφοβισμού μέσα στα μαθήματα ή/και στην ευέλικτη ζώνη καθ' όλη τη διάρκεια του σχολικού έτους και σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Να καταστεί σαφές στους εκπαιδευτικούς ότι τα ολοκληρωμένα προγράμματα τα οποία στοχεύουν σε ουσιαστικές αλλαγές είναι μακροχρόνια και έχουν μια σειρά από προαπαιτήσεις όσον αφορά τις δεξιότητες των εκπαιδευτικών στη διαχείριση ομάδων, τις βιωματικές μεθόδους και τους τρόπους αξιολόγησης των παρεμβάσεων. Επιπλέον, για την επιτυχημένη εφαρμογή τους είναι απαραίτητη η συνεργασία γονέων, κοινοτήτων, περιφερειών και όλων των συστημάτων που εμπλέκονται στην εκπαίδευση.

Μια σύντομη εισαγωγή στο εκπαιδευτικό υλικό που υπάρχει για να χρησιμοποιήσουμε στην τάξη

(για λεπτομερή καταγραφή βλ. Συγκεντρωτικό Πίνακα Εκπαιδευτικού Υλικού ανά Θεματική και βαθμίδα εκπαίδευσης)

Ανθρώπινα Δικαιώματα

Η ενημέρωση, η ευαισθητοποίηση και η κινητοποίηση των παιδιών σε θέματα Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Δικαιωμάτων του Παιδιού είναι αναγκαία συνθήκη ως προς την προαγωγή του αυτοσεβασμού, αλλά και την πρόληψη στην ανάπτυξη στάσεων και συμπεριφορών που στρέφονται εναντίον της δικαιοσύνης και της ισότιμης μεταχείρισης. «Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα συνιστούν κοινωνική κατάκτηση άρρηκτα δεμένη με τις ανάγκες, τα όνειρα, την αλήθεια, το ήθος του κάθε ανθρώπου που αγωνίζεται για μια καλύτερη ζωή και ένα καλύτερο μέλλον. Μπορούν να συνδράμουν ουσιαστικά στην διαμόρφωση σαφών κριτηρίων και όρων για την ορθολογική και δίκαια άσκηση της εξουσίας, με 'μέτρο' τον άνθρωπο, αλλά και να συνεισφέρουν αποτελεσματικό έλεγχο, την αμφισβήτηση, την κριτική αλλά και την μεταρρύθμισή της. Η εκπαίδευση των νέων στα ανθρώπινα δικαιώματα, πρακτικά και πέρα από κάθε ρητορεία, μπορεί να αποτελέσει ένα σημαντικό εργαλείο για την διαμόρφωση ενός ενεργού πολίτη που αναλαμβάνει δράση, συμμετέχει, παρεμβαίνει στα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα, προασπίζεται τις οικουμενικές πανανθρώπινες αξίες, προσθέτει και αυτός ένα λιθάρι στο οικοδόμημα της παγκόσμιας πολιτισμικής, κοινωνικής οικονομικής, ευημερίας και δικαιοσύνης» (COMPASS, 2010, σ. 8). Αυτή η εκπαίδευση προωθείται από διεθνείς οργανισμούς όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης, τη Διεθνή Αμνηστία κ.λπ. Ακολουθεί μια σύντομη αναφορά σε συγκεκριμένα προγράμματα που μπορούν να εφαρμοστούν σε σχολεία:

Το υλικό που υπάρχει προέρχεται από μεγάλους διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΗΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης, η Διεθνή Αμνηστία και η Unicef.

Το υλικό που έχει παραχθεί για την εκπαίδευση στα Ανθρώπινα Δικαιώματα:

- Είναι συστηματικό και οργανωμένο με πολλές δραστηριότητες.
- Οι ασκήσεις περιλαμβάνουν τόσο απλές δραστηριότητες για μικρά παιδιά όσο και περίπλοκες προσομοιώσεις με πολυσέλιδες οδηγίες για μεγαλύτερα παιδιά.
- Το μεγαλύτερο μέρος του έχει μεταφραστεί στα Ελληνικά.
- Είναι εύκολα προσβάσιμο από το διαδίκτυο.

Βία και εκφοβισμός στα σχολεία

Η θεματική αυτή αποτελεί ένα νέο πεδίο για τα ελληνικά σχολεία. Υπάρχουν δύο προγράμματα ελέγχου των συγκρούσεων για μαθητές, ένα παλαιότερο (Τριλιβα & Chimienti, 1998) και ένα νεότερο (Εταιρία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και Εφήβου, 2011).

Υπάρχει επίσης ένα εγχειρίδιο ενημέρωσης για την καταπολέμηση του σχολικού εκφοβισμού μέσω του θεσμού του σχολικού διαμεσολαβητή (Αρτινοπούλου, 2010)

Μια ενδιαφέρουσα έρευνα για τη βία και τον εκφοβισμό στα σχολεία (2009) μπορούμε να βρούμε στην ιστοσελίδα του Κέντρου Μελετών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ

http://kemetete.sch.gr/?page_id=173

Μπορείτε επίσης να συμβουλευτούμε το Δίκτυο κατά της Βίας στο Σχολείο

http://www.antibullyingnetwork.gr/page.aspx?id=96&main_menu=287&parent_id=161

Εθνοπολιτισμικές διαφορές

Σε αυτόν τον τομέα έχει παραχθεί ο μεγαλύτερος όγκος εκπαιδευτικού υλικού και δράσεων στα σχολεία.

Υπάρχει υλικό που έχει σαν στόχο την εξοικείωση με τις εθνοπολιτισμικές διαφορές και υλικό που έχει σαν στόχο την αλλαγή στάσεων και την ενεργή συμμετοχή των μαθητών σε δράσεις κατά των διακρίσεων και του ρατσισμού.

Επιπλέον, εντοπίστηκαν και ολιγάριθμα οπτικοακουστικά υλικά με στόχο την ευαισθητοποίηση των παιδιών στις εθνοπολιτισμικές διαφορές και τα παιδιά πρόσφυγες.

Περισσότερες πληροφορίες μπορούμε να βρούμε στην αναλυτική παρουσίαση των προγραμμάτων και δράσεων.

Πληροφορίες για τον τρόπο που παρουσιάζεται η φυλετική ταυτότητα των μαύρων στην παιδική λογοτεχνία μπορούμε να βρούμε στο ηλεκτρονικό περιοδικό Κείμενα, τεύχος 9.

http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=category&id=53&Itemid=88

Ισότητα Φύλων

Έχει παραχθεί υλικό μέσα από δύο προγράμματα ΕΠΕΑΕΚ

- Ισότητα στην εκπαίδευση
- Καλλιρρόη-ΣΕΠ

Επιπλέον, μεμονωμένες ασκήσεις περιέχονται στο εκπαιδευτικό υλικό της Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα και σε ορισμένα βιβλία.

Σε ποιες θεματικές διαφορετικότητας δεν υπάρχει έτοιμο εκπαιδευτικό υλικό για το σχολείο;

Παιδιά Ρομά

Υπάρχει ελάχιστο υλικό για την ευαισθητοποίηση των μαθητών στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά

Αντισημιτισμός

Το μόνο στοχευμένο υλικό που εντοπίσαμε προέρχεται από το Ελληνικό Εβραϊκό Μουσείο.

Φτώχεια

Παρά την εμφανή παρουσία της διαφορετικής κοινωνικο-οικονομικής προέλευσης των μαθητών, που συχνά αποτελεί λόγο στιγματισμού και περιθωροποίησης των πιο φτωχών παιδιών, δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε προγράμματα τα οποία να στοχεύουν σε αυτή την

κατηγορία διάκρισης. Συνήθως η φτώχεια συμπεριλαμβάνεται σε άλλες διαστάσεις περιθωριοποίησης όπως είναι η μετανάστευση, οι άγαμες μητέρες κ.λ.π. Μεμονωμένες ασκήσεις για το θέμα της φτώχειας και μια άσκηση για τον σεξουαλικό προσανατολισμό υπάρχουν στο Compass (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2010).

Θρησκεία

Σε αυτή την θεματική δεν εντοπίσαμε στοχευμένο υλικό ευαισθητοποίησης των μαθητών σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης όσον αφορά την θρησκευτική ετερότητα. Το υλικό που υπάρχει περιλαμβάνει:

- Τις κατευθυντήριες γραμμές και τις πρακτικές που προτείνει το Συμβούλιο της Ευρώπης για την θρησκευτική ετερότητα (2007).
- Ένα εκπαιδευτικό δράμα για μαθητές Λυκείου, το οποίο αποτελεί μέρος διδακτορικής διατριβής (Κουκουνάρας-Λιάγκης, 2009).

Τι μπορώ να κάνω για να προωθήσω την ισότητα των φύλων στην τάξη μου;

Έχει διαπιστωθεί ότι οι κοινωνικοί θεσμοί, όπως η εκπαίδευση, χρησιμοποιούνται για να παράγουν ανισότητες στην κοινωνία (Bourdieu & Passeron, 1977). Συγκεκριμένα η εκπαιδευτική διαδικασία νομιμοποιεί διαφορετικούς τρόπους συμπεριφοράς για τα αγόρια και τα κορίτσια μέσα στο σχολείο και αναπαράγει μια κοινωνική τάξη πραγμάτων που δίνει ηγεμονικό ρόλο στους άντρες (Connell, 1995).

Τι μπορούν να κάνουν οι εκπαιδευτικοί στην τάξη τους για να αλλάξει τα πράγματα; Οι Boldt (2002) και Ginsberg (2002) υποστηρίζουν ότι δεν επαρκεί η απλή ευαισθητοποίηση του εκπαιδευτικού σε θέματα ισότητας φύλων. Αντίθετα, απαιτείται η ενεργός συμμετοχή στη δημοκρατική “αναδόμηση” της έμφυλης ταυτότητας.

Σύμφωνα με την ερευνητική ομάδα του προγράμματος για την ισότητα των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία (Κογκίδου, Κανταρτζή & Πλιόγκου, 2006) αντισεξιστική εκπαίδευση σημαίνει:

- συστηματική παρέμβαση στις διεργασίες που οδηγούν στο σεξισμό
- συστηματική ενασχόληση με αντισεξαστικά θέματα σε όλους τους τομείς της εκπαίδευσης.

Οι εκπαιδευτικοί που ενδιαφέρονται να ευαισθητοποιήσουν την τάξη τους σε ζητήματα ισότητας φύλων μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις ακόλουθες οδηγίες:

- Να λαμβάνονται υπόψη τα ερευνητικά δεδομένα που έχουν σχέση με θέματα κοινωνικού φύλου γενικότερα και ιδιαίτερα αυτών που έχουν σχέση με την εκπαίδευση.
- Να αποφεύγεται η χρήση σεξιστικής γλώσσας.
- Να υπάρχει ισόρροπη παρουσία ανδρών/αγοριών και γυναικών/κοριτσιών —στην εικονογράφηση και στο κείμενο στα βιβλία όλων των γνωστικών αντικειμένων— σε ένα ευρύ φάσμα επαγγελματιών, δραστηριοτήτων, ρόλων, συναισθημάτων και συμπεριφορών. Επίσης, η δράση του κάθε φύλου να μη προσδιορίζεται χωροταξικά κυρίως σε εξωτερικό ή εσωτερικό χώρο.
- Να αποφεύγεται ο απόλυτος καταμερισμός καθηκόντων και ευθυνών ανάμεσα στα φύλα.

- Να λαμβάνονται υπόψη τα ενδιαφέροντα και οι εμπειρίες όλων των παιδιών.
- Να σκιαγραφούνται ρεαλιστικά οι ρόλοι, αλλά, ταυτόχρονα, να αποφεύγεται η χρήση στερεοτυπικών χαρακτηριστικών σε κάθε φύλο και επιπρόσθετα, να προτείνονται και ρόλοι που δεν έχουν ευρέως κατακτηθεί από την κοινωνία ή δεν είναι κυρίαρχοι.
- Να παρουσιάζεται ρεαλιστικά η δομή, η δυναμική και η λειτουργία όλων των μορφών οικογενειακής οργάνωσης. Επίσης, να γίνεται σαφές ότι όλα τα μέλη της οικογένειας, γονείς και παιδιά ανεξαρτήτως φύλου, εμπλέκονται σε όλες τις δραστηριότητες της καθημερινότητας.
- Κάθε παρουσίαση επιτεύγματος επιστήμης, τέχνης και γενικότερα πολιτισμού, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει και τις γυναίκες ή να αιτιολογεί την πιθανή απουσία τους.

Πληροφορίες για την έμφυλη ταυτότητα μικρών αγοριών και κοριτσιών μπορούμε να βρούμε στο

Οικονομίδου Α. (2004). Τελικά, τα αγόρια κλαίνε; Έμφυλες ταυτότητες στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες: μία πρώτη προσέγγιση.

Κείμενα: Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας, Τεύχος 1.

<http://keimena.ece.uth.gr/main/t1/arthra/tefxos1/downloads/oikonomidou1.pdf>

[Για περισσότερες πληροφορίες όσον αφορά την ορολογία που υπάρχει σε αυτόν τον τομέα πατήστε εδώ](#)

Ο όρος “έμφυλη ταυτότητα” αναφέρεται όχι στον άντρα ή τη γυναίκα ως βιολογικά όντα, αλλά στο ανδρικό και το γυναικείο, δηλαδή σε χαρακτηριστικά τα οποία η κοινωνία προσάπτει σε κάθε φύλο. Οι αντιλήψεις για τους ρόλους του φύλου έχουν βαθιές ρίζες, έχουν ποικίλες εκφάνσεις σε διαφορετικούς πολιτισμούς και αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου. Ωστόσο, σε όλες τις κοινωνίες, το φύλο καθορίζει τον βαθμό ισχύος και τους πόρους που έχουν στη διάθεσή τους αντίστοιχα οι άντρες και οι γυναίκες (Chodorow, 1978).

Ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών αναφέρει την ακόλουθη ορολογία σε ζητήματα ισότητας φύλων (United Nations Division for the Advancement of Women, 2004):

Ο ρόλος του φύλου αναφέρεται στις συμπεριφορές και τα καθήκοντα που η κοινωνία θεωρεί κατάλληλα για τους άντρες και γυναίκες.

Οι σχέσεις των φύλων αφορούν τους τρόπους με τους οποίους η κοινωνία ορίζει τα δικαιώματα, τις ευθύνες και την ταυτότητα των ανδρών και των γυναικών μεταξύ τους.

Η διάκριση εναντίον των φύλων είναι ο αποκλεισμός ή ο περιορισμός με βάση τους ρόλους φύλου που εμποδίζει ένα άτομο να χαιρεί των ατομικών του δικαιωμάτων.

Η ισότητα των φύλων αφορά τη συνθήκη κατά την οποία οι γυναίκες και οι άντρες έχουν τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες ευκαιρίες στην καθημερινότητα τους και την πολιτική ζωή.

Πού μπορώ να βρω εκπαιδευτικό υλικό για την ισότητα των φύλων;

Συγκεκριμένα δράσεις και ασκήσεις για την ισότητα των φύλων περιλαμβάνονται:

1. Στο πρόγραμμα “Καλλιρρόη” (Έργο **Καλλιρρόη ΕΠΕΑΕΚ**, Εκπαιδευτικές και Επαγγελματικές Επιλογές Εφήβων: Διερεύνηση των Αντιλήψεων στα Θέματα Ισότητας των Δύο Φύλων) σχετικά με τον επαγγελματικό προσανατολισμό στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση
2. Στο «Βοηθητικό εκπαιδευτικό υλικό για την εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλα στην εκπαιδευτική διαδικασία» http://www.isotita-epaek.gr/kales_praktikes.htm
3. Στο βιβλίο “Ούτε καλύτερος ούτε χειρότερος, απλά διαφορετικός!”

4. Στο βιβλίο της Derman-Sparks για την προσχολική αγωγή.
5. Σε προγράμματα ΕΠΑΕΚ Αγωγής Υγείας κατά το σχολικό έτος 2003-4

Παιδικά βιβλία με θέμα την ευαισθητοποίηση ζητήματα ισότητας φύλου υπάρχουν αρκετά στον Κατάλογο παιδικών βιβλίων για τα Δικαιώματα του παιδιού με την οπτική της διαφορετικότητας (Δίκτυο για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 2010)

Τι έχει γίνει στην εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία στην Ελλάδα;

Παρά το γεγονός ότι η νεότερη νομοθεσία στηρίζει την εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία, στην πράξη αυτή η θεματική παρουσιάζει πολλά ελλείμματα τόσο σε επίπεδο δράσεων όσο και σε θεσμικό επίπεδο. Η καταγραφή του ήδη υπάρχοντος υλικού έδειξε πως έχει παραχθεί πολύ λίγο υλικό σε αυτή τη θεματική.

[Περισσότερες πληροφορίες και προτάσεις για την εκπαίδευση των ανάπηρων παιδιών.](#)

Καταγραφή των προβλημάτων στη συνεκπαίδευση παιδιών με αναπηρία

Στην Ελλάδα ο πρόσφατος νόμος 3699/2008 δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην έγκυρη διάγνωση και αξιολόγηση των παιδιών με ποικίλες αναπτυξιακές δυσκολίες υπογραμμίζοντας την κοινωνική διάσταση της αναπηρίας, την αναγκαιότητα για συμμετοχική εκπαίδευση ή συνεκπαίδευση και την ισότιμη συμμετοχή των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης.

Ωστόσο, σύμφωνα με συμπεράσματα της έρευνας σχετικά με την εφαρμογή της νομοθεσίας, το όραμα του νομοθέτη δεν βρήκε απήχηση στην πραγματικότητα του ελληνικού σχολείου. Η έλλειψη υποδομών, η έλλειψη ενημέρωσης και οι αρνητικές προκαταλήψεις τόσο στους εκπαιδευτικούς όσο και την ευρύτερη κοινωνία σε σχέση με την εκπαίδευση των παιδιών με ιδιαίτερα προβλήματα δυσχεραίνουν το έργο της ένταξης σε τέτοιο βαθμό ώστε

“...οι οικογένειες των παιδιών να βιώνουν το αίσθημα της προσωπικής τραγωδίας πολλαπλά και πολυεπίπεδα. Είτε μέσω της μετάθεσης των ευθυνών (η στάση του ΥΠ.Ε.Π.Θ.) είτε εξαιτίας των αποσπασματικών παρεμβάσεων (η στάση του Κέντρου Ψυχικής Υγείας) και της τυπολατρικής προσκόλλησης των υπευθύνων στους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς (η στάση του σχολικού συμβούλου, της διεύθυνσης γενικής εκπαίδευσης, του εκπαιδευτικού του τμήματος ένταξης), είτε μέσω της έλλειψης αποδοχής της αναπηρίας και της αντιμετώπισής της ως ασθένειας (η στάση της διεύθυνσης των ειδικών σχολείων, των εκπαιδευτικών γενικής-ειδικής εκπαίδευσης). (Ζώνιου-Σιδέρη & Ντεροπούλου-Ντέρου, 2008, σελ. 84).

Για να ευοδωθεί ο στόχος της συνεκπαίδευσης και της ισότιμης μεταχείρισης παιδιών με νοητική υστέρηση, αυτισμό, σύνδρομο Down, κινητικές και αισθητηριακές μειονεξίες αναπηρίες κ.ο.κ. θα πρέπει να υπάρξουν παρεμβάσεις σε πολλά επίπεδα, κατά κύριο λόγο όμως σε επίπεδο θεσμών. Η απλή ευαισθητοποίηση των μαθητών στη διαφορετικότητα των άλλων παιδιών που είναι ανάπηρα και παρουσιάζουν μειονεξίες δεν επαρκεί. Χρειάζεται ευαισθητοποίηση και αλλαγή νοοτροπίας στην κοινωνία, τους γονείς με “κανονικά” παιδιά που αρνούνται να υπάρχει στην τάξη ένα παιδί με αναπηρία, το σχολικό σύστημα το οποίο

μεταθέτει τις ευθύνες σε επιμέρους φορείς και τελικά στους γονείς και τέλος, τους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι πιέζονται τόσο από τις προσωπικές τους προκαταλήψεις όσο και από την παντελή απουσία επιμόρφωσης και υποστήριξης.

Η συνεκπαίδευση ως προτεραιότητα για όλα τα παιδιά και όλα τα σχολεία

Ο Ευρωπαϊκός Φορέας για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής έχει δημοσιεύσει αρκετά εγχειρίδια τα οποία τονίζουν τη σημασία της συνεκπαίδευσης των παιδιών με αναπηρία.¹

Σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές του Φορέα η συνεκπαίδευση αποτελεί θεμελιώδη προτεραιότητα τόσο όσον αφορά τα ίσα δικαιώματα όλων των παιδιών όσο και για τα οφέλη που προκύπτουν από τη συνεκπαίδευση για την υγιή ανάπτυξη του παιδιού με αναπηρία και την μετέπειτα επαγγελματική του αποκατάσταση.

Οι συστάσεις του φορέα, μεταξύ άλλων, αναφέρονται:

1. Στη δημιουργία νομοθεσίας, θεσμών και δομών σε κάθε χώρα που να τονίζουν ξεκάθαρα τη σημασία της συνεκπαίδευσης
2. Την οικονομική και θεσμική διευκόλυνση της συνεκπαίδευσης
3. Την επιμόρφωση και υποστήριξη των εκπαιδευτικών που εργάζονται στη συνεκπαίδευση

Ο ρόλος της πολιτείας

Ειδικοί επισημαίνουν ότι οι φορείς που εμπλέκονται στην εκπαίδευση των παιδιών με αναπηρία, από το Υπουργείο Παιδείας ως τους εκπαιδευτικούς των σχολικών μονάδων αντιμετωπίζουν την εκπαίδευση αναπήρων σύμφωνα με το ατομικό μοντέλο προσέγγισης της αναπηρίας μετατοπίζοντας τις ευθύνες στο ζήτημα της εκπαίδευσης στους γονείς (Ζώνιου-Σιδέρη & Ντεροπούλου-Ντέρου, 2008).

Πράγματι, η συνεκπαίδευση συχνά προσκρούει σε πολλές δυσκολίες που οφείλονται στο ίδιο το σχολικό σύστημα. Για να αντιμετωπίσουν το γεγονός ότι πολλά παιδιά με αναπηρία δεν είχαν πρόσβαση συνεκπαίδευσης στο γενικό σχολικό σύστημα οι κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Ιρλανδίας θεσμοθέτησαν το “καθήκον για την ισότητα των αναπήρων” (disability equality duty). Σύμφωνα με τη νέα νομοθεσία οι δημόσιοι φορείς είναι υποχρεωμένοι να δίνουν ίσες ευκαιρίες σε ανάπηρα άτομα, να βάλουν τέλος στις άδικες διακρίσεις και να φροντίζουν τις ιδιαίτερες ανάγκες των αναπήρων. Ειδικότερα, κάθε δημόσιο σχολείο πρέπει να καταρτίσει και να δημοσιεύσει ένα πρόγραμμα για την ισότητα των αναπήρων (Disability Equality Scheme) με

¹ Οι αρχές Κλειδιά της Ειδικής Αγωγής: Συστάσεις για Υπεύθυνους Λήψης Αποφάσεων και Χάραξης Πολιτικής (2003), Ειδική Αγωγή στην Ευρώπη (2003). Συμμετοχική Εκπαίδευση και Πρακτικές στη Σχολική Τάξη (2003), Special Education Across Europe: Trends in provision in 18 European countries (2003), Special Needs Education Thematic Key Words: Glossary of terms, (2005), Young Views on Special Needs Education: Results of the European Parliament Hearing (2005), Συμμετοχική Εκπαίδευση και Πρακτικές στην Τάξη στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (2005), Πρώιμη Παιδική Παρέμβαση Ανάλυση των Καταστάσεων στην Ευρώπη: Βασικές Απόψεις και Συστάσεις (2005), Εξατομικευμένα Σχέδια Μετάβασης: Υποστηρίζοντας τη Μετάβαση από το Σχολείο στην Εργασία (2006). Πολυπολιτισμικότητα και ειδική αγωγή, (2009)

συγκεκριμένους στόχους και δράσεις (MacBeath, Galton, Steward, MacBeath & Page, 2006). Το πρόγραμμα έχει ισχύ για 3 χρόνια με ετήσια αξιολόγηση της επίτευξης των στόχων του.

Το πρόγραμμα προωθεί την εξατομικευμένη διδασκαλία για τα παιδιά με αναπηρία (personalized learning), τόσο σε επίπεδο στόχων όσο και σε επίπεδο παιδαγωγικών τεχνικών. Είναι επίσης σημαντική η ενημέρωση του κοινού:

- Για τις θετικές επιπτώσεις της συνεκπαίδευσης μέσα από επιτυχημένα παραδείγματα ανάπηρων ατόμων που ζουν μια δημιουργική ζωή. Ιδιαίτερα βοηθητικά είναι και τα σποτάκια στην τηλεόραση, οι διαφημίσεις κλπ. (Slee, 2008. Slee, 2010).
- Για τα νεότερα δεδομένα τα οποία καταδεικνύουν ότι οι ενταξιακές πρακτικές είναι εξαιρετικές παιδαγωγικές στρατηγικές για τις ανάγκες όλων των παιδιών και όχι μόνο για τα παιδιά με αναπηρία.

Συμπερασματικά δεν επαρκεί μια προοδευτική νομοθεσία σε ζητήματα εκπαίδευσης των παιδιών με αναπηρία. Επιπλέον, η πολιτεία χρειάζεται να προχωρήσει σε δυναμικές παρεμβάσεις για να διευκολύνει την εφαρμογή της φιλικής προς την αναπηρία νομοθεσίας.

Πού μπορώ να βρω εκπαιδευτικό υλικό σε αυτόν τον τομέα;

Συγκεκριμένες δράσεις και ασκήσεις για την αναπηρία περιλαμβάνονται:

1. Στο πρόγραμμα “Καλλιπότερα” για παιδιά με μειωμένες κινητικές δεξιότητες
2. Στο βιβλίο “Ούτε καλύτερος ούτε χειρότερος, απλά διαφορετικός!”
3. Σε προγράμματα ΕΠΑΕΚ Αγωγής Υγείας κατά το σχολικό έτος 2003-4 με αφορμή το έτος αφιερωμένο στα άτομα με αναπηρία.
4. Στο βιβλίο της Derman-Sparks για την προσχολική αγωγή.

Παιδικά βιβλία με θέμα την ευαισθητοποίηση στην αναπηρία περιλαμβάνονται στον κατάλογο παιδικών βιβλίων για τα Δικαιώματα του παιδιού με την οπτική της διαφορετικότητας (Δίκτυο για τα Δικαιώματα του Παιδιού, 2010).

Πληροφορίες για ζητήματα ειδικής αγωγής μπορούμε να βρούμε στην ιστοσελίδα

<http://www.specialeducation.gr/>

Τι μπορώ να κάνω για τα παιδιά με αναπηρία;

Δυστυχώς, οι στάσεις των δασκάλων προς τους μαθητές με ειδικές ανάγκες και την ένταξή τους είναι, ως επί το πλείστον, αρνητικές. Οι ελλείψεις που έχουν σε γνώσεις σε συνδυασμό με την έλλειψη οργανωμένων προγραμμάτων επιμόρφωσης, αποτελούν τους κυριότερους παράγοντες υποβάθμισης της παρεχόμενης Ειδικής Αγωγής. Άλλωστε και οι ίδιοι οι μαθητές με ειδικές ανάγκες θεωρούν ότι η εκπαίδευσή τους είναι υποβαθμισμένη και πιστεύουν ότι ο κυριότερος παράγοντας για αυτή την κατάσταση είναι η έλλειψη ειδικών γνώσεων από τους δασκάλους τους (Lampropoulou, 1995, Λαμπροπούλου, 1997).

Εκτός, όμως, από τις προσωπικές προκαταλήψεις των εκπαιδευτικών το έργο της συνεκπαίδευσης δυσχεραίνεται από μια σειρά από άλλους παράγοντες όπως (Ευρωπαϊκός

Φορέας για την Ανάπτυξη της Ειδικής Αγωγής, Slee, 2008. Slee, 2010. Artiles, Kozleski, Dorn & Christensen, 2006. Lindsay, 2003). Green & Casale-Giannola, 2011) :

- Την έμφαση του σχολικού συστήματος μόνο στην ακαδημαϊκή γνώση.
- Τη δυσκολία συνεργασίας με ορισμένους γονείς παιδιών με αναπηρία.
- Τα στερεότυπα που υπάρχουν για την συνεκπαίδευση, ιδιαίτερα όσον αφορά τις φαινομενικά δυσμενείς επιπτώσεις που αυτή έχει στην εκπαίδευση των άλλων παιδιών.

Οι προτάσεις της επιμόρφωσης περιλαμβάνουν:

- Τη μετάθεση του στόχου αξιολόγησης από τις δυσκολίες του παιδιού στις ικανότητες και τα ταλέντα του.
- Την τοποθέτηση ενός βοηθού του εκπαιδευτικού που θα επικουρεί το έργο της συνεκπαίδευσης.
- Την καλή συνεργασία του εκπαιδευτικού με ειδικούς όπως λογοθεραπευτές, φυσιοθεραπευτές, εργοθεραπευτές κλπ.
- Την καθοδήγηση του νέου εκπαιδευτικού από έναν πιο έμπειρο.
- Προσωπική δουλειά του εκπαιδευτικού με στερεότυπα και προκαταλήψεις.
- Την προσωπική επαφή των εκπαιδευτικών με άτομα με αναπηρία που ζουν μια καλή ζωή.
- Την πληροφόρηση μέσα από πραγματικά παραδείγματα από την τάξη επιτυχούς συνεκπαίδευσης.
- Τη συνέχιση της συνεκπαίδευσης στην Δευτεροβάθμια και Επαγγελματική Κατάρτιση.

Οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να φροντίσουν ιδιαίτερα τα παιδιά τα οποία, εκτός από τις εθνοπολιτισμικές διαφορές και τη δυσκολία με τη γλώσσα της χώρας υποδοχής, εμφανίζουν και προβλήματα αναπηρίας ή άλλες μειονεξίες. Σε αυτές τις περιπτώσεις απαιτείται κατάλληλη προσαρμογή των εκπαιδευτικών μεθόδων καθώς και ιδιαίτερη ευαισθησία στην αξιολόγηση της σχολικής επίδοσης αυτών των μαθητών. Επιπλέον, είναι σημαντικό ο εκπαιδευτικός να διευκολύνει την εμπλοκή και τη συμμετοχή των γονέων στην εκπαίδευση του παιδιού τους.

“ Ο απώτερος στόχος είναι η στήριξη των γενικών σχολείων έτσι ώστε να είναι ικανά να καλύψουν τις ανάγκες ενός ετερογενούς μαθητικού πληθυσμού, ανεξάρτητα από τις ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες που ίσως παρουσιάζει η εθνικότητά του.” (European Agency for Special Needs Education, 2009, σ. 92).

Υλικό με οδηγίες προς τον εκπαιδευτικό σχετικά με την ευαισθητοποίηση των μαθητών σε ζητήματα αναπηρίας και την ένταξη των ανάπηρων παιδιών στην τάξη τους μπορούμε να βρούμε στο πρόγραμμα [«all equal all different»](http://www.worldofinclusion.com/res/alleg/All_Equal_All_Different_Teachers_guide_Text_Only.doc):

http://www.worldofinclusion.com/res/alleg/All_Equal_All_Different_Teachers_guide_Text_Only.doc

Πορτραίτα διάσημων ατόμων που είχαν αναπηρία:

http://www.worldofinclusion.com/res/alleg/21221_Difference.pdf

Πώς μπορούμε να βοηθήσουμε τους γονείς των παιδιών με αναπηρία;

Σύμφωνα με την ελληνική βιβλιογραφία (Φτιάκα, 2008) οι γονείς των παιδιών με αναπηρία και άλλες μειονεξίες βιώνουν έναν Γολγοθά στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν το παιδί τους να πάρει την κατάλληλη εκπαίδευση.

“Οι ελλειμματικές πρακτικές αναδεικνύονται και από το γεγονός ότι –παρά τη ρητορική περί σεβασμού και αποδοχής της διαφορετικότητας- οι γονείς βιώνουν μια σειρά από περιστατικά περιθωριοποίησης, κοινωνικής απομόνωσης και κοροϊδίας όχι μόνο ως προς τα παιδιά τους αλλά και ως προς τους ίδιους” (Βλάχου και Μαυροπαλιάς, 2008, σελ. 109).

Επομένως είναι απαραίτητη εκ μέρους του εκπαιδευτικού συστήματος η σωστή ενημέρωση των γονέων για τη νομοθεσία, τα προγράμματα και τις δυνατότητες που υπάρχουν για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Επίσης σημαντική είναι η δυνατότητα οικονομικής υποστήριξης της οικογένειας, η οποία καλείται να συμβουλευτεί πολλούς ειδικούς (φυσιοθεραπευτές, λογοθεραπευτές κλπ), για να βοηθήσει στην καλύτερη ανάπτυξη του παιδιού.

Εάν λάβουμε υπόψη τον κομβικό ρόλο του σχολείου στη ζωή του παιδιού και το επίπεδο κοινωνικής φροντίδας που πρέπει να λαμβάνει το παιδί μέσω της συμμετοχής του στο εκπαιδευτικό σύστημα, αυτές οι επικουρικές για το ανάπηρο παιδί υπηρεσίες μπορούν και πρέπει να παρέχονται στο σχολείο. Για παράδειγμα, τα προγράμματα Πρώιμης Παρέμβασης (European Agency for Development in Special Needs Education, 2005) παρέχουν ένα σύνολο υπηρεσιών/παροχών για πολύ μικρά παιδιά και τις οικογένειές τους και καλύπτουν κάθε δράση η οποία απαιτείται όταν ένα παιδί χρειάζεται εξειδικευμένη φροντίδα για να:

- Διασφαλίσει και να προάγει την προσωπική του ανάπτυξη
- Ενδυναμώσει την επάρκεια της οικογένειας και να

προάγει την κοινωνική ενσωμάτωση της οικογένειας και του παιδιού.

Έρευνες (Childress, 2011. Vismara & Rogers, 2008. Crane & Barg, 2003) έχουν δείξει ότι τα προγράμματα αυτά είναι πολύ αποτελεσματικά στην προαγωγή της ανάπτυξης των παιδιών με αναπηρία και την υποστήριξη των οικογενειών τους.

Τρόπος αντιμετώπισης ανάπηρων παιδιών και των γονέων τους

Αναφορές στη δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι γονείς των παιδιών με αναπηρία και τρόποι αντιμετώπισης

Ελένη Φτιάκα (2008)

Πάμε για έναν καφέ

Εκδόσεις Ταξιδευτή

Τι μπορούμε να κάνουμε για τα παιδιά Ρομά;

Παρακάτω παρατίθενται ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές για την εκπαίδευση των παιδιών Ρομά, λόγω της μεγάλης δυσκολίας που υπάρχει διεθνώς να τα εντάξουν στο εκπαιδευτικό σύστημα. Παρά το γεγονός ότι διεξήχθησαν πολλά προγράμματα για την εκπαίδευση των τσιγγανόπαιδων στην Ελλάδα² εν τούτοις τα παιδιά Ρομά, οι οικογένειες και οι κοινότητές τους

² Φτώχεια 3 - Πρότυπο Κοινοτικό Πρόγραμμα για την κοινωνική και οικονομική ένταξη των λιγότερο ευνοημένων ομάδων 1990-1994 (συμμετείχε το Π.Τ.Δ.Ε. του Α.Π.Θ. μαζί με άλλους 14 φορείς)

-Πρόγραμμα εκπαίδευσης τσιγγανόπαιδων του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (1997 -2004)

-Πρόγραμμα ένταξης τσιγγανόπαιδων στο σχολείο. Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (2006 - 2008)

-Πρόγραμμα Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά του Πανεπιστημίου Αθηνών –Φιλοσοφική Σχολή (2010 - 2013)

-Αναλυτικά βλ. <http://6dim-diap->

[elfth.thess.sch.gr/Greek/Ekpaidefsi_Tsigganopaidon/ProgrammataEkpshsTsigganopaidon.htm](http://6dim-diap-elfth.thess.sch.gr/Greek/Ekpaidefsi_Tsigganopaidon/ProgrammataEkpshsTsigganopaidon.htm)

συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν τον ρατσισμό, τον αποκλεισμό και την άνιση μεταχείριση (Δαφέρμος, 2006).

Ο [Επίτροπος για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης στην Έκθεσή του το 2012](#) για τις 47 χώρες του Συμβουλίου, επισημαίνει το κεντρικό πρόβλημα του διαχωρισμού (segregation) στην εκπαίδευση καθώς και των ελλείψεων και της χαμηλής ποιότητας των εκπαιδευτικών συστημάτων. Πολλές χώρες, ανάμεσά τους και η Ελλάδα, έχουν καταδικαστεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου για παραβίαση του δικαιώματος στην εκπαίδευση και διακρίσεις σε βάρος των Ρομά.

Ο Επίτροπος υπογραμμίζει ότι βελτίωση της ποιότητας της εκπαίδευσης, σημαίνει και ενσωμάτωση στα γενικά αναλυτικά προγράμματα της κουλτούρας και της ιστορίας των Ρομά, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για τον αποδιαχωρισμό (desegregation) των παιδιών Ρομά και την εξάλειψη φαινομένων, ρατσισμού, σχολικής βίας και στιγματισμού. Ειδάλλως τα παιδιά που δεν είναι Ρομά, στερούνται του δικαιώματος να γνωρίζουν για τη συμβολή των Ρομά στη δική τους και στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Σύμφωνα με την έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης (2006), οι Ρομά δεν έχουν πρόσβαση στα ανθρώπινα δικαιώματα, δεν έχουν πολιτική εκπροσώπηση και υστερούν πολύ στους τομείς της εκπαίδευσης, της εργασίας, της κατοικίας και της υγειονομικής περίθαλψης. Πολλά παιδιά Ρομά παραμένουν εκτός του εκπαιδευτικού συστήματος και η σχολική διαρροή είναι τεράστια. Ακόμη και όταν παρέχεται δωρεάν πρωτοβάθμια εκπαίδευση, κοστίζει να αγοράσουν ρούχα, βιβλία κλπ. Αυτά τα εμπόδια, που προκαλούνται από την φτώχεια και τις κοινωνικές διακρίσεις, έχουν σαν αποτέλεσμα οι γονείς να μη στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο, παρά το γεγονός ότι θεωρούν την εκπαίδευση σημαντική.

Άλλες προβληματικές καταστάσεις είναι ότι σε ορισμένες χώρες είτε τα παιδιά τοποθετούνται σε σχολεία ή τάξεις για παιδιά με νοητικές δυσκολίες ή το σχολείο δεν έχει υλικό στη γλώσσα των παιδιών ή εκπαιδευτικούς Ρομά. Στις περιπτώσεις, όμως, που τοποθετήθηκαν βοηθοί Ρομά μέσα στην τάξη υπήρξαν θετικά αποτελέσματα.

Προτάσεις για παρέμβαση στα παιδιά Ρομά (Council of Europe, 2010; European Commission against Racism and Intolerance, 2011).

- Χρειάζεται επιμόρφωση στους εκπαιδευτικούς, αλλά και σε όλα τα άτομα που συμμετέχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία, **έτσι ώστε να αναπτύξουν μια θετική στάση απέναντι στους Ρομά**
- Να υπάρξει δράση ώστε **οι γονείς Ρομά να κατανοήσουν την αξία του σχολείου** για τα παιδιά τους. Θα ήταν βοηθητικό να υπάρχουν σχολικοί μεσολαβητές Ρομά ανάμεσα στο σχολείο και τους γονείς Ρομά.
- Είναι ουσιώδες να αναπτυχθούν **σχέσεις εμπιστοσύνης ανάμεσα στον εκπαιδευτικό και τους γονείς Ρομά** ή άλλα άτομα Ρομά που παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινότητά τους.

- Η εκπαίδευση των παιδιών Ρομά να γίνεται στη μητρική τους γλώσσα και να μαθαίνουν ελληνικά μέσα από ενισχυτική διδασκαλία.
  - Να ενσωματωθεί η **γενοκτονία των Ρομά** στο μάθημα της ιστορίας.
  - Να παρέχεται οικονομική στήριξη ώστε **οι ίδιοι οι Ρομά να εκπαιδευτούν σαν δάσκαλοι**, για να διδάξουν αργότερα στα σχολεία.
  - **Να δημιουργηθούν δίκτυα** ανάμεσα στο σχολείο, την κοινότητα Ρομά και τις δημόσιες υπηρεσίες που είναι διαθέσιμες για τους Ρομά
-

Τι γνωρίζουμε για τα παιδιά που γίνονται αντικείμενο κοροϊδίας για την εμφάνισή τους;

Οι εκπαιδευτικοί συχνά αναφέρουν το φαινόμενο της λεκτικής ή/και σωματικής θυματοποίησης παιδιών με παχυσαρκία ή άλλα ιδιαίτερα σωματικά χαρακτηριστικά από τους συμμαθητές τους. Ωστόσο, αυτή η θεματική δεν έχει αναφερθεί στη βιβλιογραφία της ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα. Το πρόβλημα, όμως, είναι υπαρκτό.

Σύμφωνα με σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα (Tambalis, Panagiotakos, Kavouras, et al, 2010) αυξάνονται ανησυχητικά τα παχύσαρκα Ελληνόπουλα στην ηλικία 8-9 ετών. Παράλληλα με την αύξηση της παχυσαρκίας υπάρχουν διεθνείς αναφορές ότι αυξάνονται και οι συμπεριφορές στιγματισμού και διάκρισης εναντίον των υπέρβαρων ατόμων τόσο από επαγγελματίες υγείας όσο και από τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς (Puhl & Brownell, 2001).

Η σύγχρονη έρευνα έχει καταδείξει την επίδραση πολλών παραγόντων- γενετικών, κοινωνικών, ψυχολογικών- στην εμφάνιση της παχυσαρκίας. Εν τούτοις, πολλοί άνθρωποι αποδίδουν λανθασμένα την παχυσαρκία στην έλλειψη πειθαρχίας του υπέρβαρου ατόμου με αποτέλεσμα τον στιγματισμό και την έλλειψη ανοχής απέναντι στη « λαιμαργία του» (Vartanian, 2010).

Σε έρευνες που έγιναν με σκοπό τη διερεύνηση του φαινομένου της λεκτικής θυματοποίησης σε παιδιά και εφήβους, τα παιδιά τα οποία είχαν αυξημένες πιθανότητες να θυματοποιηθούν ήταν εκείνα που ήταν λιγότερο ελκυστικά ως προς την εξωτερική εμφάνιση, ήταν υπέρβαρα, είχαν κάποιες αισθητηριακές μειονεξίες (όραση, ακοή, ομιλία) και είχαν κακή επίδοση στο σχολείο. Μάλιστα αυτοί οι παράγοντες ήταν σημαντικοί ανεξάρτητα από το φύλο και την εθνικότητα (Sweeting & West, 2001).

Γενικά, τα υπέρβαρα και παχύσαρκα παιδιά σχολικής ηλικίας έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να είναι τα θύματα ή οι θύτες συμπεριφορών σχολικού εκφοβισμού απ' ό,τι οι συνομήλικοί τους με φυσιολογικό βάρος (Janssen, Craig, Boyce, & Pickett, 2004).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι αυξημένα επίπεδα δυσφορίας με την εικόνα του σώματος σε παιδιά και εφήβους σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με μείωση της αυτοπεποίθησης, με κατάθλιψη, και με περιορισμό στην πρόσληψη τροφής ή άλλες ανθυγιεινές τακτικές σίτισης και εμμονή στην άσκηση.

Στη διεθνή και την εγχώρια βιβλιογραφία έχει δοθεί μεγάλη έμφαση στη μελέτη των συνεπειών που δημιουργεί η λεκτική θυματοποίηση σχετικά με το βάρος και την εξωτερική εμφάνιση. Πιο συγκεκριμένα, αρκετές έρευνες εξετάζουν τον αντίκτυπο που έχει το «πείραγμα» στην αυτοπεποίθηση (Gleason και συν. 2000), την εικόνα του σώματος (Eisenberg και συν. 2003, Καραμίντζου, 2008), τις διατροφικές συνήθειες (Haines και συν. 2006) ακόμα και την ψυχοκοινωνική λειτουργία των παιδιών και εφήβων (Quinlan, Hoy, & Costanzo, 2008).

Το θέμα αυτό δεν έχει λάβει της δέουσας προσοχής στα προγράμματα ευαισθητοποίησης για τη διαφορετικότητα.

Τι μπορώ να κάνω για τα παιδιά που φαίνονται να έχουν έναν διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό;

Αποτελεί υποχρέωση του σχολείου να προσφέρει ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση και προστασία για όλους τους μαθητές. Ωστόσο, για τους μαθητές με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό το σχολείο λειτουργεί σαν χώρος καταδίωξης, εκφοβισμού και κακομεταχείρισης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η προτεραιότητά τους, δυστυχώς, να είναι η επιβίωση και όχι η μόρφωση.

Τα παιδιά αυτά παρουσιάζουν έντονη κοινωνική απομόνωση, δυσκολία να αποδεχθούν τον εαυτό τους και φόβο. Παρά το γεγονός ότι 10% των μαθητών είναι ομοφυλόφιλοι (Kinsey, 1948, όπως αναφέρεται στους Uribe & Harbeck, 1991) δεν υπάρχει καμία ενημέρωση και πληροφόρηση για τον σεξουαλικό προσανατολισμό στα μαθήματα που αφορούν την ανάπτυξη του ανθρώπου. Η έλλειψη κατάλληλης πληροφόρησης τροφοδοτεί προκαταλήψεις, κακομεταχείριση και διακρίσεις που στερούν από τους μαθητές με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό βασικά τους δικαιώματα.

Αρκετοί εκπαιδευτικοί δυσκολεύονται να αναφερθούν σε θέματα σεξουαλικότητας μέσα στην τάξη επειδή φοβούνται την αντίδραση των μαθητών ή των γονέων τους. Ωστόσο, είναι σημαντικό η κοινότητα του σχολείου να προσφέρει μια θετική εμπειρία αποδοχής σε όλους τους μαθητές ανεξαρτήτως του σεξουαλικού τους προσανατολισμού και να παρέχει την κατάλληλη επιστημονική γνώση για να μην υπάρχουν προκαταλήψεις και παραπληροφόρηση σε τέτοια ζητήματα (Αναστασόπουλος & Χατζητρύφων, 2007).

Σε άλλες χώρες, όπως οι ΗΠΑ, παρέχεται εξειδικευμένη επιμόρφωση στους εκπαιδευτικούς για τέτοια ζητήματα (Weiler, 2004) και προτείνονται τρόποι αντιμετώπισης της λεκτικής ή σωματικής βίας που στοχεύει μαθητές ή εκπαιδευτικούς με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό (Weiler, 2003).

Είναι σημαντικό οι εκπαιδευτικοί να αναφέρουν κατάλληλα διαμορφωμένες πληροφορίες για την ηλικία των μαθητών τους που αφορούν τις διαφορετικές μορφές του σεξουαλικού προσανατολισμού (McFarland & Dupuis, 2003).

Για παράδειγμα, μπορεί να γίνει μνεία στην τάξη ατόμων με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό που έχουν διακριθεί στην τέχνη, τις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία, τον κινηματογράφο κλπ. Οι μαθητές μπορούν να συλλέξουν πληροφορίες για τη ζωή και το έργο τους, να μελετήσουν την καταδίωξη που υπέστησαν άτομα με διαφορετικό προσανατολισμό από τους Ναζί, καθώς και τις προσπάθειες που κατέβαλαν διεθνώς για την αναγνώριση των δικαιωμάτων τους.

Για περισσότερες πληροφορίες για τους μαθητές με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό μπορείτε να επισκεφθείτε τους παρακάτω ιστότοπους (στην αγγλική γλώσσα)

Αρκετοί οργανισμοί έχουν καταρτίσει οδηγούς για την ενημέρωση των σχολείων, των γονέων και των μαθητών σχετικά με την ομοφυλοφιλία.

<http://www.aclu.org/lgbt-rights/youth-schools>
<http://twood.tripod.com/guide.html>
<http://groundspark.org/our-films-and-campaigns/elementary/ie...>
<http://www.glsen.org/>
<http://www.lambda.org/stopping.abuse.youth.legal.pdf>
<http://www.sacsc.ca/PDFfiles/Resources/Lesbian & Gay Youth.pdf>
http://safeschoolscoalition.org/RG-bullying_harassment_schoo...
<http://www.liveoutloud.info/wp/resources/safe-schools/>
<http://www.pflagprinceton.org/EducationalResources.html>
http://www.aclu.org/lgbt-rights_hiv-aids/library

Τι γνωρίζουμε για τα παιδιά που ζουν μόνο με έναν γονέα;

Στην Ελλάδα υπάρχουν ερευνητικές εργασίες σχετικά με τις μονογονεϊκές οικογένειες (Αρχοντόγλου, 2005. Κογκίδου, 1995. Μπαμπάλης, 2005. Πλιόγκου, 2008. Χατζηχρήστου, 1998), τα παιδιά των οποίων συχνά στιγματίζονται σαν παιδιά “χωρισμένων”, “ορφανά” κλπ.

Πράγματι, οι μονογονεϊκές οικογένειες αποτελούν ένα τύπο οικογένειας ο οποίος διαρκώς αυξάνεται στην εποχή μας. Αυτές οι οικογένειες προέρχονται είτε από χηρεία, είτε από διαζύγιο είτε από άγαμες μητέρες. Οι γυναίκες, που κατά κανόνα ηγούνται στις μονογονεϊκές οικογένειες, αντιμετωπίζουν πολλά προβλήματα: οικονομικές δυσχέρειες, τη φύλαξη των παιδιών, τη μοναξιά και συχνά τον κοινωνικό στιγματισμό (Αρχοντόγλου, 2005).

Οι μητέρες δεν αναφέρουν την οικογενειακή κατάσταση του παιδιού γιατί ντρέπονται οι ίδιες και γιατί δεν θέλουν να στιγματιστεί το παιδί τους. Το ίδιο συμβαίνει και με τους εκπαιδευτικούς που έχουν την τάση να μην κοινοποιούν το γεγονός για να μη στιγματίσουν το παιδί (Κογκίδου & Πλιόγκου, 2007. Πλιόγκου, 2008). Στην έρευνα του Μπαμπάλη (2005) σε μαθητές Δημοτικού σχολείου, οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν ότι τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών παρουσιάζουν προβλήματα προσοχής, τάσεις απόσυρσης - απομόνωσης και ενδείξεις παραβατικής συμπεριφοράς, ενοχλούν συστηματικά τους άλλους μαθητές και εμφανίζουν συχνές σωματικές ενοχλήσεις.

Κείμενα για τις εναλλακτικές μορφές οικογένειας μπορούμε να βρούμε:

Γιαννακοπούλου, Α. & Σακελλάκη, Κ. (2011). Ομοφυλόφιλος γονιός σε εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο; Δεν υπάρχει!!! Κείμενα: Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας, Τεύχος 14.

http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=category&id=58&Itemid=94

Κανατσούλη, Μ. (2011). Εναλλακτικές μορφές οικογένειας στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία για μικρές ηλικίες παιδιών. Κείμενα: Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας, Τεύχος 14.

http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=category&id=58&Itemid=94

Πλιόγκου, Β. (2011). Προσεγγίζοντας τη διαφορετικότητα μέσα από την εικόνα των οικογενειακών σχημάτων στα Ανθολόγια Λογοτεχνικών κειμένων του Δημοτικού σχολείου. Κείμενα: Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας, Τεύχος 14.

http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=category&id=58&Itemid=94

Οικονομίδου Α. (2004). Τελικά, τα αγόρια κλαίνε; Έμφυλες ταυτότητες στη λογοτεχνία για μικρές ηλικίες: μία πρώτη προσέγγιση.

Κείμενα: Ηλεκτρονικό Περιοδικό Παιδικής Λογοτεχνίας, Τεύχος 1.

<http://keimena.ece.uth.gr/main/t1/arhra/tefxos1/downloads/oikonomidou1.pdf>

ΜΕΡΟΣ ΣΤ' - ΣΥΧΝΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΠΟΥ ΘΕΤΟΥΝ ΟΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΓΙΑ ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ ΣΤΗΝ ΤΑΞΗ ΤΟΥΣ

Θα ήθελα να εφαρμόσω ένα πρόγραμμα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα στην τάξη μου, αλλά δεν ξέρω από πού να αρχίσω.

Υπάρχουν πολλοί εναλλακτικοί τρόποι για να το πετύχουμε. Για παράδειγμα:

1. Μπορούμε να ξεκινήσουμε με μια ευαισθητοποίηση στα ανθρώπινα δικαιώματα, με έμφαση στα δικαιώματα του παιδιού.
2. Μπορούμε να βάλουμε τις βάσεις για την κατανόηση του πώς νιώθει ο άλλος μέσα από τις δραστηριότητες που περιέχονται στα 3 πρώτα κεφάλαια του βιβλίου “Ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος, απλά διαφορετικός!” (Τριλίβα και συν., 2008).
3. Μπορούμε επίσης να ξεκινήσουμε με ασκήσεις εξοικείωσης με τις εθνοπολιτισμικές διαφορές, όπως περιέχονται στο βιβλίο των Ευαγγέλου και Κάντζου (2005) “Διαπολιτισμικότητα και εκπαιδευτικός ρατσισμός”.

Θα ήθελα να κάνω κάτι για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην τάξη μου, αλλά δεν έχω αρκετό χρόνο. Υπάρχει κάποια εναλλακτική λύση;

Εάν υπάρχει μεγάλη πίεση χρόνου, μπορούμε να δοκιμάσουμε τις διαθεματικές δραστηριότητες για τη διαφορετικότητα.

Τέτοιες μπορούμε να βρούμε στο βιβλίο του Τσιάκαλου (2000) “Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης”, των Τριλίβα, Αναγνωστοπούλου και Χατζηνικολάου (2008) “Ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος, απλά διαφορετικός!” (για παιδιά Δημοτικού και Γυμνασίου) και στο βιβλίο των Ευαγγέλου και Κάντζου (2005) “Διαπολιτισμικότητα και Εκπαιδευτικός Ρατσισμός” (για παιδιά Νηπιαγωγείου και Δημοτικού).

Διαθεματικές δραστηριότητες για τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορούμε να βρούμε στο έντυπο του Συμβουλίου της Ευρώπης (Compass, 2010) και της Διεθνούς Αμνηστίας (2007).

Θα ήθελα να εφαρμόσω ένα πρόγραμμα ευαισθητοποίησης στη διαφορετικότητα στην τάξη μου, αλλά δεν νομίζω ότι μπορώ να ανταποκριθώ στις απαιτήσεις του.

Η πλειονότητα των εκπαιδευτικών, δυστυχώς, δεν είχαν επαρκή ενημέρωση και εμπειρία στη διαχείριση των ομάδων και τις βιωματικές μεθόδους κατά τη διάρκεια των σπουδών τους.

Κατάλληλες πληροφορίες για αυτά τα θέματα μπορούμε να βρούμε:

1. Εισαγωγικές οδηγίες στα προγράμματα Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα από τη Διεθνή Αμνηστία (2007) και το Συμβούλιο της Ευρώπης (2010).

2. Στα βιβλία

Τριλίβα και Αναγνωστοπούλου (2008). Βιωματική Μάθηση

Τριλίβα, Αναγνωστοπούλου και Χατζηνικολάου (2008) “Ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος, απλά διαφορετικός!” Κεφάλαιο 2. Τα μυστικά της βιωματικής μάθησης (σελ. 37-58)

3. Στο ηλεκτρονικό βιβλίο για την εκπαίδευση εκπαιδευτικών

www.scribd.com/doc/52779030/E-K-O

Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (2010). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών και στελεχών για ευάλωτες ομάδες. Αθήνα.

Μπορούμε, όμως, να ξεκινήσουμε από απλές ασκήσεις εξοικείωσης με τη διαφορετικότητα έτσι ώστε να αποκτήσουμε μεγαλύτερη εμπειρία και σταδιακά να επεκταθούμε σε πιο σύνθετα ζητήματα.

Θα ήθελα να μάθω περισσότερα για τον τρόπο που δημιουργούνται τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις

Για αυτό το θέμα μπορούμε να συμβουλευτούμε τα βιβλία:

- Τσιάκαλος (2000) “Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης”. Κεφάλαιο 7. Προκαταλήψεις και ρατσισμός (σελ. 137-176).
- Τριλίβα, Αναγνωστοπούλου και Χατζηνικολάου (2008) “Ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος, απλά διαφορετικός!” Κεφάλαιο 5. Μαθαίνω πώς δημιουργούνται τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις (σελ. 123-160).

Θεωρητικό υλικό για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα μπορούμε να βρούμε:

Στα προγράμματα Εκπαίδευσης στα Ανθρώπινα Δικαιώματα από τη Διεθνή Αμνηστία (2007) και το Συμβούλιο της Ευρώπης (2010).

Στο εγχειρίδιο: Υπουργείο Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων (2010). Επιμόρφωση εκπαιδευτικών και στελεχών για ευάλωτες ομάδες. Αθήνα.

www.scribd.com/doc/52779030/E-K-O

Έχω ήδη αλλόγλωσσα παιδιά στην τάξη μου. Πώς πρέπει να συμπεριφερθώ;

Σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να συμβουλευτούμε το βιβλίο της A. Pentini (2005) για το Διαπολιτισμικό Εργαστήριο που περιέχει χρήσιμες οδηγίες για τον τρόπο ένταξης του παιδιού στην τάξη, ιδιαίτερα το κεφάλαιο “Μετανάστευση και το αίσθημα της απώλειας: το εργαστήριο της υποδοχής” (σελ. 105- 132). Ιδιαίτερα χρήσιμο για την αξιολόγηση των αλλόγλωσσων παιδιών είναι το αντίστοιχο κεφάλαιο στο βιβλίο της E. Coelho (2007).

Αρκετά παιδιά στην τάξη μου φέρονται άσχημα στα αλλόγλωσσα παιδιά, δεν τα παίζουν, τους μιλούν άσχημα ή και τα χτυπάνε στο διάλειμμα. Τι μπορώ να κάνω σε αυτήν την περίπτωση;

Εδώ χρειάζεται να γίνει μια ανοιχτή συζήτηση και να μπου κανόνες που να τηρούνται από όλους στην τάξη. Χρήσιμες οδηγίες μπορούμε να βρούμε στα βιβλία:

- Τριλίβα Σ & Chimienti G. (1998). Πρόγραμμα Ελέγχου των Συγκρούσεων: Τετράδιο Δραστηριοτήτων – «Εγώ» και «Εσύ» γινόμαστε «Εμείς» Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://crete.academia.edu/SofiaTriliva/Books/1161815/>
- Εγχειρίδιο για την Πρόληψη του εκφοβισμού και της βίας μεταξύ των μαθητών (Ε.ΨΥ.Π.Ε., 2011)

Έχω παρατηρήσει ότι στην τάξη μου κοροϊδεύουν ένα άλλο παιδί για τη σωματική του εμφάνιση. Πώς μπορώ να το βοηθήσω;

Τα αρνητικά 'πειράγματα' στο σχολείο είναι συχνά, κυρίως προς τα παιδιά που είναι υπέρβαρα. Σε αυτή την περίπτωση προσπαθούμε να αναπτύξουμε τη συμπόνια, την κοινωνική ευαισθησία και την ενσυναίσθηση στα παιδιά που κοροϊδεύουν, ενώ ταυτόχρονα ενδυναμώνουμε το παιδί που δέχεται το πείραγμα να απαντάει κατάλληλα στα αρνητικά σχόλια.

Ασκήσεις αυτό-υποστήριξης υπάρχουν στο εγχειρίδιο των Τριλίβα & Chimienti (1998) «Πρόγραμμα έλεγχου των συγκρούσεων: Εγώ και εσύ γινόμαστε εμείς». Επιπλέον, στο βιβλίο των Τριλίβα και συν. (2008) «Ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος απλά διαφορετικός!» στο κεφάλαιο 6: *Μαθαίνω να μπαίνω στη θέση του άλλου* υπάρχουν 15 δραστηριότητες με στόχο την ανάπτυξη της κοινωνικής επίγνωσης.

Κοίταξα το υλικό, αλλά δεν βρήκα κάτι που να ταιριάζει με τις ανάγκες της τάξης μου.

Σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να δημιουργήσουμε το δικό μας υλικό!

Αυτή είναι η κυρίαρχη τάση στη διεθνή πρακτική και ο εκπαιδευτικός έχει αυτονομία ώστε είτε να προσαρμόσει τη δραστηριότητα στις ανάγκες της τάξης του είτε να δημιουργήσει δικό του υλικό. Επιπλέον, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την τρέχουσα ειδησεογραφία και κυρίως τα γεγονότα της τάξης μας για να μιλήσουμε για αυτά τα θέματα στα παιδιά.

Παραδείγματα για αυτές τις πρακτικές μπορούμε να βρούμε στα βιβλία "Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης" (Τσιάκαλος, 2000) για μεγαλύτερα παιδιά και της Derman-Sparks (2005) "Καταπολεμώντας τις προκαταλήψεις" για παιδιά νηπιαγωγείου καθώς και στα εκπαιδευτικά υλικά της Διεθνούς Αμνηστίας και του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Έχω δοκιμάσει πολλές τακτικές για να αντιμετωπίσω τις δυσκολίες στην τάξη μου, αλλά τίποτε δεν βοηθάει.

Μπορούμε να ζητήσουμε τη συνδρομή άλλων εκπαιδευτικών και φορέων που ασχολούνται με αυτά τα ζητήματα. Επίσης μπορούμε να οργανώσουμε κάτι έξω από τα συνηθισμένα στην τάξη μας, όπως ένα θεατροπαιδαγωγικό δρώμενο.

Έχω δοκιμάσει να προσεγγίσω τους γονείς των αλλοδαπών παιδιών, αλλά δεν είχα καμία ανταπόκριση.

Αυτό είναι ένα συχνό φαινόμενο. Χρήσιμες οδηγίες για εναλλακτικούς τρόπους εμπλοκής των γονέων στη σχολική διαδικασία μπορούμε να βρούμε στα βιβλία:

- Εταιρεία για την ανάπτυξη και τη δημιουργική απασχόληση των παιδιών (2004).
- *Μαζί: Παιδαγωγοί και γονείς στο διαπολιτισμικό σχολείο*. Αθήνα: Τυπωθήτω
- Πρωτονοτάριου Σ., Χαραβιτσίδης Π. (2008α).132ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών: Προσπάθειες για την εκπαίδευση και την ένταξη όλων των παιδιών στο σχολείο. Στο Βαρνάβα-Σκούρα Τ. (Επ.) *Παιδαγωγικές δράσεις και διδακτικές προσεγγίσεις σε πολυπολιτισμικό περιβάλλον: το παράδειγμα του 132ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών*. (2008). Αθήνα: Εκδόσεις Ντουντούμη

Είμαι εκπαιδευτικός στη Δευτεροβάθμια και δεν έχω εντοπίσει αρκετό υλικό για να δουλέψω θέματα διαφορετικότητας στην τάξη μου.

Πράγματι, το υλικό που έχει παραχθεί για το Γυμνάσιο και κυρίως για το Λύκειο είναι λιγοστό. Μπορούμε όμως να εντάξουμε στα μαθήματά σας δραστηριότητες που περιέχονται στο βιβλίο “Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης” (Τσιάκαλος, 2000) που προορίζεται για μεγαλύτερα παιδιά καθώς και ορισμένες δραστηριότητες από το βιβλίο των Τριλίβα, Αναγνωστοπούλου και Χατζηνικολάου (2008) “Ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος, απλά διαφορετικός!”

όπως και αρκετές ασκήσεις από το εκπαιδευτικό υλικό για τα ανθρώπινα δικαιώματα: - *Compass*, (Συμβούλιο της Ευρώπης, 2010) *ABC-Ανθρώπινα Δικαιώματα (OHE)* και *Εγχειρίδιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα (Διεθνής Αμνηστία, 2007)*.

Υπάρχει επίσης κατάλληλο υλικό για αυτήν την ηλικία στην αγγλική γλώσσα από το πρόγραμμα « all equal all different».

<http://eycb.coe.int/edupack/default.htm>

<http://eycb.coe.int/domino/default.htm>

Υπάρχουν πηγές στο Διαδίκτυο από τις οποίες μπορώ να ενημερώνομαι για δράσεις, προγράμματα επιμόρφωσης ή εκπαιδευτικό υλικό σχετικά με αυτά τα θέματα;

Μπορούμε να ανατρέξουμε στον ιστότοπο:

- του Υπουργείου Παιδείας <http://www.e-yliko.gr/default.aspx> www.minedu.gov.gr
- του Κέντρου Μελετών και Τεκμηρίωσης της ΟΛΜΕ για να βρείτε έρευνες και εκπαιδευτικό υλικό σχετικά με τη βία και τον ρατσισμό <http://kemete.sch.gr/>
- την ηλεκτρονική πλατφόρμα επιμόρφωσης του Δικτύου Σχολικής Καινοτομίας <http://epimorfosi.protovoulia.org/>
- για ζητήματα Ειδικής Αγωγής <http://www.specialeducation.gr/>
- για το Δίκτυο κατά της Βίας στο Σχολείο http://www.antibullyingnetwork.gr/page.aspx?id=96&main_menu=287&parent_id=161
- Ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» <http://repository.edulll.gr/edulll/>

ΜΕΡΟΣ Ζ' - Υποδείγματα δραστηριοτήτων τα οποία πληρούν όλα ή περισσότερα από τα κριτήρια « καλής πρακτικής»

Τα κριτήρια καλής πρακτικής για τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που έχουν αναφερθεί στη βιβλιογραφία (Mock, 1991. Nuşba, 2007. O'Mara, 2007. Silberman, 2007) έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- **βασίζονται στη βιωματική προσέγγιση.** Το παιδί έρχεται σε επαφή με το γνωστικό αντικείμενο είτε άμεσα είτε μέσα από τη συγκινησιακή εμπλοκή του είτε μέσα από δράση και κίνηση.
- **προωθούν την ενεργό συμμετοχή και την αυτενέργεια των μαθητών.** Στις περισσότερες σχολικές ασκήσεις οι εκπαιδευτικοί δίνουν τα υλικά και τις οδηγίες τις οποίες οι μαθητές ακολουθούν πιστά για να φτάσουν στο αναμενόμενο αποτέλεσμα, όπως σε ένα μάθημα μαγειρικής. Εν τούτοις, είναι πιο δημιουργικό ο/η εκπαιδευτικός να δίνει το ερέθισμα και να επιτρέπει στα παιδιά να αυτενεργούν και να αυτοσχεδιάζουν στην προσπάθειά τους να το κατανοήσουν.
- **καλλιεργούν την κριτική σκέψη συνδέοντας το θέμα που διαπραγματεύονται με τη ζωή του μαθητή και τα κοινωνικά δρώμενα.** Σχεδόν όλοι οι εκπαιδευτικοί ζητούν από τα παιδιά να αναφέρουν στο τέλος μιας δραστηριότητας εάν τους άρεσε, τι θα ήθελαν διαφορετικό κλπ. Οι αναστοχαστικές ερωτήσεις, ωστόσο, προχωρούν πέρα από μια απλή διερεύνηση των στάσεων των παιδιών απέναντι σε μια δραστηριότητα στη σύνδεση του βιώματος με παλαιότερα βιώματα και την καθημερινότητά τους και όλα αυτά που συμβαίνουν γύρω μας, με τρόπο που εμβαθύνει στην ουσία των πραγμάτων χωρίς να αναπαράγει στερεοτυπικές αντιλήψεις.

Για παράδειγμα, συνήθως θέτουμε στην τάξη τις ακόλουθες ερωτήσεις μετά από μια παρέμβαση ευαισθητοποίησης στο θέμα της μετανάστευσης:

-Πώς σας φάνηκε η ιστορία...;

-Τι σας άρεσε, τι δεν σας άρεσε;

-Τι θα θέλατε να αλλάξατε στην ιστορία;

Θα μπορούσαμε όμως να θέσουμε ερωτήσεις που έχουν σαν στόχο τη σύνδεση της ιστορίας με τα βιώματα του παιδιού, με τα συναισθήματα και τις σκέψεις του και την οικογενειακή ή ιστορία. Με αυτόν τον τρόπο βοηθάμε το παιδί να συνδέσει μια « ξένη» ιστορία με την προσωπική του ζωή, να αφομοιώσει καλύτερα και να εμβαθύνει περισσότερο στο νόημα της ιστορίας.

Παράδειγμα αναστοχαστικών ερωτήσεων:

Εσείς έχετε κάποιον μετανάστη στην οικογένεια -οι γονείς σας, οι παππούδες σας, οι προπαππούδες σας; (σύνδεση με τη ζωή του παιδιού)

Ξέρετε κάποιον άλλο γύρω σας που ζει στην Ελλάδα, αλλά είναι μετανάστης; (σύνδεση με την καθημερινότητά τους)

Εσείς πώς φαντάζεστε ότι είναι να ζεις σε μια ξένη χώρα; Τι θα σας δυσκόλευε πιο πολύ;

Μπορούμε να μιλήσουμε στους συγγενείς σας που ήταν στην ξενιτιά για την εμπειρία τους; (προσωπική εμβάθυνση)

- **προτείνουν τρόπους δράσης στην ευρύτερη κοινότητα** (σχολική τάξη, σχολική κοινότητα, γειτονιά κλπ). Όταν αυτό δεν είναι δυνατόν γίνεται μνεία του τρόπου με τον οποίο το θέμα που διαπραγματεύτηκαν αφορά και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Διεθνής Αμνηστία (2007). Οδηγός για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

Τα δώρα της Andrea και του Tony (σελ. 90-92)

Ο/Η εκπαιδευτικός αναφέρει μια ιστορία στην τάξη για δύο αδέρφια που μαλώνουν για τα δώρα που πήραν και χρειάζεται να μεσολαθήσουν οι γονείς τους.

Με αφορμή αυτό το τόσο καθημερινό βίωμα των παιδιών, σκηνοθετείται ένα παιχνίδι ρόλων με 4 πρωταγωνιστές, τα παιδιά και τους γονείς. Το δρώμενο διακόπτεται τη στιγμή του καβγά και η τάξη συζητά τι συνέβη και τι λύσεις υπάρχουν για να αποφευχθεί η σύγκρουση. Με αυτόν τον τρόπο, άμεσα και δημιουργικά, τα παιδιά διδάσκονται για την επίλυση των συγκρούσεων.

Σχόλια

Ο/Η εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί ένα καθημερινό βίωμα των παιδιών, το δραματοποιεί για να το κάνει πιο ενδιαφέρον με την ενεργό συμμετοχή των παιδιών-ηθοποιών, και μέσα από το βίωμα γράφουν και ξαναγράφουν τρόπους επίλυσης της σύγκρουσης.

Σε αυτή την περίπτωση πληρούνται όλα τα κριτήρια καλής πρακτικής.

Τριλίβα Σ & Chimienti G. (1998)

**Πρόγραμμα Ελέγχου των Συγκρούσεων: Τετράδιο Δραστηριοτήτων – «Εγώ» και «Εσύ»
γινόμαστε «Εμείς» Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα**

<http://crete.academia.edu/SofiaTriliva/Books/1161815/>

Δραστηριότητα: Δείκτης Πόνου (Τετράδιο ασκήσεων, σελ. 9)

Καθημερινά μας συμβαίνουν μερικά πράγματα, όχι και τόσο ωραία. Κάποιος δεν προσέχει τα συναισθήματά μας, παραβλέπει τα δικαιώματά μας, δεν θέλει να ακούσει την άποψή μας ή είναι επιθετικός απέναντί μας.

Αυτά τα όχι τόσο ωραία πράγματα μας κάνουν να αισθανόμαστε άσχημα. Μπορούν να μας πληγώσουν και να μας προκαλέσουν λύπη ή να μας κάνουν να θυμώσουμε.

Ας φτιάξουμε ένα «Σήμα ή κονκάρδα» που αντανακλά τον πόνο που νιώθουμε, ώστε να μπορούμε να δούμε πόσα άσχημα πράγματα μας συμβαίνουν καθημερινά. Σχεδιάστε μια κονκάρδα που να αναπαριστά τα συναισθήματά σας. Φτιάξτε τη σε όποιο σχήμα σας αρέσει και γράψτε πάνω της ό,τι θέλετε!

Για παράδειγμα, θα μπορούσατε να γράψετε:

- Είμαι ευαίσθητος!
- Σκεφτείτε τα συναισθήματά μου!
- Φερθείτε μου με προσοχή!
- Καρφιτσώστε την κονκάρδα σας και φορέστε την για μια ολόκληρη μέρα. Κάθε φορά που κάποιος λέει ή κάνει κάτι που σας πονά ή σας θυμώνει σκίστε ένα κομμάτι της κονκάρδας.

Στο τέλος της ημέρας, θα δούμε πόση από την κονκάρδα σας έχει απομείνει. Μερικοί από εσάς θα επιστρέψετε σπίτι με μόνο ένα μικρό κομμάτι της Κονκάρδας του Πόνου. Αυτό θα δείξει πόσο σημαντικό είναι για τον καθένα μας να προσέχει τα δικαιώματα και τα συναισθήματά του

άλλου προσώπου. Δεν θα ήταν καταπληκτικό να επιστρέψετε στο σπίτι σας στο τέλος της ημέρας, με την κονκάρδα ολόκληρη, χωρίς να λείπει ούτε ένα κομμάτι;

Σχόλια

Η δραστηριότητα καλύπτει όλα τα κριτήρια καλής πρακτικής. Επιπλέον, χρησιμοποιεί με ευαισθησία και λεπτότητα τα συναισθήματα του πληγωμένου παιδιού αφενός για να το βοηθήσει να εκφράσει αυτό που νιώθει και αφετέρου να βοηθήσει τα άλλα παιδιά να μπου στη θέση του.

Τσιάκαλος (2000). Οδηγός αντιρατσιστικής εκπαίδευσης. Η φυγή στην Αίγυπτο (σελ. 272-274)

Στο φύλλο εργασίας αναφέρεται η φυγή της Θείας Οικογένειας για να ξεφύγουν από τη σφαγή των νηπίων που διέταξε ο Ηρώδης. Μέσα από καίριες αναστοχαστικές ερωτήσεις τα παιδιά προβληματίζονται για τα κίνητρα του Ηρώδη, το φόβο του Ιωσήφ και της Μαρίας να ταξιδέψουν τόσο μακριά, τα συναισθήματα των ίδιων των παιδιών προς τον Ηρώδη και τη Θεία Οικογένεια και μια γενικότερη συζήτηση σχετικά με τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τους ξένους στον τόπο μας.

Σχόλια

Ο/Η εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί μια ιστορία για τη ζωή του Χριστού από το μάθημα των Θρησκευτικών. Μέσα από τις αναστοχαστικές ερωτήσεις βοηθά τα παιδιά να εμπλακούν συναισθηματικά με την ιστορία για να κατανοήσουν την εμπειρία της προσφυγιάς μέσα από τη βία που υπέστη η Θεία Οικογένεια, τη δυσκολία του εγχειρήματος, την πίστη σε μια καλύτερη ζωή.

Σε αυτή την περίπτωση πληρούνται τα κριτήρια της βιωματική μάθησης, της ενεργού συμμετοχής και του αναστοχασμού. Επίσης συνδέεται η ιστορία προσφυγιάς του Ιησού με τις χιλιάδες ιστορίες προσφύγων που καταφεύγουν στη χώρα μας.

Τριλίβα, Αναγνωστοπούλου & Χατζηνικολάου (2008). Ούτε καλύτερος, ούτε χειρότερος.. απλά διαφορετικός! Η μάγισσα (σελίδες 136-138)

Η άσκηση απευθύνεται σε μικρά παιδιά και έχει σαν στόχο την κατανόηση της έννοιας του στερεοτύπου.

Χρησιμοποιείται η τεχνική του καταιγισμού ιδεών για να βρουν τα χαρακτηριστικά που ταιριάζουν στη λέξη "Μάγισσα". Ο/Η εκπαιδευτικός καταγράφει στον πίνακα τις περιγραφές που αναφέρουν τα παιδιά και επιλέγει τα 5 χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν πιο συχνά. Κατόπιν ρωτά την τάξη αν έχουν ποτέ συναντήσει μια μάγισσα. Στην απάντηση των παιδιών ότι δεν έχουν ποτέ συναντήσει μάγισσα τίθεται η ερώτηση " τότε πώς ξέρετε ποια είναι τα χαρακτηριστικά μιας μάγισσας";

Αυτή η ερώτηση και η συζήτηση που ακολουθεί βοηθά τα παιδιά να κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο δημιουργούνται τα στερεότυπα.

Στο δεύτερο μέρος της άσκησης επιλέγεται μια κοινωνική ομάδα για την οποία υπάρχουν στερεότυπα, π.χ. τσιγγάνοι, και επαναλαμβάνεται η διαδικασία για αυτή την ομάδα. Τα κοινά χαρακτηριστικά που αναφέρουν τα παιδιά δείχνουν το στερεότυπο που υπάρχει.

Σε αυτό το σημείο ρωτάμε τα παιδιά: Με ποιον τρόπο μπορούμε να εξακριβώσουμε ότι οι ιδέες αυτές είναι σωστές; Ζητάμε από τα παιδιά να κάνουν μια εργασία για τη ζωή των τσιγγάνων. Πόσες από τις πληροφορίες που είχαν με βάση τα στερεότυπα επιβεβαιώνονται ή διαψεύδονται από τις πληροφορίες που συγκέντρωσαν για την πραγματική τους ζωή;

Σχόλια

Αυτή η δραστηριότητα καλύπτει τα κριτήρια της βιωματικής μάθησης, της ενεργού συμμετοχής και του αναστοχασμού. Επιπλέον, χρησιμοποιεί το ερέθισμα για να συνδέσει τη δημιουργία στερεοτύπων με την πραγματική ζωή. Είναι μια ευέλικτη άσκηση που δίνει τη δυνατότητα στον εκπαιδευτικό να τροποποιήσει είτε τον κύριο χαρακτήρα του στερεοτύπου (π.χ. να αντικαταστήσει τη μάγισσα με τον εξωγήινο) είτε την κοινωνική ομάδα που είναι στόχος προκαταλήψεων.

Υποδείγματα παρεμβάσεων που δεν χρησιμοποιούν εκπαιδευτικό υλικό

Derman-Sparks (2005).

Καταπολεμώντας τις προκαταλήψεις. Σελ. 89

Εισαγωγικά σχόλια. Η Derman-Sparks προτιμά να χρησιμοποιεί καθημερινά γεγονότα της τάξης για να καταπολεμήσει τις προκαταλήψεις αντί να χρησιμοποιεί ασκήσεις και άλλο εκπαιδευτικό υλικό.

Δίνει το ακόλουθο παράδειγμα για να δείξει τον τρόπο με τον οποίο μπορεί η παιδαγωγός να διαχειριστεί συμπεριφορές διάκρισης απέναντι σε παιδιά με αναπηρία/σωματική δυσμορφία: αναγνωρίζει τη δυσκολία των παιδιών να δεχθούν κάτι που τους φαίνεται τρομαχτικό, ταυτόχρονα όμως βοηθάει το ανάπηρο παιδί να εκφράσει τα συναισθήματά του απέναντι σε αυτούς που το πλήγωσαν και θέτει τον κανόνα ότι στην τάξη « παίζουμε όλοι μαζί».

Δύο τετράχρονα κορίτσια παίζουν με τα τουβλάκια. Η Πάτι μιλάει άσχημα για την Κάθι που έχει ουλές στο πρόσωπο από ένα ατύχημα "Αντιπαθώ την Κάθι, είναι άσχημη"!

Η παιδαγωγός παρεμβαίνει, αναγνωρίζει ότι το θέαμα των ουλών φαίνεται τρομαχτικό στη μικρή Πάτι και της εξηγεί πώς έγινε το ατύχημα. Προσθέτει:

«Δεν πειράζει που θέλετε να μάθετε για τις ουλές της Κάθι, αλλά πειράζει να λέτε ότι είναι άσχημη ή να μην την αφήνετε να παίζει μαζί σας. Κάθι, πώς ένιωσες όταν η Πάτι σου είπε ότι είσαι άσχημη;»

Κάθι: Στεναχωρημένη...

Παιδαγωγός: Τι θέλεις να της πεις για το τι ένιωσες;

Κάθι: Μη λες άσχημη!

Παιδαγωγός: Να θυμάστε ότι στην τάξη μας θέλω να δουλεύουμε και να παίζουμε όλοι μαζί...

Σταματία Μύτη (2009).

Διδακτικές προσεγγίσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μαθητών δημοτικού σχολείου.

Στο Οικονομίδης Β. και Ελευθεράκης Θ.

Εκπαίδευση, Δημοκρατία και Ανθρώπινα Δικαιώματα. Αθήνα: Ατραπός.

Ανάγκη για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη- Συνθήματα, σελ. 282

Παιχνίδι ρόλων: Πριν λίγες μέρες ανακοινώθηκε ότι η Παιδιατρική Κλινική του Ρεθύμνου έκλεισε. Οι πολίτες του Ρεθύμνου ξεσηκώθηκαν και αποφάσισαν να διαδηλώσουν ώστε να πείσουν τους αρμόδιους να μην κλείσει το Παιδιατρικό Τμήμα του Νοσοκομείου. Τα παιδιά καλούνται να διατυπώσουν μερικά συνθήματα που να καταδεικνύουν πόσο σημαντικό είναι για την τοπική κοινωνία να παραμείνει ανοιχτή η Παιδιατρική Κλινική.

Σχόλια. Η εκπαιδευτικός χρησιμοποίησε ένα πραγματικό περιστατικό που συνέβη στην κοινότητα του Ρεθύμνου για να βοηθήσει τα παιδιά να κατανοήσουν τόσο το δικαίωμα των κατοίκων για δημόσια ιατρική περίθαλψη όσο και τη σημασία της κινητοποίησής τους για την διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Σε αυτή την περίπτωση πληρούνται όλα τα κριτήρια καλής πρακτικής.

**Pentini A. (2005). Διαπολιτισμικό εργαστήριο
Δραστηριότητα “Καλώς ήρθατε!” (σελ. 115-117)**

Στόχος της δραστηριότητας είναι η υποδοχή ενός νέου μαθητή στην τάξη.

Η τάξη προβληματίζεται για τον τρόπο υποδοχής- θα προσφέρει ένα δώρο, θα κάνουν μια μικρή μιμητική παράσταση, θα υπάρξει κάποια τελετουργία;

Η τάξη συζητά και αποφασίζει για το ζήτημα και εμβαθύνουν στον τρόπο και τη σημασία του καλωσορίσματος μέσα από τις αναστοχαστικές ερωτήσεις. Η παρουσία αλλόγλωσσων παιδιών στην τάξη αλλάζει και τον τρόπο με τον οποίο καλημερίζονται, χρησιμοποιώντας το « καλημέρα» σε διαφορετική γλώσσα κάθε μέρα.

Σχόλια

Ο/Η εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί την καθημερινότητα για να κινητοποιήσει την τάξη ώστε:

- Να μπουν στη θέση του νεοφερμένου παιδιού και να καταλάβουν πώς νιώθει
- Να χρησιμοποιήσουν τη δημιουργικότητά τους για να υπερβούν τη δυσκολία της γλώσσας
- Να τροποποιήσουν την καθημερινότητά τους, ενσωματώνοντας μια καινούργια γλώσσα στο λεξιλόγιό τους.

Σε αυτή την περίπτωση πληρούνται όλα τα κριτήρια καλής πρακτικής.

**Η επίσκεψη του τυφλού Μιχάλη στο σχολείο
Δραστηριότητα με πρωτοβουλία εκπαιδευτικού Β' τάξης Δημοτικού Σχολείου της
Θεσσαλονίκης (ανέκδοτη μαρτυρία)**

Η εκπαιδευτικός προετοιμάζει τα παιδιά για την επίσκεψη ενός τυφλού νεαρού ενήλικα στο σχολείο. Τα παιδιά είναι αρχικά πολύ επιφυλακτικά, λίγο φοβισμένα και αμήχανα. Ο Μιχάλης ανοίγει τη συζήτηση, τους δείχνει το κινητό του, τον τρόπο που αναγνωρίζει τα χαρτονομίσματα, παίζει στην αυλή μαζί τους με την ειδική μπάλα με τα κουδούνια που έχει φέρει. Τα παιδιά τον αγκαλιάζουν, τον φιλούν, του ζητούν να ξαναέρθει. Μετά την απόχωρησή του και με προτροπή της εκπαιδευτικού συζητούν για την επίσκεψη και γράφουν και ζωγραφίζουν τα συναισθήματά τους σε μια μεγάλη κόλλα χαρτί.

Σχόλια. Η δραστηριότητα χρησιμοποιεί το βιωματικό στοιχείο, την ενεργό συμμετοχή των μαθητών και τον αναστοχασμό για να ανατρέψει τα στερεότυπα των μαθητών για την αναπηρία.

Επιπλέον, χρησιμοποιεί την άμεση επαφή με το διαφορετικό και όχι την έμμεση μέσα από την επεξεργασία ενός λογοτεχνικού κειμένου, μιας ταινίας ή ενός παιχνιδιού ρόλων. Η άμεση επαφή με το διαφορετικό είναι μια πολύ δυναμική τεχνική που μπορεί να έχει βαθιά επίδραση τόσο θετική όσο και αρνητική. Για αυτόν τον λόγο εφιστάται η προσοχή των εκπαιδευτικών στην κατάλληλη προετοιμασία των παιδιών όταν έρχονται σε άμεση επαφή με ένα πρόσωπο που είναι ανοίκειο και « διαφορετικό».

Με την κατάλληλη προετοιμασία και τη βοήθεια του ίδιου του « διαφορετικού» ατόμου, λιώνει ο πάγος, τα παιδιά βιώνουν τη διαφορετικότητα με τρόπο που δεν θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί με κανέναν άλλον τρόπο.

Ομάδα Έργου			
Γενικός Έργου	Υπεύθυνος	Μίλτος Παύλου	Κοινωνιολόγος-Νομικός, Διευθυντής i-RED
Επιστημονική Υπεύθυνη Έργου		Σοφία Τριλίβα	Επίκουρος Καθηγήτρια Κλινικής Ψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Πανεπιστήμιο Κρήτης
Κύρια ερευνήτρια		Αναστασία Αναγνωστοπούλου	Διεύθυνση Ινστιτούτου Ψυχολογίας και Υγείας
Ερευνητής		Αθανάσιος Μαρβάκης	Αναπληρωτής Καθηγητής Κλινικής Κοινωνικής Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Συντονιστής Καταγραφής		Δημήτρης Παρσάνογλου	Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής, Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας
Ερευνητής		Μιχάλης Μεντίνης	Ph.D., Manchester Metropolitan University
Ερευνήτρια		Στέλλα Μπουχούνα	M.Sc. Πτυχιούχος Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σχολικής-Εξελικτικής Ψυχολογίας, Α.Π.Θ.
Ερευνήτρια		Βασιλική Πλιόγκου	M.Sc.-Δρ. Επιστημών Αγωγής Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Α.Π.Θ.
Ερευνήτρια		Όλγα Καλογερίδου	Καταγραφή διαδικτυακών πρακτικών